

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Т. І. Мацейків

**МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ
ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ
ЗМІСТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У 7-8 КЛАСАХ**

методичний посібник

Київ
«КОНВІ ПРІНТ»
2018

УДК 373.5.016:94(477)](072)*7-8 кл.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 11 від 27 листопада 2017 року)*

Рецензенти:

Булда А. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри правознавства та політології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Баландюк Р. Г., кандидат педагогічних наук, вчитель історії гімназії № 23 м. Житомира;

Назаренко Т. Г., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України.

Мацейків Т. І.

Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7-8 класах : методичний посібник / Т. І. Мацейків. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 96 с.

ISBN 978-617-7724-18-5

У посібнику розглядається питання реалізації етнокультурного змісту та методичного забезпечення вивчення тем етнічної культури на уроках історії України в 7-8 класах. Пропонується методичний інструментарій щодо формування і розвитку у школярів етнокультурних знань, навчально-пізнавальних умінь, емоційно-оцінних суджень щодо явищ, процесів і пам'яток національної культури. Для вчителів історії загальноосвітніх навчальних закладів України.

УДК 373.5.016:94(477)](072)*7-8 кл.

ISBN 978-617-7724-18-5

© Інститут педагогіки НАПН України, 2018
© Мацейків Т. І., 2018
© КОНВІ ПРІНТ, 2018

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Компетентнісний підхід у навчанні історії	6
2. Роль культури в формуванні особистості	12
3. Етнокультурна компетентність особистості: сутність та особливості.....	17
4. Урок культури в шкільному курсі історії України в 7–8 класах.....	23
5. Реалізація етнокультурного змісту на уроках історії України у 7–8 класах	31
6. Етнокультурна компетентність учителя	43
7. Інструктивно-методичні матеріали до навчання етнокультурної складової змісту історії України у 7–8 класах.....	49
Рекомендована література.....	92
Словник.....	93

ПЕРЕДМОВА

Розвиток в Україні процесів державотворення, національно-культурного відродження і становлення громадянського суспільства, а також прискорення процесів інтеграції України у європейське та світове співтовариство значною мірою змінили місце і роль історії як базової шкільної дисципліни, на яку покладається розв'язання важливих завдань сучасної освіти.

Серед навчальних предметів історії належить визначальна роль у забезпеченні умов для адаптації та самореалізації молоді в мінливому сучасному світі, набуття нею важливих життєвих компетентностей та орієнтирів, формування національної свідомості та громадянської позиції особистості.

Згідно з пріоритетом загальнолюдських цінностей, значущістю особистості в культурно-духовному й соціально-політичному розвитку суспільства цінність людини, насамперед, визначається її культурою та пов'язаними з нею рівнем самосвідомості особистості, її почуттям власної гідності. У розвитку національної освіти, підґрунтя якого складають гуманістичні цінності, культура виступає засобом виховання людини ХХІ століття, з новим мисленням, новим поглядом на життя. Ось чому однією із найважливіших функцій школи сьогодні є розвиток особистісного світу дитини шляхом опанування нею духовно-практичним досвідом і культурою людства, виховання людини культури, здатної до самовизначення і продуктивної творчої діяльності для створення культурного середовища.

Нинішній світ переживає період перевороту, який несе нові життєві цінності, зміни цивілізаційного розвитку на основі гуманістичної парадигми. Сучасна шкільна історична освіта стає тією складовою соціогуманітарної життєдіяльності, яка сприяє встановленню духовно-зрілої, творчої особистості, спроможної відповідати за долю країни.

Саме гуманізація та гуманітаризація школи є основними чинниками процесу реформування освіти, кінцевою метою всіх перетворень стає духовний розвиток особистості. Треба прислухатись до слів видатного вченого Клода Леві-Строса: «ХХІ століття буде століттям гуманітарних наук або його не буде».

Сьогодні, очевидно, що для здійснення гуманізації і демократизації суспільного життя потрібні творчі, активні люди, що мають свою думку. Саме дійсність вимагає людину з високим рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності, що керується в своїх діях гуманістичними цінностями, бо саме вони виступають регулятором поведінки людей, обумовлюють гуманність особистості і є гарантом її поважного ставлення до культурної спадщини всіх народів, фактором подолання національних бар'єрів.

У роки незалежності України вчені досліджують проблеми духовного відродження, розвитку національної освіти і виховання та найважливішою

умовою духовного відродження України є визнання культури і освіти пріоритетною сферою соціально-економічного розвитку суспільства. Адже історія людства є значною мірою історією розвитку культури.

У преамбулі Статуту ООН наголошується на тому, що «для поваги і розвитку людської гідності необхідне широке поширення культури і освіти серед всіх людей на основі справедливості, свободи і миру; тому на всі народи покладається в цьому розумінні священний обов'язок, якого повинні дотримуватися в душі взаємного співробітництва». З огляду на це, ще у 1990 р. Генеральний секретар ЮНЕСКО Ф. Майор запропонував європейській спільноті концепцію так званого Глобального виховання. У ній, зокрема, передбачено такі важливі завдання як створення мирної культури людства, подолання віковичної недовіри національних культур, налагодження взаємодії між людьми та природою, часом і простором у новій єдиній громадянській культурі нашої планети тощо.

Згідно з пріоритетами загальнолюдських цінностей, значущістю особистості в культурно-духовному й соціально-політичному розвитку суспільства цінність людини визначається її культурою. Ось чому найважливішою функцією школи сьогодні є культуротворча функція, яка полягає в розвитку особистісного світу дитини шляхом її зростання від індивідуального до духовно-практичного досвіду людства, у вихованні людини культури, здатної до самовизначення і продуктивної творчої діяльності щодо створення культурного середовища. До шкільного розкладу вводяться нові навчальні дисципліни, роль яких полягає у тому, щоб збагатити загальнокультурний світогляд учнів, зорієнтувати їх на самостійне вирішення моральних, естетичних і світоглядних проблем.

У контексті програми національної освіти, підґрунтя якої складають гуманістичні цінності поколінь, культура виступає засобом виховання людини XXI століття, з новим мисленням, новим поглядом на життя. Культурологічний зміст шкільного курсу історії, допомагаючи учням вступати до процесу художнього спілкування з іншими культурами, сприяє усвідомленню абсолютної унікальності національної культури, збагачує національними скарбами моральних та естетичних ідеалів.

Основні документи європейської та української освітньої спільноти визначають вектори розвитку шкільної історичної освіти. Метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу, ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому; визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури).

На нашу думку, особливість національної культури — це її дивна розмаїтість, самобутність і неповторність, свій оригінальний шлях до загальнолюдських цінностей.

Національна культура об'єднує національне життя, в одне ціле і забезпечує подальший національно-культурний прогрес, її своєрідність, виявляються в духовній сфері, перш за все в мові, літературі, музиці, живописі, філософії, традиціях, релігії. Національна культура українського народу розвивалася не ізольовано від культур інших народів, а перебувала в контексті світового культурного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів. Цим самим вони розвивали не лише національну культуру, але й зробили вагомий внесок у скарбницю світової.

Звертаючись до означення сутності національної культури сучасний український вчений В. Шинкарук зазначав, що це «і мова, і історичні способи людської діяльності та засоби цієї діяльності, і міфологія та релігія, і мораль та право, наука та філософія, і, безперечно, найрізноманітніші форми мистецтва».

У даному посібнику розглядається питання реалізації етнокультурного змісту та методичного забезпечення вивчення тем етнічної культури на уроках історії України в 7–8 класах.

Пропонується методичний інструментарій щодо формування і розвитку у школярів етнокультурних знань, навчально-пізнавальних умінь, емоційно-оцінних суджень щодо явищ, процесів і пам'яток національної культури.

Для вчителів історії загальноосвітніх навчальних закладів України.

1. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

Важливою складовою комплексу підходів до змісту історичної освіти в цілому є компетентнісний підхід. Сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчального процесу на набуття учнями важливих компетентностей. Компетентність базується на знаннях, досвіді, цінностях, набутих завдяки навчанню, вона є показником успішності останнього (К. Баханов)

Компетентнісний підхід передбачає окреслення чіткого кола компетенцій, тобто необхідного комплексу знань, навичок, відношень та досвіду, що дозволяє ефективно здійснювати діяльність або певну функцію. Підхід визначається державою, установами або окремими особами, які організують той чи інший вид діяльності. Таким чином, відповідність загальної здатності учнів виконувати певну діяльність тим вимогам, які висуваються до її виконання, є ступенем компетентності учня.

Разом з тим, як у нормативних документах, так і у методичній літературі немає єдиного погляду на визначення поняття та структури основних учнівських компетенцій, починаючи із звучання «компетентність» — «ком-

петенція» і закінчуючи безпосередньо його тлумаченням. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про рівнозначне використання обох слів, щоправда останнім часом більше вживається «компетентність». Зустрічаємо доволі широкий діапазон визначення самого поняття. Як зазначає О. Пометун власне компетентність розкривається як спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання.

Вивченню і впровадженню компетентнісного підходу в освіті присвятили свої дослідження відомі вітчизняні і зарубіжні вчені Н. Бібік, Л. Боголюбов, І. Єрмаков, І. Зимня, О.Локшина, О.Пометун, О. Савченко, А.Хуторський.

Проблема формування й розвитку ключових і предметних компетентностей учнів загальноосвітньої школи знаходиться у колі наукових інтересів сучасних українських методистів К. Баханова, В. Власова, Ю.Малієнко, О. Пометун, І. Смагіна та ін.

Одним із можливих шляхів поліпшення якості освіти, основним показником якої є високий рівень компетентності учнів як у різних аспектах їх життєдіяльності, так і оволодіння ними окремими предметними компетентностями, є ефективне запровадження компетентнісного підходу до навчання в загальноосвітній школі. Практичний досвід показує, що зорієнтуватися у нових реаліях життя, виявити готовність змінюватися і пристосовуватися до вимог і потреб ринку, швидко приймати рішення і активно діяти не завжди вдається тим учням, які винесли зі школи більший запас знань, не навчившись достатньо швидко оперувати ними, відчувати себе компетентним у різних життєвих ситуаціях.

За таких умов, що значною мірою визначені зміною світових освітніх орієнтирів, головні акценти в українській філософії освіти переносяться зі знанневої складової її змісту на поглиблене засвоєння базових знань і формування ключових і предметних компетентностей.

Ключові або «надпредметні» («міжпредметні») компетентності визначають як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні завдання. З погляду вимог до рівня підготовки випускників ключові компетентності є інтегральними характеристиками якості підготовки учнів, пов'язані з їхньою здатністю до цілеспрямованого осмислення, застосування комплексу знань, умінь, навичок, ставлень до певного міждисциплінарного кола проблем. Галузеві компетентності набуваються учнем упродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі в усіх класах середньої школи, а предметні — упродовж навчання того чи іншого предмета в усіх класах середньої школи [2, с.18].

Сучасні дослідники В. Краєвський та А. Хуторський в основу створеної ними ієрархії компетентностей покладають ті самі елементи, за якими вони диференціюють зміст освіти: досвід пізнавальної діяльності, фіксований у формі її результатів — знань; досвід здійснення відомих способів діяль-

ності — у формі умінь діяти за зразком; досвід творчої діяльності — у формі умінь приймати нестандартні рішення у проблемних ситуаціях; досвід здійснення емоційно- ціннісних відносин — у формі особистісних орієнтацій. Освоєння цих чотирьох типів досвіду, на їхню думку, дає змогу сформувати в учнів здатність здійснювати складні культуровідповідні види дій, які в сучасній педагогічній літературі носять назву компетентностей. Відповідно А Хуторський виокремлює ключові компетентності, що реалізуються на міжпредметному змісті; загальнопредметні, що реалізуються в змісті інтегрованому для сукупності предметів, що формуються у межах одного предмета. У структурі компетентності дослідник виокремлює такі компоненти: мотивація, знання, пізнавальні і практичні вміння, цінності і власний досвід [5, с. 58–64].

Ключові і предметні компетентності знаходяться у тісному взаємозв'язку, адже саме завдяки опануванню учнями змісту окремих навчальних предметів і формуванню предметних компетентностей у них виробляється здатність здобувати, критично осмислювати й використовувати різноманітну інформацію; готовність брати на себе відповідальність, приймати рішення; потреба й готовність до навчання протягом усього життя, підвищення свого професійного рівня; прагнення й здатність до продуктивної, творчої діяльності.

У системі загальнопредметних компетентностей виокремлюються спеціальнопредметні компетентності для кожного предмета та для кожного року навчання. Формування предметної компетентності на рівні предмета історії передбачає водночас із загальною історичною грамотністю учня — розвиток його здатності вирішувати нестандартні завдання й проблеми, використовуючи здобуті знання з предмета. За такого підходу «виміряються» не просто знання з історії, а «надпредметні» здатності, якості, уміння критично мислити, висувати гіпотези й аргументовано їх доводити, працювати з історичними джерелами, критично ставитися до накопиченої інформації, дискутувати, тобто, компетентність учня у тій чи іншій галузі визначається умінням застосовувати здобуті знання і сформовані навички у кожній окремій ситуації. Як слушно зауважує Т. Смагіна, «бути компетентним — означає уміти мобілізувати у даній ситуації набуті знання і досвід. При обговоренні компетентності увага звертається на конкретні ситуації, в яких вони проявляються. Є сенс говорити про компетентність лише тоді, коли вони проявляються в якій-небудь ситуації; нереалізована компетентність, будучи потенцією, не є компетентністю» [3, с. 25].

О. Пометун пропонує предметні компетенції в галузі «Історія» розподілити на: 1) хронологічні, тобто такі, що передбачають уміння учнів орієнтуватися в історичному часі; 2) просторові, які передбачають уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі; 3) інформаційні — вміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; 4) мовленнєві (комунікативні), що передбачають уміння учнів будувати усні і письмові характеристики пев-

них історичних явищ і подій, ставити запитання до історичних текстів, рецензувати відповіді однокласників, готувати повідомлення, доповіді, реферати, брати участь у дискусіях тощо; 5) логічні, які передбачають уміння аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; 6) аксіологічні компетентності — як уміння формулювати версії та оцінки історичного розвитку; здатність порівнювати, пояснювати, узагальнювати і критично оцінювати факти і діяльність історичних постатей з позиції людських цінностей та з урахуванням власної їх оцінки, виявляти суперечності в позиціях, оцінювати різні версії про історичні події зважаючи на суб'єктивність в оцінці тих чи інших історичних подій [3, с. 2–3].

В основу класифікації компетентностей, запропонованої К. Бахановим, покладено підходи до структурування історичної свідомості німецького дидакта К. Бергмана: 1) свідомості часу (раніше—сьогодні—завтра); 2) свідомості дійсності (дійсно—вигадано); 3) свідомості історичності (статичне—мінливе); 4) свідомість ідентичності (ми—вони—інші); 5) політичної свідомості (верхи—низи); 6) соціально-економічної свідомості (багаті—бідні); 7) моральної свідомості (добре—погано); 8) статевої свідомості (чоловіче—жіноче). Крім того, учений виокремлює низку предметно-історичних (історичного часу (хронологічні), простору, історичності, дійсності та джерел інформації, ідентичності, цінностей) і загальнопредметних (комунікативна, інтелектуально-інформаційна та ін.) компетентностей[1]

Компетентності дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, характерні для певної сфери діяльності. Як зазначалося попередньо, традиційно називають хронологічну, просторову, інформаційну, аксіологічну, мовленнєву компетентності, формування яких передбачене навчальною програмою з історії.

Якщо особистісно орієнтований підхід визначається парадигмальним, стратегічним і вимагає від учителя сприйняття нової філософії освіти, зміни ставлення до своєї ролі в навчанні та позиції учнів тощо, то компетентнісний підхід є тактичним утіленням особистісно орієнтованого. Він має більш конкретний характер і спрямовує процес навчання на формування в учнів ключових, міжпредметних і предметних (галузевих) компетентностей. Компетентності за такого підходу є освітнім орієнтиром і результатом процесу навчання, а завданням їх формування стає весь навчальний процес, включаючи мету, суб'єктів процесу (вчителя й учнів), зміст, організацію, технологічний процес, систему контролю і власне результат [6, с. 7].

К.Баханов, аналізуючи запровадження компетентнісного підходу до системи навчання історії в школі, зазначає, що цей підхід має проходити крізь усі компоненти системи навчання, а саме:

- у цільовому компоненті — чіткому, конкретному формулюванні цілей як складових конкретної історичної компетентності, враховуючи предметну (хронологічну, просторову, логічну, інформаційну, мов-

- ленневу, аксіологічну компетенції) та психолого-педагогічну (уміння, знання, досвід, цінності тощо) структуру, і подавати як очікувані результати пізнавальної діяльності учнів;
- у суб'єкт-суб'єктному компоненті — формування готовності вчителів до запровадження компетентнісного підходу та готовності учнів до навчання за компетентнісним підходом;
  - у змісті (змістовий компонент) — структуруванні змісту відповідно до зазначеної мети, забезпечення учням можливості для формування власного погляду на історичні події, явища та процеси;
  - в організаційно-технічному компоненті — організації навчання так, щоб забезпечити учневі активність і самостійність, створення навчальних ситуацій, що дають змогу учневі на практиці застосувати набуті знання і вміння (формувати предметну компетентність, використовуючи для цього проблемні, активні, інтерактивні методи навчання, підручники, побудовані на діалогічній основі, робочі зошити, хрестоматії тощо, що надають перевагу індивідуальній та груповій формам навчання, застосування технологій розвивального, проблемного, інтерактивного, групового навчання);
  - у результативному компоненті — оцінюванні результатів відповідно до зазначеної мети (за ступенем сформованості кожного зі складників предметної компетентності) за чіткими критеріями та рівнями, відштовхуючись від індивідуальних особливостей учнів (забезпечення індивідуального зростання), корекції навчального процесу відповідно до можливостей учнів (забезпечення індивідуальної траєкторії навчання) [6, с. 6–7].

Очевидно, що етнокультурна складова змісту історичної освіти, про що йтиметься, кореспондує ключовій загальнокультурній, галузевій суспільствознавчій та предметній історичній компетентностям.

Загальнокультурна компетентність — це здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності.

Загальнокультурна компетентність учнів 7–8 класів, що формується на уроках історії України — це комплекс засвоєних знань про особливості національної та загальнолюдської культури X–XVIIIст., відповідних умінь та навичок. Серед важливих складових загальнокультурної компетентності відмітимо, зокрема такі, як розуміння причин, сутності та наслідків основних культурних явищ і подій, здатність порівнювати різні прояви культурного життя в Україні-Русі та Європі в X–XVIIIст., здійснювати критичний аналіз культурних джерел зазначеного періоду. Такий досвід діяльності учнів формує готовність школярів до діалогу культур, розуміння суспільних явищ і традицій, ролі науки та релігії в житті людини, їх вплив на світогляд, повсякденну сферу життя. Зазначена компетентність характеризується емоційно-цінніс-

ною спрямованістю, оскільки присвоєння продуктів культури передбачає їхнє чуттєве сприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до них. Таким чином, культурний простір у структурі компетентностей не тільки характеризує рівень орієнтацій культури, але й визначає ставлення до норм і цінностей [7].

Загальнокультурна компетентність реалізується у знаннях історичного розвитку українських земель Х–XVIII ст., матеріальної та духовної культури, фольклору, традицій, звичаїв та обрядів відповідного періоду. Під час навчання культурологічних тем на уроках історії України в 7–8 класах важливо характеризувати феномен української культури, історію її витоків і розвитку, місце в системі світової культури, оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути здатним до діалогу культур, вміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичного минулого.

Галузева суспільствознавча компетентність має, крім іншого, сприяти визначенню учнем власної ідентичності як члена родини, етнічної спільноти, формування в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій і загальнолюдських цінностей, здатності формувати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки [8].

Державний стандарт встановлює, що історичний компонент суспільствознавчої освіти має забезпечити ознайомлення учнів із духовними й культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому [8].

Література

1. Баханов К.О.. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: монографія/ К.О. Баханов.— Донецьк: ТОВ Юго-Восток, Лтд. 2005.—384 с.
2. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. /О.Пометун//Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи.— К.: К.І.С.,2004.—С.16–25.
3. Пометун О.І. Компетентнісний підхід в освіті й оцінювання навчальних досягнень учнів з історії / О.Пометун//Історія і правознавство.—К.:2004.—№ 23.— С. 2–13.
4. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів в процесі навчання правознавства. Дис... канд.пед.наук.13.00.02.—К.,2007.—187с.
5. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторский // Народное образование. М. —2003.—№ 2.— С.58-64.
6. Баханов К. Механізми запровадження компетентнісного підходу в навчанні історії в школі/ Костянтин Баханов //Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. —2013.—№ 1/2.—с.3–7.
7. Овсійчук В. Українське малярство Х–XVIII ст.: проблеми кольору / В. Овсійчук.- Львів.І-т народознавства НАН України, 1996.—480с.
8. Про затвердження Державного Стандарту базової і повної середньої освіти: постанова кабінету Міністрів України № 1392 від 2012.—№ 4/5.—С.8–56.

2. РОЛЬ КУЛЬТУРИ В ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Нинішній світ переживає період перевороту, який несе нові життєві цінності, зміни цивілізаційного розвитку на основі гуманістичної парадигми. Сучасна шкільна історична освіта стає тією складовою соціогуманітарної життєдіяльності, яка сприяє становленню духовно-зрілої, творчої особистості, спроможної відповідати за долю країни.

Саме гуманізація та гуманітаризація школи є основними чинниками процесу реформування освіти, кінцевою метою всіх перетворень стає духовний розвиток особистості.

Сьогодні, очевидно, що для здійснення гуманізації і демократизації суспільного життя потрібні творчі, активні люди, що мають свою думку. Сама дійсність вимагає людину з високим рівнем самосвідомості, почуттям власної гідності, що керується в своїх діях гуманістичними цінностями, бо саме вони виступають регулятором поведінки людей, обумовлюють гуманність особистості і є гарантом її поважливого ставлення до культурної спадщини всіх народів, фактором подолання національних бар'єрів.

Культурні процеси і явища відрізняються складністю і багатоплановістю. Тому у сучасній науці нараховується декілька сотень визначень культури. Деякі з них широко відомі: культура — це сукупність досягнень людства; все багатство матеріальних і духовних цінностей; це інтегральний образ, що об'єднує науку, освіту, літературу, мистецтво, мораль, уклад життя при визначальній ролі світогляду. У таких визначеннях міститься сутність елементів культури.

Сутність соціального призначення культури розкривається в ряді дефініцій. Наприклад, культура — це: 1) надбіологічний спосіб адаптації (присотування) людства до природного середовища, яке змінюється; 2) форми і способи комунікації людей; 3) соціальна пам'ять людства; 4) нормативно-спадкове програмування суспільної поведінки людей; 5) характеристика типу суспільства або певної стадії його розвитку; 6) єдність людських дій, відносин і установок, які забезпечують соціальну стабільність.

Сучасне розуміння культури у контексті соціальної історії розглядають і як систему життєвих орієнтацій людини. Культура — це сфера духовної, ціннісної, комунікативної орієнтації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуття різних верств населення і націй вцілому.

Культура, як і суспільство, ґрунтується на системі цінностей. З наймолодшого віку кожна дитина опановує рідну мову і засвоює культуру, до якої належить. Це відбувається в процесі спілкування з близькими людьми, у домашньому середовищі, за допомогою вербальних і невербальних способів спілкування. У повсякденній життєвій практиці людина сама визначає для себе корисність чи шкідливість різних предметів і явищ навколишнього світу з погляду добра та зла, істини чи омани, справедливого і несправедливого.

Категорія цінності утворюється в людській свідомості через порівняння різних явищ. Осмислюючи світ, людина вирішує для себе, що для неї важ-

ливе в житті, а що — ні, що — істинне, а що — несуттєве. Внаслідок цього формується її ціннісне ставлення до світу, згідно з яким усі предмети і явища розглядаються нею за критерієм важливості і придатності для життя. Формується загальне ціннісне ставлення людини до світу, при якому ті чи інші явища мають для людей визначальний зміст і значимість.

Роль цінностей у житті як окремого індивіда, так і суспільства в цілому, надзвичайно велика. Відповідно до них відбувається добір інформації в процесі спілкування, встановлюються соціальні відносини, формуються афекти (емоції й почуття), навички взаємодії і т.п.

Цінності мають величезне значення в будь-якій культурі, оскільки визначають відносини людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою. Виходячи з такого розуміння, К. Клакхон і Ф. Стродбек визначили цінності як «складні, певним чином згруповані принципи, що додають стрункість і спрямованість різноманітним мотивам людського мислення і діяльності під час вирішення загальних людських проблем».

Цінності — це матеріальні предмети або духовні принципи, які мають певне значення для даного соціального суб'єкта з позиції задоволення його потреб та інтересів. Тобто це уявлення про норми життя суспільства, які соціально схвалені й прийняті більшістю людей. Цінності не піддаються сумніву, вони слугують за еталон та ідеал для всіх людей. Такі поняття як добро, справедливість, патріотизм, дружба — усталені категорії людських стосунків.

Цінності існують не хаотично. Вони певним чином упорядковані одні стосовно інших. Система цінностей являє собою ієрархію, в якій вони розміщуються по зростаючій значимості. Завдяки цій системі забезпечується цілісність даної культури, неповторний вигляд, необхідний ступінь порядку і передбачуваності.

Освоюючи цінності навколишнього світу, людина спирається на усталені в його культурі традиції, норми, звичаї і поступово формує систему основних і загальноприйнятих цінностей, що керують її життям. На цій основі в кожній культурі складається своя система цінностей, яка показує її специфічний стан у світі [2, с. 35–36].

Якщо розглядати цінність як значимість для людини і суспільства, то це поняття наповнюється суб'єктивним змістом, оскільки в світі немає явищ, однаковою мірою значимих для всіх людей. Існують цінності особистості, цінності, властиві певній статі чи віку, цінності великих чи малих груп людей, різних епох і держав та загальнолюдські. Тому в науці прийнято культурні цінності поділяти на дві основні групи. До першої з них належать сукупні здобутки інтелектуальної, художньої й релігійної творчості (видатні архітектурні споруди, унікальні досягнення ремесел, археологічні та етнографічні раритети тощо), а до другої — ті культурні цінності, що виправдали себе і довели свою ефективність на практиці (звичаї, стереотипи поведінки і свідомості, оцінювання, думки, інтерпретації тощо), що ведуть до інтеграції суспільства, зростання взаєморозуміння між людьми, їх солідарнос-

ті, взаємодопомоги і т.д.. Обидві групи культурних цінностей на практиці становлять «ядро» будь-якої культури і визначають її неповторність. У процесі міжкультурних контактів виявляється величезна різниця між тим, як сприймаються однакові цінності людьми різних культур. Серед них можна виділити ті, які збігаються і за характером оцінювання, і за змістом. Саме такі цінності називають універсальними, або загальнолюдськими. Їхня універсальність зумовлюється тим, що основні риси таких цінностей базуються на біологічній природі людини та на загальних властивостях соціальної взаємодії.

У культурній антропології прийнято виділяти чотири основні сфери культурних цінностей: побут, ідеологію, релігію і художню культуру. У контексті міжкультурної комунікації із цих сфер найважливіше значення має сфера побуту, що являє собою історичну початкову сферу виникнення й існування культурних цінностей. Незважаючи на наявність ідеології, релігії й мистецтва, побутова культура й нині залишається основою для формування особистості, оскільки це формування починається ще з дитинства [7, с. 32–33].

Специфіка побутової культури полягає в тому, що вона виробляє ті цінності, які мають основне значення для міжкультурного спілкування. Саме побут є оберегом історичної пам'яті культури, оскільки він значно стійкіший від ідеології й релігії і змінюється набагато повільніше. Тому саме побутова культура набагато більше містить у собі цінності «вічні», загальнолюдські та етнічні. Крім того, саме побутові цінності є основою існування ідеології, релігії та мистецтва. Норми і цінності побутової культури є самодостатніми. Це означає, що, користуючись саме цінностями побутової культури, людина може мати стійкі орієнтири для життя в умовах відповідної культури.

Цінності побутової культури народжуються в процесі життєвої практики і мають утилітарну спрямованість. Носії такої культури сприймають їх як природні і належні. Цінностей побутової культури виявляється цілком достатньо для залучення людини до культури.

Наявність ціннісних орієнтацій характеризує зрілість людини. Наприклад, стійка структура ціннісних орієнтацій визначає такі людські якості, як активність життєвої позиції, завзятість у досягненні мети, вірність певним традиціям та ідеалам, цілісність, надійність; і навпаки, протиріччя в ціннісних орієнтаціях зумовлює непослідовність, непередбачуваність поведінки людини; нерозвиненість соціально значущих ціннісних орієнтацій особистості визначає її інфантильність. Як підкреслює Е. Фромм, більшість людей знаходяться між різними системами цінностей і тому ніколи не розвиваються повністю в тому чи іншому напрямі, у них немає самотутності і тотожності собі [5, с. 46–47].

Тріада «культура — суспільство — особистість» являє собою соціально-філософську і культурологічну проблему, яка включає в себе безліч аспектів. Наприклад, питання про те, яку роль відіграє особистість в культурі того чи іншого історичного конкретного суспільства, як узгоджуються інтереси

особистості і суспільства, яке ставлення до людини існувало протягом даної епохи, яка роль особистості в культурному прогресі тощо.

Отже, існують певні якості, які характеризують особистість людини. Людина формується у конкретному історичному часі. Він, в свою чергу, включає в себе все «тіло культури», тобто весь попередній досвід, культурну традицію, загальнокультурну традицію, загальнокультурну атмосферу [8, с. 36–38].

До культурно-історичних якостей особистості належить здатність судження як основи інтелектуальної культури, моральна рефлексія і совість як обов'язкові складові етичної культури особистості, смак як специфічна здатність, що лежить в основі естетичної культури особистості і суспільства, пам'ять і традиції як умова і потреба особистості і суспільства, пам'ять і традиції як умова і потреба міжособистісного спілкування, моральність і право як регулятиви поведінки людей і гарантії забезпечення їх безпеки.

Будучи приналежністю, частиною особистості ці якості впливають на створення певних соціальних інститутів і стають рушієм та барометром їх розвитку. Так, моральність, совість, моральна рефлексія лежать у основі правового устрою суспільства, здатність судження забезпечує розвиток наук, естетичний смак впливає на розвиток мистецтва.

Судження можна визначити як здатність людини до розумового акту, який виражає його ставлення до певного об'єкта, підключаючи свої знання, сумніви, досвід, впевненість або віру. Здатність судження лежить в основі моральної рефлексії і формування смаку.

Моральна рефлексія — якісна характеристика особистості, яка здатна осмислити і оцінити власні вчинки. Моральна рефлексія є характерною рисою високорозвиненої особистості, оскільки вона є вираженням потреби людини у самооцінці (в тому числі, і в вигляді самопокарання). Іншою складовою моральної рефлексії (крім здатності судження) є совість: здатність особистості здійснювати етичний самоконтроль. Совість стає вирішальною особистісною якістю, коли людина потрапляє в ситуацію вибору.

Формуючись як особистість, людина відчуває на собі безліч культурних впливів. Це і досвід загальнолюдської культури, і конкретно-історичний час, в якому вона живе, і національно-культурна атмосфера, та її безпосереднє культурне оточення і середовище, в якому відбувається пробудження людини до культурного життя, формується національний характер.

Проблема вивчення національного характеру, розшифрування культурного генофонду народів порушується ще в часи Просвітництва і продовжує бути актуальною, багатоаспектною і невирішеною до сьогодні [5, с. 24–26].

Кожний народ має систему цінностей, яка визначає і характеризує саме його спосіб життя, формує типові для представників даної нації особливості поведінки і мислення, які лежать в основі творчості цього народу.

Поняття «національний характер» включає в себе і психічні особливості, які відрізняють представників даної нації від іншого людства, і особливий склад мислення, який «прочитується» в культурі даного народу. Так, «Фа-

уств» Гете був відображенням, з одного боку, духом епохи, з іншого — німецького характеру.

Існує поняття етнокультурного стереотипу як узагальненого уявлення про типові риси, що характеризують певний народ. Це або автостереотипи (те, що думають люди про свій народ), або гетеростереотипи (те, що думають люди про інші народи). Іноді вони співпадають, іноді — суперечать один одному. «Англійська манірність», «французька галантність», «німецький педантизм», «російське «авось», «африканський темперамент», «українська господарність» — всі ці і безліч інших уявлень складають поле етнокультурних стереотипів європейців, американців, китайців, українців, японців, росіян [2, с. 27].

Культуру можна визначити як сукупність певних знаків, об'єднаних у своєрідні системи. Знаки — це сигнали, предмети, взагалі все те, що може бути носієм значення (наприклад, звуки мови, букви, цифри, слова і числа, символи, зображення тощо). Розрізняють знаки «природні», тобто ті, які виникли стихійно, і штучні, спеціально вигадані людьми для досягнення свідомо поставлених цілей (наприклад, математичні формули або знаки дорожнього руху). Завдяки системній організації, яка властива всім знакам загального користування, соціальна інформація зберігається, нагромаджується і передається від людини до людини, від покоління до покоління. У зв'язку з тим, що обсяг соціальної пам'яті не безмежний, культуру також визначають як спосіб організації і відбору знаків відповідно до їх значущості для майбутньої діяльності людей.

Однак, як і попередні визначення, знакова теорія спирається лише на зовнішні сторони буття культури. Всі створені людством і зафіксовані у знаках культурні цінності втрачають значення. Інакше кажуче, існування знаків має сенс тільки тоді, коли живуть люди, які їх створюють, відтворюють і, головне, розуміють. Тому у філософському значенні слова, в культурі розкривається творчий характер буття, здатність людини змінювати природу, суспільство і саму себе, а також наділяти продукти своєї діяльності загальнозначущими функціями.

Таким чином, культура — це поняття, яке означає певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, втілений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також в цінностях, які створюються ними.

Сучасне суспільство рухається в напрямі глобалізації усіх сфер життя. Однак такий вектор не виключає, а навпаки посилює проблему етноідентичності особистості, нації, її культурних традицій, поряд з уніфікацією певних аспектів діяльності людей різних регіонів світу. Все ж етнонаціональні традиції стають більш значущими у свідомості людей і в своєму впливові на світовий устрій загалом. Усвідомлення людством гостроти проблеми збереження самобутності етносів відображено у міжнародних актах та законодавчо-нормативних документах, зокрема, України.

Література

1. Абрамович С. Культурологія: Навчальний посібник /Семен Абрамович,Марія Тілло, Марія Чікарькова: Київський нац. торговельно-екон.ун-т., Чернівецький торговельно-екон.ін-т.-К.: Кондор,2005. — 347с.
2. Багновская Н. Культурологія: Учеб.пособие /Неля Багновская,; М-во образования РФ, Российская экономическая академия им.Г.В.Плеханова.-М.: Издательство – торговая корпорация «Дашков и К», 2005. — 297с.
3. Бокань В. Культурологія: Навч.посіб.для студ./Володимир Бокань,; Міжрегіон.акад. управл.персоналом.-К: МАУП,2000. — 134с.
4. Гаврюшенко О. Історія культури: Навчальний посібник /Олександр Гаврюшенко, Василь Шейко, Любов Тишевська.: Наук.ред.Василь Шейко.-К.: Кондор,2004.-763с.
5. Кормич Л. Культурологія: (Історія і теорія світової культури ХХ століття): Навчальний посібник.-2-ге вид.-Харків: Одиссей.2003 — 303с.
6. Культурологія: Навчальний посібник /І.І.Тюрменко, С.Б.Бураченкова, П.А.Рудик; За ред І.І.Тюрменко, О.Д.Горбула; М-во освіти і науки України.— К. Центр навчальної літератури.2004. — 367с.
7. Культурологія: История мировой культуры /Под ред.А.Н.Марковой.-2-е изд., переработ.и доп..-М.: Культура: ЮНИТИ.2000. — 575с.
8. Подольська Є. Культурологія: Навчальний посібник.-Вид.2-е.перепоб.та доп., — К.: Центр навчальної літератури,2005. — 390с.

3. ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

В освітніх викликах, як вже зазначалося, актуалізується компетентнісний підхід. Проблема етнокультурності сконцентровує увагу на набутті особистістю етнокультурної компетентності як ключової. Компетентнісний підхід в освіті перебуває в полі уваги сучасних учених (Н. Бібік, Л. Ващенко, С. Клепко, О. Лебедев, О. Локшина, О. Овчарук, О. Савченко, О. Пометун, А. Хуторський та інші). Досить розробленою є і проблема етнокультурності (Ю. Бромлей, Г. Волков, Г. Гачев, І. Кон, І. Ціко). Це детерміновано, зокрема, історико-культурними передумовами й політичними процесами сучасної України. Такі здобутки важливі для вирішення проблеми етнокультурності багатонаціональних країн.

Як відомо, освітні компетентності розподіляються на ключові (надпредметні), які визначаються як здатність людини здійснювати різні види діяльності; галузеві (загальнопредметні) (набуваються впродовж вивчення змісту того чи іншого предмета [3, с. 22]. Етнокультурна компетентність є складником загальнокультурної компетентності як однієї з ключових компетентностей (здатність аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності). Логічно, що в основі набуття етнокультурної компетентності лежить оволодіння етнокультурою, що концентрує збереження і передачу традицій через покоління, постає як успадкований від

предків синтез соціального життя, особливостей ведення господарства, матеріальних і духовних цінностей. Такий синтез визначає стиль життя етносу, визначаючи для його представників такі важливі функції: ідентифікаційну (відокремлення одного етносу від іншого через протиставлення « ми » — « вони »); комунікативно-інтегруючу (передача етнокультурної інформації в діахронній (між поколіннями) та синхронній площинах, що сприяє консолідації спільності та збереженню самобутності); репродуктивну (кількісне та якісне — матеріальне та духовне етноспільноти); нормативну (регулювання етносоціального організму на основі загальноприйнятих цінностей, ідеалів, традицій, звичаїв тощо); пізнавально-інструментальну (зміна та вдосконалення етнічної картини світу через її створення та розуміння) [9, с. 236]. На думку сучасних вчених « етнічно компетентною стає та особа, яка вільно орієнтується у світі значень певної культури, розуміє мову цієї культури і вільно творить мовою цієї культури [5, с. 225]. Таким чином, етнокультурна компетентність є здатністю особистості — носія етнокультури до передачі етнокультурного досвіду від покоління до покоління і водночас є інструментом та умовою здійснення такої передачі.

Набуття етнокультурної компетентності людиною пов'язується вченими здебільшого з процесом так званої етнізації — формування національної свідомості (етносвідомості) та самосвідомості, а також етноідентифікації. При цьому етносвідомість є складником змісту національної самосвідомості, формуючи її через механізм прийняття етнокультурних цінностей (етноідентифікація), а власне сформованість національної самосвідомості віддзеркалює основні засади буття етноспільноти. Діалектика « національного » і « етно » полягає в тому, що « суб'єкт такої самосвідомості є представником « людини культури » як ідеальний психотип, який аналізуючи й осмислюючи себе (своє « Я »), власну поведінку, співвідносить її з детермінуючою її мотивацією, зумовленою накладеними на людину вимогами етносоціальної спільноти... Шляхом засвоєння системи практичних навичок і стереотипів світовідчуття закладаються підвалини етнічного образу « Я » ще в « ніші розвитку » дитини у рамках щоденних практик її оточення... Так забезпечується уявлення про себе як частини довколишнього простору, усвідомлення довкілля переноситься на свій внутрішній світ і, ототожнюючись, вибудовує такий же образ свого внутрішнього « Я » [1, с. 8–9]. У цьому вислові наявна діалектика етнонаціонального і загальнолюдського, що має актуалізуватися в контексті поліетнічної та міжетнічної толерантності як істотного складника змісту етнокомпетентності людини.

Етносвідомість особистості є багатоскладовим системним поняттям, охоплюючи систему уявлень, знань, цінностей, пов'язаних з ідентифікацією себе як представника рідного етносу, і своєї « ніші » серед культур інших етносів. Можемо припустити, що сукупність різних елементів як результат формування етносвідомості утворює у свідомості людини так звану « етнічну картину світу »; етнічна картина світу постає як сформовані на основі ет-

нічних констант та ціннісних домінант уявлення людини про світ; вона, на переконання С. Лур'є, є проявом захисної функції культури у психологічному аспекті. При цьому вона є домінантною, різною в різні періоди життя етносу або груп в середині етносу, що пов'язано з відмінностями і динамікою культурно-ціннісних домінант [6, с. 297–298]. На нашу думку, така «етнічна картина світу» є ціннісною основою етнокультурної компетентності людини — представника певного етносу, який усвідомлює себе таким й одночасно приймає як цінність значущість культур інших етносів як рівноцінних, виявляє готовність до діалогу з ними.

Також зрозуміло, що етнічна картина світу як основа етнокультурної компетентності, утворюючись у процесі формування етносвідомості, невід'ємна від засвоєння представником етносу рідних етнічних традицій. Механізм утворення етнічних традицій пояснюється динамічністю етносвідомості, зміст якої постійно підлягає історично зумовленим трансформаціям, насичується новими знаками і символами [2, с. 6]. Але поряд з трансформаціями в ній виокремлюються чіткі константи, які виконують етнозахисну роль, внаслідок чого традиції утворюються, зберігаються і оновлюються [6], постаючи при цьому вагомим чинником етноідентифікації та формування етносвідомості.

Долучення до традицій як основа етнізації (тобто, етноідентифікації, формування етносвідомості, що уможливорює набуття етнокомпетентності) відбувається в особистості і як неусвідомлюваний нею факт, і як процес усвідомленого освоєння традицій; на перших етапах людина підпорядковується вимогам традиційності за належністю, а далі в опанованому інформаційному масиві її свідомість розрізняє усталену частину, більшою мірою захищену від побіжних хаотичних впливів, що і становить основу в системі ціннісних орієнтацій особистості. Власне, при цьому людина постає, як « віддзеркалення матриці етнічного середовища » [5, с. 227, 228], яке в свою чергу, визначається факторами, що складають зміст традиційності.

Таким чином, для розуміння сутності етнокультурної компетентності особистості у співмірності з поняттям етнотрадиції важливо, що людина виявляє активність, є одночасно і споживачем етнокультури, і її творцем, оскільки дієво заглиблюється в етнічну картину світу, спочатку неусвідомлено, а потім, переживаючи пізнане і рефлексуючи, піддається впливу етнічного менталітету, характеру, приймає морально-етичні норми, естетичні ідеали тощо.

Окреслений погляд на сутність етнічних традицій дає підстави для висновку: саме вмотивованість і спроможність людини зберігати, передавати і збагачувати традиції рідного етносу на основі етнічної картини світу, однак виявляючи толерантне ставлення і повагу до традицій інших етносів, можна визначити як етнокультурну компетентність особистості.

На нашу думку, смисловий зв'язок поняття етнокультурної компетентності з поняттям толерантності — як міжетнічної толерантності є важливим аспектом у формуванні цієї якості в особистості. Так, Мала енциклопедія етнодержавознавства [7] тлумачить етнокультурну компетентність як здатність

людини вільно орієнтуватися у світі, вільно будувати поведінку у всередині відповідної культури й водночас відчувати межі цієї культури. У ґрунтовному дослідженні етнокультурної компетентності Т. Поштарьова зазначає [8], що її зміст невіддільний від сформованості етнічної й міжетнічної толерантності, оскільки остання є інструментом і механізмом досягнення взаєморозуміння етносів, а етнокультурна компетентність і етнотолерантність характеризують одне і те саме явище, саме той складник у структурі особистості, що «відповідає» за її здатність до взаємної з представниками іншої етнічної спільноти дії, тобто, етнотолерантність окреслює ціннісну орієнтацію особистості, а етнокультурна компетентність є її діяльнісною характеристикою.

Слід зазначити, що в наукових джерелах поняття міжетнічної толерантності розглядається також у контексті досліджень поліетнічності, полікультурності, міжкультурності, кроскультурності тощо (М. Боришевський, А. Солодка та інші).

Визначаючи далі структуру етнокомпетентності особистості, звернімо увагу, що в дослідженнях І. Кона виокремлюються такі «модальності» національної свідомості, як когнітивна, емоційна і конативна (поведінкова), що стосується і особистості, і етнічної спільноти загалом: взаємодія когнітивного (забезпечує суб'єкта пізнанням фактів про власне «Я» та емоційного (породжує ставлення до себе і своєї спільноти на основі відповідних емоцій і почуттів) актуалізують дію конативного компоненту, що є невід'ємним від мотиваційного потенціалу людини [4, с. 45–46, 69]. На нашу думку емоційний компонент безпосередньо пов'язаний з народженням цінностей особистості на основі переживання, що уможливує привласнення нею знань — і фактів буття спільноти, і власного «Я», а мотиваційний потенціал спрямовує особистість на діяльність зі збереження та примноження цінностей у вигляді етнічних традицій (тобто виокремлюється в діяльнісний компонент).

Т. Поштарьова виокремлює такі компоненти етнокультурної компетентності (субкомпетентності): 1) культурна субкомпетентність (адекватне знання й розуміння цінностей, настанов, особливостей, характерних для етнокультури та її представників); 2) комунікативна субкомпетентність (знання та уявлення про наслідки міжкультурних контактів, вміння залучатися у спільну діяльність з іншоетнічним оточенням); мовна субкомпетентність (володіння рідною мовою, державною мовою, іноземними мовами) [8]. Зазначений комунікативний компонент важливий, оскільки засвоює цінності завжди через діалог-внутрішній (самоспілкування) і міжособистісний. Адже людина може усвідомити свою приналежність до певного етносу, лише вирізняючи свою відмінність від інших етносів (Г. Гачев, та інші), діалог — внутрішній (самоспілкування).

Також враховуємо, що джерелом традицій кожного етносу й одночасно їх втіленням постає міфологія, символіка, обряд, звичаї, моральні цінності та ідеали, що закріплюються в поведінкових стереотипах носіїв етнотрадицій. Відтак, етнокультурна компетентність виявляє себе через багатоскладове освоєння людиною етнокультури, в якій істотним за значенням складником

є мистецтво, передусім фольклорні традиції — музичні, усна народна творчість, театральні дійства, включаючи народний обряд і гру як праобрази театру, декоративно-прикладне мистецтво. Саме фольклор у різноманітні види і жанрів можна вважати своєрідним естетичним концентратом традиційного етносу, що уособлює художньо-образно-символічну систему етнічної картини світу. Це дозволяє нам виокремити у структурі етнокомпетентності естетичний компонент.

Таким чином, на підставі узагальнення розглянутих поглядів учених визначаємо складники змісту етнокомпетентності: когнітивний (або культурно-когнітивний; окреслює обізнаність особистості щодо традицій, культурних цінностей етносу, особливостей його побуту, світогляду; аксіологічний (характеризує ціннісне ставлення представників етносу до етнічних традицій, що і визначає приналежність особистості до цього етносу); збережувально-перетворювальний (або творчо-діяльнісний) охоплює діяльнісні аспекти здатності людини передавати культурний досвід, готовність до відтворення традицій на основі набутих знань та навичок); мотиваційний (відображає вмотивованість до освоєння, збереження і примноження традицій власного етносу); комунікативний (відзеркалює здатність особистості до діалогу з представниками свого та інших етносів на засадах толерантності, взаєморозуміння, взаємоповаги); рефлексивний (характеризує готовність особистості до самооцінки себе як представника етносу та його ставлення до культурних традицій інших етносів); естетичний (визначає долученість людини до мистецьких традицій етносу). Через них в особистості формується етнічна картина світу, на її основі — етносвідомість, відбувається вмотивоване долучення до етнотрадицій, що дає людині змогу усвідомлювати свою спроможність і потребу розвивати ці етнотрадиції, тобто набувати етнокультурної компетенції.

Розглядаючи процес формування етнокультурної компетентності як багаторівневу систему, можемо виокремити в ній цілий ряд відносно самостійних функцій: трансляція соціального досвіду, культуротворчу, комунікативно-регулятивну, креативну.

Функція трансляції соціального досвіду, яка є стрижнем культурної спадкоємності, забезпечує формування світогляду особистості, закріплення результатів діяльності для майбутніх поколінь.

Культуротворча забезпечує збереження, передачу, відтворення та розвиток культури засобами освіти. Реалізація цієї функції передбачає орієнтацію на виховання людини культури. Необхідною умовою цього є інтеграція освіти в культуру і, навпаки, культури — в освіту.

Комунікативно-регулятивна функція забезпечує передачу етнокультурної інформації у діахронному зрізі (між поколіннями) і в синхронному (враховуючи просторову стабільність і культурну інтегрованість), вимагає готовності до взаєморозуміння, залучення до різноманітних видів мистецької діяльності та уміння проявляти ініціативу, координувати спільну діяльність.

Креативна функція створює умови для творчої самореалізації особистості, передбачає розвиток творчих здібностей в учнів, нею визначається і творчий характер роботи педагога.

Формування етнокультурної компетентності учнів розглядається нами як один з напрямів духовного розвитку особистості, що являє собою процес входження особистості в культурний простір, орієнтує її на вільний творчий розвиток в соціокультурному середовищі. Пізнання унікальності, неповторності кожної культури відбувається через самопізнання, самоактуалізацію особистості в результаті її саморозвитку і самоорганізації.

Етнокультурна компетентність реалізується у знаннях матеріальної і духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів рідного народу, а також в уміннях використовувати культурознавчі знання педагогом. Під час навчання культурологічних тем на уроках історії України важливо характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, місце в системі світової культури, оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути здатним до діалогу культур, вміти висловлювати і обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичного минулого.

Отже, базовим для нас є поняття компетентності, зміст якого зафіксовано в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти України; компетентність — набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей, ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Для визначення сутності етнокультурної компетентності вагомим є теза, яка узагальнює погляди вчених: компетентна та особистість, яка не лише оволоділа комплексом необхідних компетенцій як певного досвіду, а й здатна успішно діяти, орієнтуючись у складних ситуаціях і відповідаючи на виклики. При цьому важливо, що компетентність містить особистісне ставлення людини і до самої компетенції і до предмета діяльності [3, с.16; 10]. Таким чином, компетентнісний підхід в освіті невід'ємним від особистісно орієнтованого і діяльнісного, які разом постають як взаємодоповнювальні, а компетентність — складником особистісної характеристики людини — суб'єкта діяльності, що містить ціннісні смисли особистості, перетворюються на спонуку її діяльності для оволодіння певним соціальним досвідом. У такий спосіб компетентність становить (за Хуторським) квінтесенцією цільових, змістових, смислових, творчих, емоційних, ціннісних характеристик. Доходимо висновку: набуття учнем будь-якої компетентності є рухом від оволодіння ним певною компетенцією (або системою компетенцій) як об'єктивно заданої норми, планки, яку учень поступово приймає як особистісну цінність, — до того моменту, коли він набуває спроможності вводити набуте «в дію» і керувати ним у власній поведінці для роз'яснення різноманітних життєвих ситуацій. Логіка такого руху і має складати основу процесу формування компетентності учня.

Література

1. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія / Березін Андрій Миколайович: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2002. — 18 с.
2. Етнопсихологічний вимір України: семиозис, міфотворчість, ідентичність: монографія / авт. кол.: під наук. ред. Лозової О. М.. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіз», 2014. — 194 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: К. І. С., 2004. — 112 с.
4. Кон И. С. Проблема «Я» в психології / И. С. Кон // Психологія самосознания: хрестоматія. — Самара: БАХРАХ. — М. 2000. — С. 45—47.
5. Куєвда В. Т. Історико-психологічні засади етнізації юнаків // В. Т. Куєвда // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2009. — Вип. 5. — С. 224—234.
6. Лурье С. В. Историческая этнология: учеб. пособие для вузов. — М.: АспектПресс. 1997. — 448 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права імені В. М. Корещького. — К.: Довіра; Генеза, 1996. — С. 63—67.
8. Поштарєва Т. В. Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01 — Общая педагогика, история педагогики и образования / Поштарєва Татьяна Васильевна. — Ставрополь: Ставропольский государственный университет. 2009. — 393 с.
9. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. — Івано-Франківськ: Лілея. НВ, 2004. — 559 с.
10. Хуторский А. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58—64.

4. УРОК КУЛЬТУРИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 7–8 КЛАСАХ

Сучасна культурологічна освітня парадигма спрямована на засвоєння особистістю цілісної культури людства у її повноті, разом з емоційно-ціннісними відношеннями і досвідом творчої діяльності. У культурологічній концепції теорії змісту освіти соціокультурний досвід людства розглядається як джерело освіти, досвіду пізнавальної діяльності у формі знань, досвіду здійснення загальних способів діяльності, як за зразком, так і суб'єктивної культурологічної діяльності, досвіду емоційно-ціннісних відношень особистості. Більшість дослідників вважають, що джерелом сучасного змісту освіти в культурологічній парадигмі освіти є соціальний досвід, що акумулюється в культурі і включає чотири основних компонента: знання, способи діяльності, досвід творчої діяльності і досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Культурологічна освітня парадигма і відповідний підхід у сучасних умовах стає не лише освітнім принципом відбору змісту освіти (дотримання повноти у засвоєнні надбань цілісної культури людства), але і цілісним, інтегративним, комплексним методом проектування культурно-освітніх систем [1].

Сучасна європейська і українська школа комплексно розглядає, досліджує, враховує і активно розвиває важливі культурологічні засади освіти. Духовно-

моральне, ціннісне ставлення до суспільства та його історії і культури, культурних артефактів, навколишнього природного середовища стають важливими засобами гуманізації освітньо-виховного процесу в загальноосвітній школі.

Культурологічний підхід до проектування сучасної особистісно-орієнтованої освіти досліджується і впроваджується Є. В. Бондаревською. Дослідниця виокремлює серед інших головну узагальнену і об'єднавчу освітню цінність — культурний, особистісно-смісловий розвиток дитини. Розвиток і зміна цінностей і їх система веде за собою переосмислення основних освітніх процесів, які забезпечують їхню реалізацію. В основі освіти стає цілісний педагогічний процес, де в центрі знаходиться людина, що пізнає і творить культуру. Така освіта забезпечує унікальний індивідуальний особистісно-смісловий розвиток учня та культурний саморозвиток, сприяє формуванню вміння самостійно приймати рішення з різних проблемних ситуаціях, розпізнавати в розв'язувати життєві проблеми.

Особистісний досвід учня емоційно-ціннісних відношень до світу не обмежується традиційним «формуванням світогляду» за «ідеологічними ознаками», а включає в себе також і особистісне світорозуміння та світосприйняття. Зміст освіти, що містить педагогічно-адаптований соціальний досвід, відомості про соціальні цінності засвоюються особистістю через включення в особистісний досвід різними засобами (реальні соціокультурні та актуальні навчальні ситуації).

Дослідники І. М. Осмоловська і І. В. Шалигіна під ключовою компетентністю розуміють усвідомлену особистістю здібність розв'язувати життєво важливі задачі (проблеми) у конкретних ситуаціях. Причому «життєвоважливість» акцентує увагу на узагальненість компетенцій, а уточнення — «у конкретних ситуаціях» підкреслює їх практичну спрямованість [2, с. 125].

Матеріали культурологічної спрямованості (тексти, пам'ятки, ціннісні відношення та ін.), за свідченням І. М. Осмоловської та І. В. Шалигіної, можуть входити до змісту навчання як: тексти, в яких знаходиться пряма інформація, що дозволяє самостійно зробити висновок про цінність історичної пам'ятки; завдання на ціннісний вибір і пов'язаний з ним визначення способу дії в запропонованих ситуаціях (уявних або реальних).

З одного боку, соціальний досвід, усвідомлення цінностей у процесі освіти і виховання стають надбанням особистості, а з іншої — індивідуальний творчий і особистісні цінності стають джерелом наповнення і самооновлення соціального досвіду.

Культурологічний потенціал змісту історичної освіти слід розглядати як:

- збагачення емоційно-естетичного досвіду учнів, формування культури почуттів, пробудження особистісно-позитивного ставлення до мистецьких цінностей;
- опанування учнями художньо-практичними вміннями та навичками, формування комплексу художніх компетенцій, що забезпечують здатність керуватися набутими знаннями та вміннями у самостійній діяльності, у процесі самоосвіти;

- розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним, соціальним і культурним середовищем життєдіяльності людини, усвідомлення власної причетності до художніх традицій свого народу з одночасним розумінням особливостей інших національних картин світу;
- виховання культури міжнаціонального спілкування через вивчення художніх традицій народів різних країн.

Отже, зміст освіти повинен носити культууроутворюючий характер і бути спрямований на залучення учня до культури. Більше того, школяра слід розглядати у якості суб'єкта культури, що є не тільки її споживачем, але і носієм, творцем культурних цінностей. У нинішніх умовах необхідне подальше формування саме культурологічного підходу до проблеми розвитку системи освіти. Тільки така позиція може сприяти гуманізації освітньо-виховного процесу та бути засобом її досягнення.

Культурологічний потенціал змісту історичної освіти розкривається через систему навчання на уроках художньої культури. Це -уроки, де вивчаються теми вітчизняної та світової культури в курсі шкільної історії, в основу яких покладено культурно-історичний підхід. Такі уроки якнайкраще відповідають пріоритетам сучасної шкільної методики у відкритих суспільствах, керуючись етноцентричним баченням історії через засади поліетнічності, мультикультурності та поліконфесійності.

Отже, головною метою культурологічної освіти в загальноосвітній школі є розвиток особистісно-ціннісного ставлення до культури та навколишнього світу, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреб в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні.

Реалізація культурологічного компонента у змісті шкільного курсу історії України передбачає врахування певних принципів, найважливішими серед них є:

1) принцип полікультурності, який передбачає можливість освіти розкрити розмаїття культури, створити умови для формування культурної толерантності учнів;

2) принцип діалогу культур і цивілізацій націлює на культурно порівняльне вивчення двох культур (національної та світової); Адже, як пише дослідниця С. Цахаєва: «Для кожного народу своя культура – гарант життя, своєрідний пульс творчої діяльності людини, зміцнює духовне здоров'я, створює його національно-моральний ідеал, допомагає інтегрувати в соціум» [3, с. 24].

Особливість уроків культури у шкільному курсі історії України 7–8 класів полягає в тому, що: 1) зміст та методика викладу мають опиратися на органічно поєднані принципи педагогіки і закони мистецтва та мобілізацію міжпредметних зв'язків; 2) саме на уроках культури шкільного курсу розкриваються духовні просторово-часові і причинно-наслідкові зв'язки, устанавлюється історична епоха, яка втілена в образах різних видів мистецтва; 4) уроки культури у шкільному курсі історії є основою естетичного виховання, способом вироблення моральної оцінки. Без особистісного переживання й усвідомлення

світу (чим відрізняються уроки культури) освіта та розвиток особистості є неможливим;5) за влучним висловом В. Власова, питання культури гуманізують освіту й є надзвичайно важливим для соціалізації молодого покоління. [4, с. 6] Вивчення культури в курсі вітчизняної історії відіграє велике значення у засвоєнні історичних знань, які є підґрунтям формування національної свідомості, сприяють вихованню в учнів відповідальності, патріотичних почуттів. Отже, на уроках історії культури розвиваються та поглиблюються поняття про культуру як сукупність досягнень суспільства в духовному житті, формуються естетичні смаки, уміння використовувати набуті історико-культурні знання і практичний досвід для розвитку продуктивних сил.

Уроки вивчення культури в курсі історії України у 7–8 класах надають можливість посилити долю регіонального компоненту у вивченні історії. Вивчаючи культуру певного періоду, ми ніби підводимо підсумки розвитку суспільства, частини історичної епохи, даємо загальну підсумкову оцінку цього розвитку [5, с. 186].

Методичними аспектами, які розкривають особливості уроків з історії культури і, реалізують їх культурологічний зміст:

по-перше, широке застосування наочності. Зазначимо при цьому, що глибоке сприйняття художнього образу є можливим лише при поєднанні зі словом учителя;

по-друге, історико-культурні теми відрізняються великим універсалізмом порівняно з економічними та соціально-політичними темами;

по-третє, вивчення культурно- історичного матеріалу зобов'язує вчителя до посиленої підготовки мовної характеристики твору мистецтва;

по-четверте, історико-культурні теми мають велике духовне значення: посилюють дух патріотизму, національної гордості, честі, гідності. Етична роль мистецтва полягає в тому, що воно виховує високі моральні ідеали. Разом з тим розвитку мислення і художньої творчості учнів сприяють такі форми роботи, як: екскурсії в музеї до історичних пам'яток; організація шкільної художньої виставки, підготовка тематичних вечорів [6, с. 12].

по-п'яте, саме історія виявляє й аналізує культурний процес: розуміння творів мистецтва змінюється від епохи до епохи. Кожне нове покоління усвідомлює явище художньої культури, виходячи зі своїх власних, сучасних уявлень про мистецтво. Історична дистанція в часі надає можливість виявити, осягнути, реконструювати та інтерпретувати мистецькі цінності минулого, подивитися більш глибоко на художні твори сучасності, зрозуміти складні проблеми сьогодення культури, тому культурні цінності є вічними і постійно збагачуються та доповнюються новими гранями художнього змісту.

Реалізація культурологічного компонента освіти має сприяти тому, що усі учасники процесу були громадянами, патріотами своєї країни, поважали національні і загальнолюдські цінності, визнавали Людину вищою цінністю. Культурологічні уроки сприяють розумінню школярами духовності минулого та сьогодення, морального досвіду попередніх поколінь з урахуванням толерантності і розумної критичності; освоїли три кола цінностей: етнокультурний,

загальнонаціональний, загальнолюдський (планетарний). Завдання вчителя історії — сформулювати усвідомлене ставлення школярів до моральної, правової, економічної, політичної й екологічної культури. Урок культури, як зазначалося, відрізняється великим універсалізмом, інтегровані в сучасне суспільство і націлені на його вдосконалення [7, с. 22]. Це допомагає учням орієнтуватися у потоці різноманітної інформації та типових життєвих ситуаціях, застосовувати знання, аналітично оцінювати й одержану інформацію, аргументувати особисті погляди, робити осмислений самостійний вибір, а також бути здатним до культурного творення, творчого діалогу з природою, соціумом.

Уроки історії, на яких вивчаються питання культури, надають можливість вчителю працювати творчо, широко використовувати різні форми і методи роботи чи елементи уроку, залежно від змісту матеріалу, рівня знань та вмінь учнів, а також знань, що їх отримали діти на уроках літератури, музики, образотворчого мистецтва, оскільки успішне вивчення тем культури не є можливим без використання міжпредметних зв'язків [6, с. 30].

Така важлива педагогічна умова як відбір фактичного матеріалу має поєднувати в собі науково-теоретичну значущість та естетичну виразність.

При відборі матеріалу для роботи з учнями використовуються, передусім, такі факти, події з історії культури, які:

- є найважливішими та типовими для історії епохи і можуть бути зрозумілі учням;
- є досить яскравими, емоційно насиченими та здатними впливати як на свідомість, так і почуття дітей;
- слугують формуванню в учнів умінь спостерігати навколишню дійсність, сприяють залученню в практичну роботу;
- варто зазначити, що такі уроки вимагають знання вчителем індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів, а також атмосфери довіри між вчителем та учнями, педагогіки співробітництва;
- необхідно створити умови, щоб учні: замислились, вслухались, побачили, зрозуміли, проаналізували, зробили висновки, висловили власну точку зору, зуміли відстояти свою позицію, виявивши телерантність до думки інших; ввійшли в світ мистецтва, у світ краси, величі, благородства; спробували зрозуміти й осягнути задум художника, письменника, поета [8, с. 16];
- учитель історії, викладаючи культурологічну тему, має володіти здатністю перевтілення, щоб зуміти відчувати іншу епоху і викликати відповідні емоції в учнів [9, с. 76];
- уроки з історії культури покликані привчити школярів у сучасних умовах з емпатією ставитися до іншої культури, зрозуміти і прийняти цінності одне одного.

Загальні вимоги до організації уроку:

- проведення уроку на основі сучасних наукових досягнень, передового педагогічного досвіду;

- проведення уроку на основі методик гуманних дидактичних концепцій;
- особистісна спрямованість на уроці, яка дозволяє забезпечити умови для самореалізації кожного учня та розвитку ефективної навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням інтересів, потреб, нахилів, здібностей, життєвих цінностей учнів;
- оптимальне поєднання і системна реалізація на уроці дидактичних принципів;
- встановлення на уроці інтеграційних, міжпредметних зв'язків;
- зв'язок з раніше засвоєними знаннями, навичками, уміннями, опора на досягнутий рівень розвитку учнів;
- актуалізація, стимулювання й активізація всіх сфер особистості учня: мотиваційної, пізнавальної, емоційно-вольової, фізичної, моральної тощо.
- логічність, вмотивованість і емоційність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- ефективне застосування сучасних дидактичних засобів, педагогічних інноваційних технологій, комп'ютерних технологій, мас-медіа;
- тісний зв'язок навчання із життям, у першу чергу — з особистісним досвідом учня;
- формування практично необхідних знань, навичок, умінь, ефективної методики навчально-пізнавальної діяльності;
- формування мотивації навчально-пізнавальних дій, професійного становлення, потреби постійної самоосвіти;
- діагностика, прогнозування, проектування і планування кожного уроку.

Змістове наповнення тем передбачає формування в учнів ціннісно-смилових, загальнокультурних, етнокультурних, навчально-пізнавальних та інформаційних компетентностей, що досягається вивченням пам'яток мистецтва різних епох і народів, а також комунікативних, творчо-діяльнісних і самоосвітніх компетенцій, що передбачає оволодіння досвідом самостійної творчої діяльності, сприймання цієї діяльності як невід'ємної частини свого життя.

Особливостями організації навчально-виховного процесу є такі позиції:

1. Розуміння мистецтва — творчий процес співпереживання та інтерпретації, що носить активно діалогічний характер. Саме « діалог культур» дає змогу особистості не тільки прилучитися до національних і загальнолюдських цінностей, а й самовизначитися у світі культури, включитися в її творення, удосконалюючи, насамперед, власний духовний світ.

2. На уроці має панувати атмосфера святковості, гармонії й доброзичливості, яка сприяла б передачі аури творів мистецтва.

3. Педагог має бути комунікативно виразним, аби учні не тільки розуміли, а й позитивно сприймали як мовлення учителя, так і паралінгвістичний контекст мови (доречність жестів, міміки, зовнішній вигляд тощо) та володіли цим мистецтвом самі.

4. Уроки з історії культури мають розвивати в учня почуття успіху від власних досягнень у царині мистецької культури, впевненості в спроможності самостійно вирішувати художні завдання.

Уроки історії культури різних типів мають свою структуру. Тобто етапи побудови, їх послідовність, взаємозв'язки між ними. Характер елементів структури визначається завданнями, які слід постійно вирішувати на уроках певного типу, щоб найбільш оптимальним шляхом досягти тієї чи іншої дидактичної, розвиткової та виховної мети уроку. Визначення й послідовність цих завдань залежать від логіки і закономірностей навчального процесу. Зрозуміло, логіка засвоєння знань відрізняється від логіки формування навичок і вмінь, а тому і різниться структура уроків відповідних типів. Кожний тип уроку має свою структуру.

Комбінований урок має наступну структуру: перевірка виконання учнями домашнього завдання практичного характеру; перевірка, оцінка і корекція попередньо засвоєних знань, навичок, вмінь; відтворення і корекція опорних знань учнів; повідомлення теми, мети і завдань уроку та формування мотивації учіння, сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу; осмислення, узагальнення і систематизація нових знань; виконання практичного завдання; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання. З усіх зазначених типів комбінований урок найпоширеніший у сучасній загальноосвітній школі. Саме цей тип уроку сприяє більш ґрунтовному засвоєнню знань учнів та формування практичних вмінь школярів. На такому уроці вчитель може застосувати різноманітні форми і методи організації навчального процесу, використовувати інтеграційні зв'язки між видами мистецтв, впроваджувати інноваційні педагогічні технології тощо.

Проектна діяльність надає нові можливості для використання інноваційних форм роботи вивчення культури в основній школі. В практичній роботі вчитель може застосувати проектну технологію, яка становить основу дитячої творчості та шляхом самовдосконалення творчої діяльності. Прикладами художньо-мистецьких проектів можуть бути ґрунтовні інформаційні проекти (довідники, презентації, малі енциклопедії, буклети, тематичні газети тощо), практично-орієнтовані мистецькі проекти (у вигляді творчих тематичних виставок, відео-фільмів, авторських мистецьких виставок, спектаклів, вистав, аматорських фільмів тощо), творчі мистецькі та рольові проекти (у вигляді віртуальних екскурсій, творчих майстерень, міні-театрів, музеїв, мультимедійних проектів). Найскладнішою формою учнівського проекту залишається індивідуальний або колективний дослідницький проект — це проекти МАН, наукові статті, власні мистецькі дослідження учнів в сфері мистецтва.

Отже, метою вивчення уроків культури в курсі історії України є засвоєння учнями етнокультурного змісту, формування уявлень про значимість вітчизняної культури, її досягнення та роль особистості в історії культури.

Методика викладу уроків культури у шкільному курсі історії мають свою специфіку. Уроки культури — це: а) поєднання інформативної основи викладу

матеріалу — традиційні знання, вміння в історичній проекції; б) розвиток здібностей сприйняття та розуміння мови мистецтва та його ролі у житті людей; в) відповідність віковим особливостям школярів; г) закономірності розвитку культури, художньо-образного мислення; д) характеристика епохи та узагальнення певного історичного періоду. Тому завданнями уроків культури в 7–8 класах є:

- формувати загальне поняття про культуру як сукупність складових частин матеріального та духовного життя суспільства;
- розкрити сутність культури, значення її духовного ядра, її особистісних компонентів, закономірностей культурного руху (як багаторівневого діалогу), особливостей національного світобачення культури;
- розкрити роль та місце української культури в європейському і світовому контекстах;
- прививати інтерес до культури свого народу;
- розвивати творчі можливості у пошуково-дослідницьких та індивідуальних видах навчальної діяльності;
- заохочувати прагнення до самоосвіти;
- виховувати емоційно-ціннісне ставлення до пам'яток культури; потребу спілкування з творами художньої культури та вміння знаходити в них духовно-ціннісні орієнтири;
- розвивати художній та естетичний смаки.

Література

1. Руденко Н. В. Культурологические основы целостности содержания высшего образования // Руденко Владимир Николаевич: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.08: Ростов н/Д.-2003. — 454л.
2. Осмоловская И. М., Шалыгина И. В. О культурологическом подходе к формированию содержания образования // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской академии образования — 2006. — № 2(38). — С. 120–126. — Журнал теоретических и прикладных исследований.
3. Цахаева С. Г. Культура и традиции народов Дагестана в системе культурологического образования учащихся 8–9 классов [Электронный ресурс]: дисс. кандидата пед. наук: 13.00.01/Цахаева С. Г. — Махачкала, 2001.
4. Власов В. Історія української культури першої половини XVII ст. Матеріали до уроків / В. Власов // Історія в школах України. — 2009. — № 1–2. — С. 6–12.
5. Ржепецький Л. А. Формування національної свідомості школярів у процесі вивчення культури українського народу на уроках історії України / Л. А. Ржепецький // Наукові праці. Вип. 15. Педагогічні науки. — Миколаїв: МДПУ ім. П. Могили, 2003.
6. Гаврилюк Ж. М. Методичне забезпечення вивчення культурологічних тем на уроках історії України / Ж. М. Гаврилюк // Історія України. Уроки з історії культури по-новому, 7–11 класи. — Х.: Основа, 2006. — С. 5–40.
7. Косова Г. Изобразительное искусство в преподавании истории / Г. Косова. — М.: Просвещение, 1986. — 240с.
8. Пометун О. І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. Пометун // Історія в школах України. — 2002. — № 6. — С. 13–18.
9. Цвікальська Г. О. Література і мистецтво в шкільному курсі нової історії: посібник для вчителів / Г. О. Цвікальська. — К.: Рад. школа, 1978. — 110с.

5. РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЗМІСТУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7–8 КЛАСАХ

Реалізація етнокультурної складової у змісті шкільної історичної освіти на уроках культури передбачає врахування певних принципів його запровадження, найважливішими серед них є:

1. Принцип культуровідповідності, який передбачає прийнятність і значимість культурологічного матеріалу з погляду вікових особливостей, комунікативних і конітивних можливостей учнів; культуровідповідність — навчання, виховання та організація життя учнів у контексті культури (розумової, екологічної, фізичної та ін.)

2. Принцип продуктивності — визначальна спрямованість на отримання реального практичного продукту, на активізацію мисленнєвої діяльності учнів і рішення посильних проблем.

3. Принцип полікультурності, який припускає можливість освіти розкрити розмаїття культури, створити умови для формування культурної толерантності учнів.

4. Принцип діалогу культур і цивілізацій націлює на культурно- порівняльне вивчення двох культур (національної та світової)[1].

В основу вивчення уроків культури мають бути покладені різні методи вивчення культури у взаємозв'язку із загальнонауковими та загальнокультурними парадигмами і з врахуванням суспільних і ментальних змін в освіті. При цьому має бути забезпечена: 1) відповідність освітніх завдань, відбору матеріалів умовам ефективної реалізації етнокультурного змісту шкільного курсу історії України 7–8 класів; 2) знайомство з історією культури, розкриття особливостей епохи через провідні види мистецтва, у яких вони втілюються (наприклад X-перша половина XIIст. — це билинна література, в архітектурі — маньєризм, XVIст. — це полемічна література, тоді як епоха кінця XVIIст. — початку XVIIIст. — це бароко); 3) вивчення історії культури у динаміці, через призму художніх стилів; 4) установаження єдності різних видів мистецтва певного періоду та відбір матеріалу з метою показати одні й ті ж історично-культурні процеси у різних галузях культури, відчути епоху; 5) наступність, зв'язок між різними культурницькими епохами відповідних курсів історії.

Серед умов ефективної реалізації етнокультурного змісту шкільного курсу історії України у 7–8 класах: формування етнокультурних уявлень, понять про духовний розвиток України X–XVIIIст., розвиток інформаційно-пізнавальної культури учнів на основі компетентнісного підходу, виховання культурою, розуміння учнями основних ціннісних орієнтирів, сформованих вітчизняною культурою X–XVIIIст., запровадження оптимальних методів, використання засобів навчання для виконання поставлених завдань.

Важливу роль на уроках етнокультурного змісту відіграють відповідні уявлення та поняття, адже через засвоєння історико — культурних знань учні ма-

ють навчитися розуміти людей іншої культури й усвідомити свою єдність із загальнолюдською культурою, розуміти своє місце і роль у житті довкілля.

Реалізацію знаннєвого компоненту слід розглядати крізь призму когнітивних завдань, що їх мають вирішувати вчителі та учні на уроках культури. Когнітивними завданнями таких уроків є:

- формування в учнів уявлень та понять про основні напрями розвитку та особливості вітчизняної культури у Х–XVIII ст, про людину як творця і продукт культури;
- розуміння учнями шляхів виникнення основних рис, стилів і напрямів в українській культурі;
- розуміння учнями значимості визначних пам'яток вітчизняної культури;
- вивчення «мови» культури, розкриття поняття культурного коду, ролі знаку, символу;
- вивчення ролі релігії, науки і техніки в контексті культури.

Відбір культурологічного матеріалу має опиратися на розуміння учнями наскрізних дефініцій, характерних для курсів всесвітньої та історії України, зокрема: «Слов'янський етнокультурогенез», «Християнізація», «Універсализація культури», «маньєризм», «Відродження», «гуманізм», «бароко», розглянутих як в культурному, філософському, так і в історичному сенсах.

У процесі вивчення історії учням необхідно зрозуміти, що культура постає як своєрідний спосіб спілкування (нові знання, переживання, оцінки, вольові імпульси); передає від покоління до покоління, від дитини до дитини накопичений досвід. Засвоєння цього матеріалу представляє значні труднощі для учня, тому вчителю необхідна чітко розроблена система викладання, методичний апарат. Труднощі породжує й те, що у школах відсутня система роботи вчителів з культурно-історичним матеріалом, що ускладнює здійснення міжпредметних і міжкурсових зв'язків. Система викладання даного розділу різна у кожного вчителя, що викликає труднощі у формуванні в учнів єдиної системи вмій і навиків. Цього можна уникнути, розробивши єдиний методичний апарат.

На етапі формування культурологічних уявлень і понять пропонуємо такий алгоритм роботи вчителя:

- 1) дати характеристику особливостям розвитку культури даного періоду;
- 2) розкрити основні терміни та поняття, на яких базується виклад культурологічного матеріалу даного періоду;
- 3) визначити основні тенденції у розвитку національної культури Х–XVIII ст.;
- 4) проілюструвати теоретичні висновки та характеристики культурологічних об'єктів, які розкривають основні стилі у розвитку архітектури, прикладного мистецтва, музики, літератури тощо.

Визначення когнітивних завдань уроків культури потребує розробки підходів до відбору пам'яток культури, які складають основу культурологічних знань і стають об'єктами навчально-пізнавальної діяльності учнів. Принцип культурних домінант є основоположним при відборі конкретних пам'ятників

культури і дає можливість здолати схильність до простого їх перерахування, зробити акцент на цілісному образі епохи, художніх культур, на моделюванні різних історичних і регіональних систем. Зазначимо, акцент часом тільки на одному пам'ятнику архітектури, образотворчого мистецтва, музики, театру або творчості одного майстра дає можливість зануритися в епоху, відчуті її специфіку, неповторність національної школи, провідний стиль як деяку єдину образну систему, спільність засобів і прийомів художньої виразності, обумовлених єдністю ідейного змісту. Вирішальну роль при відборі відіграє стиль, бо саме він дозволяє, по —перше, уловити світоглядну специфіку будь-якої історичної епохи; по-друге, допомагає зрозуміти особливості менталітету носіїв різних релігійних і культурних традицій, які, сповідуючи, здавалося б, одні і ті ж загальнолюдські цінності, вкладають у них різний сенс; по — третє, дає можливість вводити в понятійний апарат учнів складніші культурологічні поняття; по-четверте, дозволяє порівнювати і проводити паралелі між різними культурними та історичними епохами, на перший погляд не порівнянними; по-п'яте, робить недоцільним надмірний об'єм мистецтвознавчої інформації, надмірність імен і пам'ятників, передаючи при цьому дух епохи.

Слід зауважити, що уроки культури не передбачають зосередження на мистецьких феноменах різних періодів розвитку культури та їх пам'яток. Учитель має показати культуру як сферу відображення життя людини в певний час.

Уроки культури — це уроки полікультурного спрямування. Культурологічний навчальний матеріал підручників, за якими вивчають шкільний курс «Історія України» у 7—8 класах, в основному зосереджено на вивченні українського етносу, його історії, етногенезу і формування української нації, території, діаспори, духовної культури українського народу, мови, культури, освіти, обрядів, звичаїв, релігії, та матеріальної культури (розвиток галузей господарства, економіки, художніх промислів тощо). Проте сучасні вимоги до полікультурного спрямування змісту історичної освіти вимагають обов'язковий виклад прикладів поліконфесійності, полікультурності.

Уроки культури шкільного курсу історії покликані привчити школярів у сучасних умовах з емпатією ставитися до іншої культури, зрозуміти та прийняти цінності одне одного. Таким чином, уроки культури мають показувати історію вітчизняної культури як наслідок етнічного та національного розмаїття, що є ресурсом національної консолідації, і тому забезпечують усвідомлення українського суспільства й культури як багатокультурних та важливості й переваги культурного розмаїття для національної історії.

Культурологічний матеріал вимагає особливого підходу і виконує важливу роль у пізнавальному процесі учнів. Він дозволяє розвинути в учнів потребу зрозуміти людину іншого часу через культуру. Твори культури є результатом своєрідної духовно-практичної діяльності людини-митця, що втілюють у художній формі естетичну оцінку тих чи інших явищ історичної дійсності. У навчанні історії культурологічні об'єкти виступають засобом доведення до учнів етичних та естетичних оцінок, ідеалів, фактів естетичного виховання.

Процес опанування учнями культурологічними знаннями здійснюється через набуття ними навчальних умінь, ключових і предметних компетентностей не відміння традиційних навичок та вмінь. Більше того, компетентності базуються на них. Взяті окремо традиційні знання, навички та вміння у практиці сучасної школи обслуговують здебільшого академічні цілі (складання іспитів різного рівня завдяки оволодінню програмним матеріалом), мають загальний характер, тобто не враховують індивідуально-особистісних відмінностей учнів. Пріоритет компетентнісного підходу не тільки долає обмеженість академізму (не виключаючи його), а й надає здобутим знанням, навичкам та вмінням індивідуального, конкретного життєво-смыслового характеру, чітко визначеної практичної спрямованості щодо власного життя людини [2, с. 37].

Зазначимо, що культурологічний аспект, представлений безпосередньо у переліку ключових компетентностей — це загальнокультурна компетентність [3, с. 71, 87]. Виходячи з вищевказаного, ми визначили компетентнісні завдання уроків культури у курсі історії України 7–8 класів.:

- характеризувати культурні досягнення, розпізнавати найвідоміші пам'ятки архітектури, образотворчого та ужиткового мистецтва Х–XVIII ст., стисло описувати їх.
- порівнювати ідеї та цінності, характерні для тогочасної культури, із сучасними державотворчими ідеями та культурними цінностями народів України, оцінювати внесок окремих діячів у вітчизняну та світову культуру;
- надавати учневі досвід освоєння картини світу, що розширюється до культурологічного і вселюдського розуміння світу.

Спираючись на науково-методичні розробки В. Власова та вимоги програми, ми визначили перелік сформованих умінь:

- порівнювати художні стилі та співвідносити їх з певною історичною епохою, напрямом, національною школою, називати їх провідних представників;
- розуміти мистецтвознавчі терміни і користуватися ними; з'ясувати специфіку мистецтва, його напрямків та художніх стилів;
- здійснювати пошук, відбір і обробку інформації з різних питань культури;
- уміти аргументувати власну точку зору в дискусії з проблем вітчизняної культури;
- уміти виконувати навчальні й творчі завдання (есе, доповіді, реферати, відгуки, твори, рецензії);
- працювати з програмними засобами. Пробудити в учнів розуміння краси українських творів, почуття поваги до їх творців.

Методичні аспекти проведення уроків з історії культури спирається на особистісно-орієнтоване навчання. Це створює умови для розв'язання життєво важливих і доступних для сприйняття проблем, які перебувають у зоні найближчого морально-етичного і естетичного розвитку учнів, а також впливають на збагачення світогляду і вдосконалення їх внутрішнього світу.

Уроки з історії культури вимагають знання вчителем індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів, а також атмосфери довіри між учителем та учнями, педагогіки співробітництва. Свого часу відомий грецький філософ Демокріт відзначив: «Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнені, якщо їм не вчитися». Створити умови, щоб учні замислились, вслухались, побачили, зрозуміли, співставили, проаналізували, зробили висновки, висловили власну точку зору, зуміли відстояти власну точку зору, зуміли відстояти свою позицію, проявивши толерантність до думки інших, увійшли у світ мистецтва, краси, величі, благородства, спробували зрозуміти й досягнути задум художника, письменника, поета, значення наукового відкриття, відчули чарівність музики.

У контексті особистісно-орієнтованих підходів доцільним спрямування діяльності учнів 7–8 класів на: 1) використання отриманих знань і умінь в особистій практичній діяльності та повсякденному житті для визначення шляхів свого культурного розвитку, орієнтації в класичній спадщині й сучасному культурному процесі; 2) організацію особистого та колективного дозвілля; 3) розвиток самостійної творчості.

Важливим елементом методики є запровадження оптимальних методів, використання засобів навчання, які сприятимуть ефективній реалізації етнокультурного змісту шкільного курсу історії України у 7–8 класах.

Культура є способом самозбереження людства, засобом засвоєння і передачі творчого спадку із покоління в покоління, засобом і змістом саморозвитку людини. Розуміння певної історичної епохи неможливе без вивчення надбань культури, тому не випадковим є метод проектів. Навчальний проект для учня — спосіб створити щось цікаве самостійно, спробувати свої сили, проявити знання та вміння і показати публічно досягнутий результат. При певних умовах учень вибирає і здійснює стратегію проектування і певною мірою проходить важкий шлях художника, тому що дозволяє реконструювати на історичній основі прояви побутової та ментально-моральної сфер суспільства. Наведемо приклади окремих проектів: «Українська ікона X–XVIII ст.», «Повсякденне життя русичів», «Билинна література Русі-України XI–XIII ст.», «Видатні українські архітектори Степан Ковнір, Іван Григорович-Барський», «Духовне життя в українських землях наприкінці XVIII ст. (музика, образотворче мистецтво, та архітектура в пошуках мистецького стилю)».

Успішність проектів обумовлюється атмосферою зацікавленості. Небайдужості до матеріалу, що розглядається, спільним розв'язанням навчальної проблеми. Така форма діяльності дає можливість учня працювати самостійно, творчо, активно, проявляти максимально свої вміння та навички, створює атмосферу довіри та співробітництва між учителем та учнем, спонукає до глибокого пошуку необхідної інформації з різних джерел, включаючи Інтернет, без якого проект міг би і не відбуватися так яскраво. Вміння аналізувати матеріал, доступно, послідовно викладати його, представляючи презентації, роби-

ти певні висновки, виступати в ролі опонентів при захисті своїх робіт учнями. Тому застосування комп'ютерних програм у викладанні історії культури дають викладачеві нові, гнучкіші можливості подачі матеріалу, забезпечують абсолютно новий підхід до спілкування з учнями, активізують різні види діяльності учнів, розвивають у них уміння самостійно вивчати і аналізувати матеріал. Використання комп'ютера дозволяє вчителю легко варіювати глибину і складність етнокультурного матеріалу, що вивчається на уроці. Забезпечуючи урок відео, музичними, художніми і голосовими фрагментами, педагог дає можливість учням наблизитися до відповідної епохи, поринути у світ етнічної культури, музики, живопису і архітектури, відчувати витвір мистецтва.

Використовуючи різні комп'ютерні програми на уроках культури забезпечує ефект «присутності» в художніх галереях, музеї та музичній виставі, біля архітектурних пам'ятників тощо, допоможе відчувати специфіку того часу, коли створювалися ці твори; дозволить здійснити занурення в певну історичну епоху, а також глибоко і об'ємно систематизувати знання учнів з питань культури. Все це сприятиме якісному підвищенню рівня навчання і виховання учнів.

Слід зазначити, що сучасний рівень комп'ютерної підготовки дозволяє вчителям самостійно створювати наочність і залучати до цього учнів.

Учитель має створити умови для: а) формування навиків візуальної комунікації, зокрема, здатність розглядати твори живопису; б) уміння бачити окремі деталі; в) розуміти їх зміст та значення; сприймати деталі творів у взаємодії; г) вміти відрізнити художні особливості; д) розширювати уяву про епоху, усвідомлюючи процес створення цінностей, що відповідають їй.

Особливу увагу слід приділити самостійній роботі учнів на уроках з історії культури, яка покликана формувати у школярів стійкий інтерес, глибокі й міцні знання із обраної тематики та розвиток умінь і навичок дослідницької роботи, їх відповідного оформлення. Процес дослідження відбувається за такою схемою: вибір теми; складання плану роботи; визначення кола джерел і літератури; знайомство з джерелами і складання на їх основі плану написання дослідження; відбір та оцінка фактів; обробка та систематизація зібраного матеріалу; написання роботи; оформлення; захист-презентація.

Учитель виступає в ролі консультанта, допомагає скласти учням план-завдання на виконання роботи, який передбачає перелік основних питань, що підлягають висвітленню, місце пошуку необхідних джерел і літератури, представлення завершеної роботи.

Після отримання завдання учень приступає до виконання його, формулює мету і завдання своєї праці, складає календарний план її реалізації. Наявність подібного плану дисциплінує, змушує лімітувати час, необхідний для вибору джерел, літератури, обробки зібраного матеріалу, формулювання висновків і найкраще до цього підходять презентації програми Power Point, що дозволяють зробити урок більш цікавим і динамічним, « занурити » учня в обстановку якої-небудь історичної епохи, створити ілюзію співприсутності, спіпереживання, сприяють становленню об'ємних і яскравих уявлень про минуле.

Творчим і дієвим є уроки культури, що висвітлюють художню культуру: «Українське мистецтво та архітектура», «Народне мистецтво». «Монументальне й образотворче мистецтво», «Архітектура. Живопис».

Дуже перспективним та дієвим виглядає використання презентацій, що поєднують теоретичний обсяг матеріалу з ілюстраціями. Такі уроки вимагають знання вчителем індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів, а також атмосфери довіри між учителем та учнями, педагогіки співробітництва; створити умови, щоб учні замислились, вслухались, побачили, зрозуміли, співставили, зробили висновки, висловили власну думку точку зору, зуміли відстояти свою позицію, проявивши толерантність до думки інших, ввійшли в світ мистецтва, в світ краси, величі, благородства, спробували зрозуміти і осягнути задум художника, письменника, поета, значення наукового відкриття, відчутти чарівність музики. Слайди, репродукції, записи духовного співу, картинки природи, репродукції, сюжети з гравюр допоможуть зробити урок таким, що більш запам'ятовується. Необхідно пам'ятати про те, що найбільш високою ефективністю для запам'ятовування служать поєднання наочності зі словом учителя.

Процес комп'ютерного моделювання, заснований на сучасних технологіях, підвищує мотивацію учнів і створює атмосферу творчості, при цьому комп'ютер є не лише потужним пізнавальним засобом для вивчення культури, але й інструментом освоєння теоретичних основ образотворчого і музичного мистецтва, формування художнього смаку, розвитку фантазії й творчих здібностей.

Проблемою сьогодення є відсутність методики застосування програмних засобів у курсі історії, що змушує учителів самостійно, шляхом випадкового відбору створювати власну методику, часто без урахування дидактичної та методичної доцільності. Тому важливо якомога швидше виробити певні підходи до застосування ІКТ на уроках культури:

1. Для підготовки і виконання завдань кожному учневі необхідно створити на Робочому столі комп'ютера в комп'ютерному класі індивідуальну теку з посиланнями і коментарями (файл * doc) на інформаційні та мультимедіа-ресурси з культурологічного матеріалу для створення загального методичного банку даних, куди до списку інформаційних ресурсів мають входити:

- бази даних;
- електронні довідники, енциклопедії, словники;
- портали і сайти з художньої культури України певного періоду;
- текстові й медіабібліотеки;
- сайти музеїв і галерей;
- сайти туристичних компаній.

2. До списку мультимедіа-ресурсів на електронних носіях мають входити:

- енциклопедії;
- збірки;
- хрестоматії;
- програми;
- розвиваючі ігри.

3. Аналіз кожного типу інформаційного і мультимедіаресурсу має включати:

- інформацію про вихідні дані видання або точне місце знаходження ресурсу (основна Web-адреса, якщо ресурс самостійний, або Web-адреса головної сторінки з посиланнями на місце розташування ресурсу);
- короткий опис структури ресурсу в цілому;
- позитиви та недоліки естетичного оформлення ресурсу;
- оцінка змістової глибини і якості матеріалів, що представляються;
- можливості інтерактивності ресурсу;

Особливості використання ІКТ є можливості застосування на різних етапах навчального процесу (пояснення нового матеріалу, закріплення вивченого, проміжний і підсумковий контроль, самостійна робота, творча і науково-дослідна діяльність учнів). Проте вчителю слід пам'ятати, що будь-який навчальний процес базується на використанні педагогічних технологій, тому ІКТ мають набути педагогічного змісту.

З поміж завдань, що їх виконує вчитель під час проведення заняття, важливе місце посідає залучення учнів до дослідницької культурологічної діяльності. Розглянемо це на прикладі Ренесансу та гуманізму на уроках про українське культурне життя Х–XVIII ст.

Українська культура Х–XVIII століття — період, коли утвердилися і закріпилися національні форми і традиції, коли піднялась на небачену висоту і зайняла визначне положення у світовій культурі. Основне значення уроків культури полягає у зв'язку між історичними подіями та творами культури. Згадаймо великого філософі Арістотеля, який стверджував: «Художнє зображення історії більш наукове і більш вірне, ніж історичний опис. Поетичне мистецтво проникає в саму суть справи, в той час як точний звіт дає тільки перелік подробиць, Музика відзначається ще більш особливими якостями, де на рівні емоцій та почуттів відбувається осмислення історії».

При вивченні питання, пов'язаного з освітою в Україні в означений період, варто розглянути такі аспекти, як виникнення та діяльність перших шкіл на Русі за часів великого князя Володимира Святославовича (XI ст.) при Десятинній церкві, діяльність шкіл при Софіївському соборі, а в XII ст. — при Печерському або Видубицькому монастирях, роль Острозької Академії, її вплив на розвиток освіти православних народів. Невід'ємною складовою змісту цього культурологічного блоку є питання про виникнення та діяльність братських шкіл, неправославних навчальних закладів (єзуїтські колегії, протестантські школи). Розкриваючи роль Києво-Могилянської Академії, необхідно звернути увагу на значення її як єдиного вищого навчального закладу в слов'янському світі.

Вивчення питань, пов'язаних із книгодруком та розвитком освіти, дають вчителю широку можливість формувати вміння працювати з картою (пропонується виконати картографічне завдання: знайти на карті центри освіти, книгодрукування).

Найважчим питанням культури цього періоду є розгляд літературного процесу. Акцент варто зробити на тому, що період X–XIII ст. — це процес літописання, створення шедеврів давньоруської літератури: «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ», «Моління Даніїла Заточника»; в кінці XV — першій половині XVI ст. у творчості українських латиномовних письменників виразно означився ренесансний класицизм, хоча канони класицизму в літературному процесі України проявилися значно менше, ніж в інших європейських літературах. Своєрідно на розвитку української літератури позначилися ідеї Відродження і реформації, що передусім стосувалися творчості письменників — полемістів. Також прикладом такого поєднання ренесансного світовідчуття і реформаторських тенденцій є «Вірші на жалобний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622) Касіяна Саковича.

Розкриваючи питання, пов'язані зі становленням книгодрукування, необхідно активізувати в пам'яті учнів факти виникнення книгодрукування в Західній Європі. Вчитель має розкрити учням процес виникнення в Україні густої мережі друкарень в кінці XVI- першій половині XVII ст., зокрема таких, як Львівська братська, Острозька, Дерманська та ін. а також друкарень пересувних, які відкривалися на короткий час. Важливо показати учням життєвий шлях Івана Федорова та Петра Мстиславця, переселення до України, видання у Львові «Апостола», «Граматики». Важливо, щоб учні усвідомили, яку справді революційну роль відіграло винайдення і запровадження друкарства в культурному, громадському і духовному житті українського народу, охарактеризувати ті перші українські видання, що ввійшли в духовну скарбницю українського народу.

Розглядаючи театральне мистецтво цієї доби, головну увагу слід звернути на розвиток шкільної драми, особливо в період бароко. Зазначимо, що дефініції «інтермедія», «вертеп» потребують докладного пояснення. При цьому учні також розглядають декламації — віршові твори, які призначалися для виконання в школах і церквах під час свят або визначних подій, панегиричні твори на честь видатних українських полководців, які виголошувалися за ролями та зародження і діяльність вертепів.

Досліджуючи образотворче мистецтво слід зупинитися на особливостях іконопису та його видатних творцях (Аліпія), зазначити, що Ікони XI–XIII ст. відзначаються своєю монументальністю й особливою урочистістю. Найчастіше це були образи Христа та Богоматері. Щодо другої половини XVI–XVIII ст. учні мають навчитися чітко поділяти його на такі галузі, як скульптура, графіка, живопис. У другій половині XVI — середині XVII ст. в Україні головним жанром живопису залишається іконопис. У 7 класі учні знайомляться з іконографічними типами та технікою написання ікон. Тому нові знання мають ґрунтуватися на попередніх уявленнях, а особливістю епохи є поява авторизованих іконографічних творів (О. Горошковича, М. Петраховича, Й. Кондзелевича, І. Рудковича). Вчитель підкреслює, що тенденції гуманізму тут проявляються дещо раніше, ніж в архітектурі й скульп-

птурі. Важливим елементом характеристики іконопису є характеристика іконостасу. Поряд з цим учні повинні знати, що в кінці XVIст. з'являються нові жанри: портрет, історичний живопис, зростає інтерес до пейзажу. Аналіз прикладів цих жанрових різновидів (на прикладі одного культурологічного об'єкту) має знайти відображення у розповіді учителя.

При аналізі мистецтва X—XVIIIст. учитель особливу увагу приділяє графіці, підкреслюючи, що в означений період найпоширенішим видом графіки була книжкова ілюстрація, гравюра на дереві, металі (офорт). Учні, використовуючи пояснення вчителя та ілюстративний матеріал, мають дати чітке визначення цього виду образотворчого мистецтва, вказати специфічні засоби графіки (контурна лінія, штрих, пляма), техніку виконання, найважливіші жанрові різновиди графіки (станкова, книжкова).

Розкриваючи питання, пов'язане зі скульптурою, потрібно наголосити, що ця галузь мистецтва XVIII ст. перебувала в полоні ренесансних впливів і тому наповнювалася новим змістом. Розвивалася об'ємна і рельєфна пластика, декоративно-орнаментальна скульптура, сакральна і світська, зароджувався ренесансний скульптурний портрет, монументальна пластика.

Окремо вкажемо на нестандартні уроки культури, що дають можливість істотно поглибити зміст культурологічного матеріалу, позитивно впливати на формування практичних умінь і навичок. Серед них назвемо такі уроки, як: музейні (наявні, віртуальні), уявні екскурсії тощо. Екскурсії допомагають вирішувати ряд освітньо-виховних завдань. По-перше, повторити і закріпити раніше вивчений на уроках матеріал. По-друге, поглибити і уточнити деякі питання, пов'язані з історією вітчизняної культури. По-третє, вийти на інший, емоційний рівень навчання. Крім того, екскурсійні заняття дозволяють додати до загального курсу необхідний краєзнавчий матеріал, краще пізнати своє місто, район, село — тоді музей перетворюється на класну аудиторію. Серед київських музеїв, що репрезентують культурологічний матеріал X—XVIIIст., використовуємо як навчально методичні об'єкти такі: Музей Українського центру народної культури імені Івана Гончара, Музей історичних скарбів України, Музей гетьманства, Музей книги і друкарства, Музей української архітектури та побуту «Мамаєва Слобода», Колекцію Національного художнього музею України, Культурно-мистецький центр «Мистецький арсенал», Архітектурно-ландшафтний комплекс «Пирогове», Національний музей літератури України, Музей театрального, музичного та кіномистецтва України.

Наведемо приклади роботи з експонатами Музею гетьманства, де зібрані пам'ятки матеріальної й духовної культури, пов'язані з історією та традиціями козацько-гетьманського руху. Для уроків культури у 8 класі використовуємо експонати виставки «Гетьман Іван Мазепа». За відповідним алгоритмом учні аналізують гравюру художника Іларіона Мигури «Мазепа серед добрих справ своїх», датовану 1706р., карту України Йоганна Баптиста Гомона, створену в Німеччині в 1716 р. Іншим типом завдань є створення каталогів. Так, у музеї учні 8 класу впорядковують каталоги побудованих на кошти гетьмана Івана

Мазепи церков, в основі яких є фотографії, представлені музеєм: каталоги речей з козацького побуту (шаблі, гармати, порохівниця, кулелійка, трубки для куріння). Картини сучасних українських художників О. Данченка «Перед розправою», «Українські переселенці на російському кордоні», триптих «Ми Богдан» А. Юхимця, портрети гетьманів, виконані С. Луцаком, використовуються учнями для аналізу матеріальної та духовної культури козацької доби.

Важливою є також робота з експонатами Національного художнього музею, адже тут зібрані роботи майстрів, що народилися й творили в Україні й тих, кого життя закинуло за межі рідної землі, а також іноземних художників, які певний час проживали на території України і зробили вагомий внесок у розвиток живопису. Розглядаючи іконопис на уроках з історії культури використовуємо експонати, що характеризують співіснування різних тенденцій і напрямів, притаманних тій чи іншій іконописній школі. Так, наприклад, звертаємо увагу на те, що в іконі «Стрітєння» першої половини XVI ст. з села Звертів пружна ритміка тонких ліній і благородна стриманість колориту не виходять за межі традиційної іконописної системи, але в живописній пластиці спостерігаються риси, властиві місцевій школі, тоді як в іконі середини XVI ст. «Хрещення» з міста Калуш в енергійних контурах силуетів, звучній палітрі барв, декоративності колірних зіставлень відчувається динамічна манера галицького майстра (більшість ікон музейного зібрання другої половини XVI ст. походить з Галичини, де працювали місцеві майстри). Учні складають каталог-найбільшу колекцію ікон Лівобережної України (експонати кінця XVII та XVIII ст.) епохи бароко –самобутнього явища, унікального за своїм художнім втіленням; тоді як ікона Великомучениці Варвари та Катерини (XVIII ст.) виконана в манері українського рококо.

Невід'ємною складовою уроків з історії культури є аналіз мистецьких творів. Тому цікавим для нас стає запропонований Г. Косовою побудований у вигляді запитань, на які мають відповісти учні. Перше питання «Що зображено?». Друге: «Як, якими засобами зображено?». Відповіді допомагають школярам зрозуміти не тільки, як розкрито зміст твору, а й емоційно-естетичну оцінку тих явищ життя, що в ньому відбиті.[4]

В наочний комплект навчальної теми можуть увійти ілюстрації, фотографії, навчальні малюнки, схеми і репродукції художніх творів і т.д. Навчальні картини можна застосовувати з метою розвитку, закріплення й узагальнення знань і вмінь учнів. Так, учням пропонується розмістити в хронологічній послідовності декілька картин чи пояснити послідовність розташування картин учителем. Можливе проведення за картинами повторення теми.

На уроках з історії культури картини, скульптури, архітектурні споруди можуть виступати як:

- вихідне джерело знань;
- ілюстрування викладу історичного матеріалу;
- джерело знань під час самостійної роботи;
- зорова опора в розповіді вчителя;

- зразок художнього стилю епохи;
- характеристика засобів створення художнього образу;
- належність до жанру.

Розглядаючи твір мистецтва, треба пам'ятати, що в ньому є тимчасове, конкретно-історичне, те, що належить своєму часу, і загальнолюдське, вічне. Нове в мистецтві не перекреслює старе, а доповнює скарбницю гуманістичного досвіду людства: шедеври не помирають. Вони навколо нас — через те суттєвим є завдання формування в учнів самостійного підходу до явищ художньої культури на позиціях загальнолюдських цінностей. Цьому сприяє цілісна система знань про мистецтво.

Художня культура цінна саме тим, що передбачає спілкування між людьми через століття. Вивчаючи культурні пам'ятки — традиційне народне мистецтво, твори живопису, скульптури, літератури, архітектури — ніби виникає діалог з тими авторами та людьми, які з ними пов'язані. Слово та художній образ роблять це спілкування близьким та зрозумілим кожному. Через діалог минулого та сучасного реалізується необхідний зв'язок різного часу.

Масштаб особистості художника, глибина думок, оригінальність художнього погляду на світ визначає місце того чи іншого митця у загальному процесі вивчення історії культури. Тому велике значення має дослідження учнями життєдіяльності видатних діячів української культури. Найбільш значущими для нас як об'єкти вивчення є найвідоміші митці в усіх галузях художньої діяльності, в будь-якому виді мистецтва: їх персональне самовизначення в мистецтві, їх самореалізація через мистецтво, їх звершення та відкриття. Викремлюємо таких: Літописець-Нестор, Зизаній Лаврентій, Памбо Беренда, М. Смотрицький і П. Могила — перші ректори найвідоміших навчальних закладів епохи Відродження, видатний діяч — Феофан Прокопович-випускник Києво-Могилянської академії; живописці — Ю. Шимонович, М. Альтомонте, С. Строїнський, І. Рудкович, Й. Кондзелевич, Григорій Сковорода.

Уроки історії, на яких вивчаються історія розвитку культури дають можливість учителю працювати творчо, широко використовувати різні форми, методи роботи, нетрадиційні форми чи елементи уроку в залежності від змісту матеріалу, рівня знань та вмінь учнів, а також знань, що їх отримали на уроках літератури, музики, образотворчого мистецтва, оскільки успішне вивчення тем по культурі не можливе без використання міжпредметних зв'язків.

Реалізація культурологічного компонента освіти має сприяти тому, щоб усі учасники процесу були громадянами, патріотами своєї країни, поважали національні та загальнолюдські цінності, були людьми мислячими, сприймали минуле й сьогодення, моральний досвід попередніх поколінь з урахуванням толерантності й розумної критичності; освоїли три кола цінностей: етнокультурний, загальнонаціональний, загальнолюдський (планетарний); мали наукове ставлення до моральної, правової, економічної, політичної й екологічної культури; були інтегровані у сучасне суспільство та націлені на вдосконалення його; вміли орієнтуватися у потоці різноманітної інформації

та типових життєвих ситуаціях, застосовувати знання, аналітично оцінювати ситуацію і одержану інформацію; аргументувати особисті погляди, робити осмислений самостійний вибір; бути здібним до культурного творення, до творчого діалогу з природою та соціумом.

Література

1. Цахаева С.Г. Культура и традиции народов Дагестана в системе культурологического образования учащихся 8–9 классов [Электронный ресурс]: дисс.кандидата пед. наук:13.00.01/Цахаева С.Г. — Махачкала, 2001.
2. Пометун О. Методика навчання історії в школі /О.Пометун, Г. Фрейман.-К.: Генеза.2005. — 328с.
3. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання:[наук.-метод. посібник]/О.Пометун, Л. Пироженко. — К.: А.С.К..2003. — с.118
4. Косова Г. Изобразительное искусство в преподавании истории /Г.Косова. — М.: Просвещение,1986.-240с.

6. ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ

Сучасні перетворення у глобальному світі так чи інакше впливають на життя людей. Інтеграція України зі світовою спільнотою вимагає реформацийних процесів у галузі освіти, що відкриває та формує кругозір своїх громадян, їх погляди на навколишній світ. Цей процес потребує гуманізації освіти і посилення особистісного підходу у педагогічній науці і практиці. Орієнтація на людину є ключовим аспектом і змістовим наповненням системи професійної освіти у ХХІ ст. За для цього професійна освіта повинна сформувати у людині усвідомлення власного історичного коріння, вивчення та засвоєння етнокультури спільноти, в якій вона проживає. Такий підхід може стати шляхом до формування міжетнічного спілкування, діалогу культур.

Поняття «компетентність» в широкому розумінні цього слова означає досконале знання своєї справи, всіх процесів, явищ, зв'язків, можливих способів її виконання. У зміст компетентності включаються також рівень загальноосвітньої та професійної освіти, вміння акумулювати професійний і життєвий досві, знання форм, методів і способів впливу на особистість, можливих наслідках цього впливу.

Г. Козберг, досліджуючи особливості формування професійної компетентності, визначив суттєві ознаки цього поняття, до яких відніс: знання та володіння ґрунтовними знаннями в певній галузі, ерудицію, досвідченість тих, хто має право відповідно до знань або повноважень вирішувати чи оцінювати що-небудь [1, с. 68]

На думки Б. Гершунського, професійна компетентність — це рівень професійної освіченості, досвід, індивідуальні здібності і постійне прагнення до самоосвіти, творче та відповідальне ставлення до справи [2, с. 112]

А. Флієр дослідив поняття « культурна компетентність» і визначає її як високу міру соціалізованості та інкультурності індивіда, що дозволяє йому

достатньо вільно розуміти, використовувати та інтерпретувати всю суму бутевих і спеціалізованих знань, які утворюють стандарти загальносоціальної ерудованості людини у певному середовищі, суму правил, зразків законів, звичаїв тощо і конкретизує її складові [3, с. 56].

Етнокультурна компетентність педагога, за визначенням вітчизняних науковців — це здатність вчителя-вихователя вільно орієнтуватися у світі значень певної етнічної культури, розуміти мову, «коди» цієї культури і вільно творити рідною мовою. Здатність «читати» мову певної культури проявляється всередину й назовні цієї культури. Вільно пізнаючи і розуміючи окремі знаки культури, особа при цьому уявляє (свідомо, або частіше підсвідомо) всю її систему та загальні принципи побудови організації. Завдяки цьому вона відрізняє «своє» від «чужого» і навчає цьому інших представників спільноти.

Етнокультурна компетентність надає вчителю можливість навчити дитину орієнтуватися в навколишньому світі, вільно будувати поведінку всередині відповідної культури і одночасно відчувати її межі, тобто край і початок іншої культури. Сформована, вихована у даній етнічній культурі особа сприймає мову цієї культури як само собою зрозуміле явище. У процесі етнізації люди однієї культури засвоюють одну і ту ж заданість бачення світу, один і той же спосіб його категоризації, систематизації і типізації.

На цьому ґрунтується переконаність у природності, правильності «нашого способу життя» в широкому розумінні, у самоочевидності багатьох істин, спільності аксіом. Завдяки цьому в людей однієї культури існує взаємозамінність точок зору, збіг уявлень у головному, тотожність засобів інтерпретації природного та соціального світу.

Етнокультурна компетентність вчителя є елементом його буденної свідомості і повсякденної поведінки, має наскрізний характер і охоплює всі сфери життєдіяльності, проявляється переважно на підсвідомому рівні. Етнокультурна компетентність або некомпетентність особистості яскраво і суспільно значуще проявляється на межі культур. Тут виникають різні колізії, пов'язані з розумінням, адекватним сприйняттям предметів, явищ, процесів відповідної культури. Рівні етнокультурної компетентності або некомпетентності вчителя (і особистості взагалі) визначаються як індивідуальними, так і суспільними факторами. На тлі зниження загальної етнокультурної компетентності в сучасних індустріальних суспільствах виявляються явища суспільної незатребованості цієї якості [4, с. 64–65].

Отже, етнокультурна компетентність педагога (за Л. М. Маєвською) — це психолого-педагогічний феномен, що характеризує рівень засвоєння педагогом етнокультури спільноти (народу), теоретичну і практичну готовність до трансляції її ціннісних орієнтацій, до реалізації фундаментальних положень етнічної культури як серцевини системи навчання й виховання в умовах етнокультурного спрямування діяльності закладів освіти [5, с. 306].

Етнокультурна компетентність дає змогу вчителю впроваджувати в професійній діяльності фундаментальні положення етнічної педагогічної

культури (етнопедагогіки), оптимально враховуючи етнокультурні та етнопсихологічні особливості представників спільноти;

Формування етнокультурної компетентності педагога, обумовлене перебудовою його внутрішньої сутності в духовно-практичній діяльності, безперервним моральним вибором в результаті засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури, оптимальним природовідповідним розвитком усіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної. Етнокультурна компетентність педагога полягає в умінні застосовувати на практиці:

- методи виховання у дітей поваги до етнокультурних традицій;
- способи формування у підростаючого покоління культури міжетнічного спілкування;
- методи запобігання міжетнічних конфліктів;
- методи народного виховання;
- методи впровадження в практику роботи навчальних закладів етнокультурних традицій;
- формування в учнів оцінки власної практичної й науково-пошукової етнокультурної діяльності;
- педагогічна підтримка самостійного оволодіння інформацією в галузі етнокультури.

Формування етнокультурної компетентності обумовлюється перебудовою внутрішньої сутності педагога в духовно-практичній діяльності, безпосереднім моральним вибором в результаті засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури оптимальним природовідповідним розвитком всіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної.

Етнокультурна компетентність характеризується рівнем засвоєння педагогом знань про культуру етносу, інтеріоризації його цінностей, засад, сенсу існування, теоретичної і практичної готовності педагога до трансляції цінностей, що мають яскраво виражену гуманістичну спрямованість в практичній педагогічній діяльності.

Етнокультурна компетентність дає змогу педагогу впроваджувати в професійній діяльності фундаментальні положення етнопедагогіки, оптимально враховуючи етнокультурні і етнопсихологічні особливості окремих членів спільноти.

Рівень сформованості етнокультурної компетентності залежить від соціокультурних і психолого-педагогічних передумов, які впливають на процес формування етнокультурної компетентності педагога.

Перша передумова формування етнокультурної компетентності педагога — етнічна ідентифікація (ототожнення). В даний час поняття «етнічна ідентифікація» різними вченими і дослідниками трактується по-різному. Але переважна більшість їх сходиться на тому, що етнічна ідентифікація є результатом процесу етнічної соціалізації (етнізації) і означає усвідомлення індивідом своєї етнічної належності, прийняття статусу і ролей даної етнічної спільноти.

Емоційно-когнітивний процес об'єднання суб'єктом себе з іншими представниками етнічної групи, позитивно ціннісне ставлення до історії, культури, національних традицій і звичаїв свого народу, до його ідеалів, мови, території проживання етносу, його державності отримав назву етнічної ідентичності або етнічності.

Етнічну самоідентифікацію особистості можна визначити як вибір:

- певного типу культури;
- певних обов'язків стосовно своєї нації;
- соціальних прав і можливостей в межах даного етносу;
- система цінностей;
- кола соціального спілкування.

Зовнішніми проявами етнічної самоідентифікації є:

1) Зовнішні орієнтири-стимули (етнотип, мова, культура, родина, відчуття «малої Батьківщини», спільність традицій, звичаїв, епос, історія етносу, відомі предки); 2) внутрішні орієнтири: самовідчуття в даному етно-середовищі, внутрішньо етнічна близькість; емоційний зв'язок з етнічною спільнотою, особистий вибір-рішення.

Поетапне включення в творчу педагогічну діяльність національного закладу освіти шляхом «занурення» в світ традиційної культури — друга передумова формування етнокультурної компетентності педагога.

Науковці розглядають педагогічну діяльність як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим на-громаджених людством культури і досвіду, створення умов для особистісного розвитку, підготовку до виконання певних соціальних ролей в суспільстві.

Третьою передумовою формування етнокультурної компетентності педагога на думку Л. Маєвської є теоретична підготовка педагогів в галузі народної педагогіки, етнопсихології як основи готовності до здійснення етнокультурного виховання школярів.

Розглядаючи етнопедагогічну підготовку як професійно важливу властивість і стійку характеристику особистості структурними компонентами якої є:

Мотиваційний (позитивне ставлення до національної культури);

Орієнтаційний (знання і уявлення про особливості і умови педагогічної діяльності в сучасній національній системі освіти);

Операційний (володіння технологіями організації педагогічного процесу в закладах етнокультурного спрямування);

Вольовий (самоконтроль, вміння управляти своїми діями, відповідальність);

Оціночний (самооцінка своєї професійної підготовки, відповідність процесу вирішення професійних задач і ситуацій оптимальним зразкам).

Формування етнокультурної компетентності педагога має бути основою сучасної системи вищої освіти, оскільки потребує негайного розв'язання протиріччя між потребами суспільства в педагогах — носіях і трансляторах досягнень етнічної і загальнолюдської культури і низьким рівнем сформованості їх етнокультурної компетентності.

Серед соціально-педагогічних засад формування етнокультурної компетентності педагога:

Формування етнокультурної компетентності обумовлено процесом оновлення внутрішньої сутності педагога шляхом занурення у творчу практичну діяльність; безперервний моральний вибір, побудований на ґрунті цінностей етнокультури, оптимальний природовідповідний розвиток всіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної;

Етнокультурна компетентність характеризується якістю засвоєння педагогом особливостей етнокультури спільноти, інтеріоризації її цінностей, основ і сутності; теоретичної і практичної готовності педагога до трансляції цих цінностей в практичну педагогічну діяльність.

Етнокультурна компетентність дає можливість реалізувати в професійній діяльності головних положень етнічної педагогіки та етнопсихології представників різних етнічних спільнот.

Специфіка формування етнокультурної компетентності педагога обумовлена відсутністю у вузах спеціалістів «педагог-етнокультуролог», та навчальних дисциплін «Основи етнізації особистості», «Порівняльна етнопедагогіка», «Основи національного виховання».

Отже соціокультурні і психологопедагогічні передумови формування етнокультурної компетентності педагога можна представити як:

- етнічна ідентифікація педагога;
- включення в педагогічну діяльність закладу освіти дисциплін етнокультурного спрямування;
- теоретична підготовка майбутніх педагогів в галузі народної культури, етнопедагогіки та етнопсихології та суміжних з ними дисциплін.

Етнокультурна компетентність педагога передбачає високий рівень професіоналізму, знання, уміння і навички, які дозволяють вільно використовувати культурні засоби і об'єкти в етнокультурному середовищі. Зміст даної компетентності відображає філософський, культурологічний, психологічний, етнологічний та інші аспекти їх підготовки, в центрі якої знаходяться питання культури і внутрішнього світу людини.

Етнокультурна компетентність сприяє: передачі етнокультурного досвіду, інформації іншим поколінням; розвитку індивідуальності (особистий досвід, почуття, статус в соціумі); вихованню людини з опорою на етнокультурні традиції; розвитку національної самосвідомості, цілісності особистості.

Рівень етнокультурної компетентності особистості є результатом об'єктивних умов. Суб'єктивні умови сформованості даної компетентності складають конкретні параметри особистості: культурологічна спрямованість (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви); освіченість (знання, вміння та навички); вихованість (етична, естетична, фізична та ін.); загальна культура (культура розумової праці, спілкування, поведінки та ін.); професійна майстерність (здатність оцінювати свій досвід, здобувати нові знання та ін.)

Вимоги до етнокультурної компетентності проявляються в розумінні феномена культури, її ролі в людській життєдіяльності, в уявленнях про способи придбання, зберігання та передачі соціального досвіду, базисних цінностей культури, в знанні форм і типів культур, основних культурно-історичних центрів і регіонів України і світу, закономірностей їх функціонування та розвитку, в умінні оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, у здатності до міжкультурного діалогу; в знанні рідної, державної та іноземної мов, національних особливостей народу, народних традицій та вмінні їх використовувати в професійній діяльності.

Учителі мають спрямовувати свою діяльність на розвиток етнічної самосвідомості, яка виявляється в здатності ідентифікувати себе з українським етносом та усвідомлювати своє етнічне «Я» як унікальне явище.

У підготовці педагогів етнічність має збагачуватися шляхом поглибленого ознайомлення з етнічною культурою — сукупністю матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його власній території засобами етнічного самовираження. Етнічна культура, яка відображає не біологічний, а суспільний феномен життєдіяльності певної спільноти (українського народу) виконує певні функції:

- ідентифікуюча — слугує виокремленню одного етносу від іншого через протистояння «ми» («свої») — «вони» («чужі»);
- комунікативно-інтегративна — здійснює передачу етнокультурної інформації в діахронній (між поколіннями) та синхронній площинах, сприяючи внутрішній консолідації спільноти та збереженню її самобутності;
- репродуктивна — сприяє кількісному (фізіологічно-популяційному) та якісному (матеріальному й духовному) відтворенню етнічної спільноти;
- нормативна-забезпечує систему організації та регулювання етносоціального організму на основі усталених загальноприйнятих цінностей, ідеалів, традицій, звичаїв тощо.
- пізнавально-інструментальна функція полягає в тому, що через створення та пізнання етнічної картини світу людина здатна її видозмінювати та вдосконалювати.

При наявності в педагога етнічної ментальності, моралі та самосвідомості він виступає носієм етнокультурної спадщини українського народу, відчуття самобутності, неповторності, унікальності та краси етнічних здобутків дасть змогу створити простір для нових творчих пошуків, відкриттів, унікальних методів самовираження вчителя, а через нього — молодого покоління.

Виховуючи молоде покоління іноді різних етносів з їх національними традиціями й етнопсихологічними особливостями, педагог має розуміти феномен культури, її роль у людській життєдіяльності, мати уявлення про способи придбання, зберігання і передачі соціального досвіду, базисні цінності культури, знати форми і типи культур, уміти оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути здатним до міжкультурного діалогу; знати національні особливості народу, народні традиції

та вміти їх використовувати в педагогічній діяльності. Зважаючи на зазначене, в сучасних умовах питання формування етнокультурної компетентності вчителя-вихователя є досить актуальним.

Отже, ефективність процесу формування особистості дитини залежить від того, в якій мірі нагромаджені досягнення людської культури будуть передані їй педагогом. Тому проблема формування етнокультурної компетентності педагога-вихователя є ваговою не тільки для науково-теоретичної площини, але й для педагогічної практики.

Література

1. Козберг Г.А. Проблемы формирования профессиональной компетентности преподавателя // Проблемы государственного и муниципального управления и их кадрового обеспечения: Тез.докл. и сооб.облауч.-практконф. — Воронеж-Екатеренбург. 1999. — С.68–69.
2. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) /Б.С.Гершунский. — М.: Совершенство, 1998. — 608с.
3. Флиер А.Я. Культурология для культурологов: учеб.пособие /А.Я.Флиер.-М.: Академический Проект.2000. — 496с.
4. Боровиков Л. И. Этнокультурная компетентность социального педагога и социального работника.— М.,1993.
5. Маєвська Л.М. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога в контексті глобалізованих зрушень./Гуманітарний вісник ДВНЗ» Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Науково-теоретичний збірник.-2006. — С.303–309.

7. ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО НАВЧАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ЗМІСТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7–8 КЛАСАХ.

Історія України 7 клас

Тема. Київська держава (Русь-Україна)
наприкінці X — у першій половині XIст.

Культура України-Русі.

Мета уроку:

- з'ясувати особливості культури наших предків часів Київської держави;
- розкрити характерні риси розвитку писемності, освіти, своєрідність усної народної творчості та прикладного мистецтва;
- розвивати навички роботи з історичними джерелами, вміння виокремлювати історичну інформацію з художніх описів, аналізувати й систематизувати отриману інформацію;
- виховувати учнів на морально-етичних цінностях, прищеплювати естетичний смак та пошану до культурної спадщини свого народу.

Тип уроку — урок засвоєння нових знань, умінь, навичок.

Форма уроку — урок екскурсія.

Обладнання:

- підручники, посібники, атласи;
- ілюстрації до теми;
- дидактичні матеріали.

Основні поняття: глаголиця, кирилиця, церковнослов'янська мова, духовна культура, фреска, мозаїка. Іконостас.

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Розглядати історико-культурні події, явища, процеси в конкретно історичних умовах зазначеного часу
Просторова	Співвідносити культурні явища й процеси з географічним положенням та природними умовами України
Інформаційна	Самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історико-культурні події, явища, процеси
Логічна	Аналізувати, узагальнювати великий обсяг фактів. Простежувати зв'язки та тенденції історико-культурного процесу
Аксіологічна	Оцінювати вплив прийняття християнства на всі напрями культурного і духовного життя русичів

Хід уроку.

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

В класі організовується виставка малюнків модельованого одягу, з якою учні мають можливість ознайомитися на перерві з подальшим обговоренням.

III. Актуалізація опорних знань та практичного досвіду учнів.

Учням пропонується перенестись за допомогою машини часу в більш ранні епохи, що відповідають життю на теренах України трипільців, а пізніше- скіфів, кімерійців, сарматів та пригадати особливості культури цих народів, простежити світоглядні орієнтири слов'ян-язичників.

IV. Оголошення теми та цілей уроку, очікуваних навчальних результатів. Мотивація навчальної діяльності.

Учитель наголошує на можливості феномена культури будь-якого народу і на необхідності вивчати культурну спадщину свого народу та людства загалом для кращого розуміння сучасної епохи. Людству протягом свого розвитку вдалося створити унікальні культурні цінності, і українці не є винятком.

Проблемне питання

Доведіть, що на культуру Русі-України мали вплив наступні чинники:

- розвиток господарства, ремесла, торгівлі;
- дохристиянські звичаї та традиції слов'ян;
- культури та вірування інших народів, що заселяли українські землі;
- культури інших держав (Візантія)
- внутрішня і зовнішня політика князів;

— запровадження християнства як державної релігії.

Наприкінці уроку проаналізуйте також наслідки цих впливів.

V. Вдосконалення умінь і навичок у процесі здобуття нових знань.

План

1. Виникнення та розвиток писемності
2. Усна народна творчість
3. Розвиток мистецтва.

Учитель.Сьогодні на уроці ми з вами здійснемо захоплюючу екскурсію Києвом X–XIст. Розглянемо гравюру та подумки поблукаємо вулицями чи не найкращого з усіх європейських міст.

1. Виникнення та розвиток писемності. Школи.

Розповідь про розвиток писемності, освіти та письменства. В ході пояснення ставляться такі запитання, що вимагатимуть від них аналізу та систематизації інформації, отриманої ними в процесі вивчення історії.

Запитання та завдання учням:

- За яких умов у народі виникає потреба в поширенні писемності?
- Як ви гадаєте, чому «руські письмена» були замінені глаголицею та кирилицею?
- Чому князівська влада була зацікавлена в розвитку освіти?
- Чи була освіта доступною для всіх верств суспільства? Поясніть своє твердження.

У ході вивчення книгописання учням пропонується ознайомитись з науковою статтею, розглянути ілюстрації.

2. Усна народна творчість.

Спільно з учителем учні пригадують легенди та билини часів Київської Русі, які вивчали на уроках історії та літератури.Учні пояснюють чи можна розглядати усну народну творчість як історичне джерело.

Завдання учням.

Визначте зразки усної народної творчості часів Київської держави (колядки, веснянки, обрядові пісні):

I. «Ой виорю я нивку довгеньку
Та посію гречку гарненьку
А вродила гречка
Мала невеличка –Гречка!
Виберу я женьців
Дівок та молодців.
А старі баби Гречку в'язали...
Ізберу, ізмелю
Галушок наварю»

II. «Ой вийди, родино,
Щоб нам жито уродило,
І жито, і овес,
Щоб зібрався наш рід увесь».

III. «Бігла теличка
Тай з березничка,
Та у дядька у двір.
Дядьку, дядьку, дай пиріг!
Як не даси пирога,
Візьму вола за рога
Та поведу на моріг»

3. Розвиток мистецтва.

Розкриваються особливості розвитку архітектури після прийняття християнства.

Завдання учням:

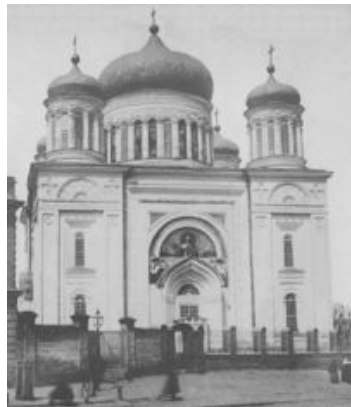
- Прочитайте художній текст та знайдіть у ньому історичну інформацію.

Десятинна церква

«На горах київських, високо над Дніпром, там, де колись було требище богів Руської землі й Воздихальниця, виріс храм.

Його видно було з Подолу й берегів Дніпра, він вставав як дивне видіння здалеку перед мандрівниками, що наближалися до Києва суходолом чи водою. «Дивен храм, в світі такого немає», — говорили про нього.

«І то правда — храм в ім'я Богородиці був надзвичайним, він не нагадував грецькі собори — важких кам'яних споруд із позолоченими дахами, високими вікнами, широкими дверима;

він не схожий був і на болгарські храми — сірі будівлі, що ставилися на скелях, чи, тим більше, на суворі, складені з темного дикого каменю храми далекого Півдня й Сходу. Будівничі храму Богородиці в городі Києві склали його з легкої цегли. Стіни мастили червоною фарбою, навкруг вікон і дверей вилпили з білої глини пальмети, виноградні грона і всякі оздоби. Дах поклали з хвилястої сірої черепиці поставили на банях-шатрах позолочені хрести, що світилася у голубизні неба як зорі...»

Вражений тим, що побачив, князь Володимир також став на коліна, широко розвів руки, промовив: «Дивен храм твій, Господи! Сотворив еси!. Все премудрістю твоєю».

Коли ж він підвівся, то сказав єпископу Анастасію, що стояв біля нього: «Я вражений тим, що побачив. Однині й довіку велю давати на храм цей десятину того, що маю».

Запитання й завдання учням

1. Що таке десятинна? Чому церкву було названо Десятинною?
2. Опишіть як будувався і оздоблювався храм.
3. Що найбільше вразило князя Володимира?
4. Які думки нав'яв образ Божої Матері Володимирі?

Розгляньте зображення зовнішнього вигляду й інтер'єру Софіївського собору, виконайте завдання.

1. Опишіть інтер'єр Софійського собору.
2. Спробуйте дати образну характеристику образу Божої матері — Оранти. Що спільного у цього образу з язичницькими жіночими божествами?
3. Складіть порівняльну характеристику мозаїки і фрески, опрацювавши інформацію підручника.

	Мозаїка	Фреска
Відмінне		
Спільне		

IV. Підбиття підсумків уроку

Учні висловлюють свої думки стосовно поставленого на початку уроку проблемного запитання.

Домашнє завдання. Опрацювати відповідний параграф підручника. Скласти план повідомлення на тему «Архітектура та малярство за часів Київської держави».

Тема: Київська держава

у другій половині XI — першій половині XIII ст.

Культура Русі-України в другій половині XI — першій половині XIII.

Мета уроку: Сформувати знання та уявлення про добу Київської держави на прикладі діяльності Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Навчитися розповідати про історичну особу, вживати слова та словосполучення Софійський собор, церква, дитинець, златник, фреска, мозаїка. Удосконалювати вміння опрацьовувати історичний текст, виокремлювати з художньо-образного тексту белетристичні деталі, моделювати ситуацію, не передбачену сюжетом. Навчати складати план до історичних текстів та переказувати за планом, оцінювати історичні джерела. Навчати характеризувати відомі історичні пам'ятки доби. Розвивати здатність зіставляти історичні факти, порівнювати їх. Поглиблювати знання з історичної топоніміки, удосконалювати вміння працювати з історичною картою та стрічкою часу (визначати тривалість подій та віддаленість їх від сьогодення).

Тип уроку: комбінований.

Вид уроку: урок — подорож.

Обладнання: підручник, атлас «Історія України» для 7 класу, настінна карта (мапа) «Давньоруська держава Київська Русь у IX—XIII ст.», книга Олександра Олеся «Княжа Україна», фрагмент художньому фільму «Ярослав Мудрий», презентація «Ярослав Мудрий», роздавальний матеріал.

Основні терміни: автокефалія, канонізація, митрополія.

Хід уроку.

I. Організаційний момент уроку.**II. Актуалізація опорних знань учнів.**

Бесіда

1. У яке століття ми з вами виршаємо в подорож?
2. Про історію якої держави та її культ уру ми будемо говорити?

Метод «Мікрофон»

1. Для того, щоб отримати пропуск у минуле, пригадайте імена київських князів і значення їх правління для розвитку культури Русі-України.
2. Для чого ми так уважно вдивляємося в минуле?

III. Вивчення нового матеріалу.

Повідомлення теми, завдання уроку. Учитель. Ми продовжуємо говорити про роль особистості в історії. Тема уроку «Ярослав Мудрий та його час»

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Співвіднести роки подій з певними періодами історії
Просторова	Показують на карті межі Київської держави часів Ярослава Мудрого
Інформаційна	Опрацьовувати історичний текст, виокремлювати з художньо-образного тексту белетристичні деталі, моделювати ситуацію
Логічна	Співставляти події і факти
Аксіологічна	Оцінюють діяльність Ярослава мудрого для розвитку культури

Бесіда. На основі карти та ілюстрацій підручника обговорення проблемного питання.

Учні порівнюють територію Київської держави часів Олега й часів Володимира та Ярослава. Після відповіді вчитель узагальнює:

«Київська держава істотно зміцнилася за правління князя Ігоря, Ольги та Святослава. Це, однак, не означало, що кордони Київської держави були сталими. Кожному київському володарю доводилося докладати надзвичайних зусиль для поновлення своєї влади над непокірними племінними князями. За князювання Володимира Києву були підкорені великі території. Тож Русь стала найбільшою державою тогочасної Європи, а прилучення Київської держави до християнського світу сприяло налагодженню тісних відносин із багатими державами.»

Вчитель пропонує розглянути ілюстрації в підручнику до параграфа й зазначає, наприкінці уроку вони мають провести Міні-екскурсію за ілюстраціями пам'ятками доби Володимира та Ярослава, усно підготувавши коментарі до них.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Роботу над вступною статтею параграфа та рубрикою «Попрацюйте з історичним джерелом» можна провести у формі гри «Історичний автобус», який пройде маршрутами давнього Києва часів Володимира та Ярослава. Семикласники об'єднуються в 4 команди, які на кожні зупинці отримують завдання — маршрутні листки. Якщо вчитель обирає варіант, коли всі групи проходять усі 4 зупинки, то час перебування на кожній із зупинок — не більше 2–3 хвилин.

Результати роботи можуть представляти окремі групи, або над завданням можуть працювати всі учні класу.

Завдання для подорожі

Зупинка № 1. Архітектура (вчитель має познайомити учнів з новим поняттям, якщо цього не було зроблено раніше. Архітектура — мистецтво проектувати та споруджувати різноманітні будівлі).

1. Які споруди було збудовано на території київського дитинця за часів Володимира Святославовича?

2. Чим славився київський Поділ часів Володимира?

3. Як архітектурно змінився Київ за часів Ярослава?

4. Які церкви були окрасою Києва часів Володимира та Ярослава?

Зупинка № 2. Церковно-освітнє життя.

1. Які зі слів (словосполучень) можна використати в розповіді про хрещення князя Володимира: Візантія, місто Херсонес, князь Олег Віщий, візантійська принцеса Анна, Київ, данина?

2. Скільки років тому відбулося хрещення киян?

3. До яких заходів вдався Ярослав, прагнучи поширити знання та зміцнити християнську церкву?

4. Які із слів прямо стосуються християнського віровчення:

Церква, собор, дитинець, монастир, златник, священник, боярин, князь, хрест, молитва.

Зупинка № 3. Історичні постаті

1. Які зі слів (словосполучень) можна використати в розповіді про князювання Володимира Ярославовича: київський поділ, златники, печеніги, Софіївський собор, Десятинна церква.

2. Чому Володимира Святославовича називають Великим?

3. У яких реченнях ідеться про Ярослава Мудрого?

— Був сином князя Ігоря та Ольги?

— Ініціював укладання збірника законів «Руська правда»

— Сприяв укладанню шлюбів своїх дітей з європейськими володарями

— Підписав перший договір з Візантією

— Чому Ярослав увійшов в історію під іменем Мудрий?

Зупинка № 4. Історичні пам'ятки.

— Що таке златники та срібники?

— Чим уславилася книга «Руська правда»?

— На яких давньоруських пам'ятках збереглися портрети київських князів? Яка деталь зовнішності простежується на них?

— Як Реймське Євангеліє — руська книга, на якій французькі королі впродовж століть складали присягу, сходячи на престол, пов'язана з добою Ярослава Мудрого?

Роботу над оповіданням варто побудувати в традиційному ключі: оскільки оповідання написане у формі діалогу, найпростіше його інсценізувати. Виокре-

мити історичну інформацію з оповідання допоможуть завдання, вміщені після нього, які мають форму плану. Розкажіть про Софіївський собор за планом.

V. Підсумки уроку

Обговорення відповідей, якщо дозволяє час, можна провести у формі «мозгового штурму»

Наступним кроком є робота з ілюстраціями параграфа у підручнику — проведення міні — екскурсії пам'ятками доби Володимира та Ярослава.

Тема уроку. Культура Русі — України в другій половині XI- першій половині XIII.

Тип уроку: урок засвоєння нового навчального матеріалу.

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Співвідносити дати створення визначних писемних, архітектурних та інших мистецьких пам'яток
Просторова	Знаходити на карті місця розташування історико-культурних пам'яток княжої доби.
Інформаційна	Висловлювати свою думку щодо перебігу найпомітніших історичних фактів, подій, явищ
Логічна	Співставляти події і факти
Аксіологічна	Давати стисло характеристику діячам культури

Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Використовуючи метод « мозгового штурму», учитель з'ясовує суть поняття культура. Для цього він пропонує учням висловити свої ідеї, навести фрази чи слова. Усі пропозиції записуються на дошці в порядку їх надходження. Відбувається обговорення й колективно визначення значення терміна. Школярі можуть спробувати скласти і записати в зошит речення з новим словом.

Повідомляється тема і мета уроку.

V. Опрацювання нового матеріалу

1. Вчитель пояснює учням, що культура виявляється у сферах, які пов'язані між собою. На дошці вивішується схема (буде використана під час роботи з ілюстраціями).

Культура: освіта, наука, архітектура, література, образотворче мистецтво, музика.

Словникова робота.

Учитель пояснює значення слів: ікона, літопис, мозаїка, фреска, пергамент, мініатюра.

Читання статті.

Бесіда за змістом прочитанного. Для проведення бесіди доцільно використати запитання підручника.

— Чому культурні пам'ятки називають історичними?

- Чим можна пояснити те, що перші школи, бібліотеки виникають при церквах і монастирях?
- Розкажіть про найвідоміші досягнення руських іконописців.
- Опишіть техніку виготовлення рукописних книг.
- Назвіть найвідоміші архітектурні пам'ятки Київської держави.

Робота з історичними пам'ятками. Учитель роздає учням ілюстрації, на яких зображені історико-культурні пам'ятки княжого періоду. Бажано, щоб вони супроводжувалися лаконічними підписами. Уважно розглянувши малюнки учні мають відповідно розмістити їх на поданій вище схемі. Виконання цього завдання сприятиме усвідомленню величі матеріальних духовних досягнень українського народу.

VI. Підсумок уроку. Мотивація та оцінювання навчальних досягнень учнів.

Цікавою для учнів стане гра «Реставруй пам'ятку». Ілюстрації, де зображені пам'ятки давньоруської архітектури, малярства, літератури – розрізають на невеличкі частинки – своєрідні пазли. Учні мають відновити цілісність картинки та стисло (1–2 речення) скласти розповідь про пам'ятку.

Тема: Культура Київської держави
(повсякденне життя)

Тип уроку: урок засвоєння нового навчального матеріалу.

Форма проведення: тематична лекція

Зміст заняття:

- Формування українського народності.
- Творення української мови
- Розселення та житло.
- Їжа, обряди та звичаї

Очікувані результати за складовими історичної компетенції	
Учень/учениця зможуть	
Хронологічна	Розглядати історико-культурні процеси в конкретно історичних умовах зазначеного часу
Просторова	Показувати на карті території формування української народності
Інформаційна	Пояснювати й застосовувати поняття «повсякденне життя» та його складові
Логічна	Характеризувати повсякденне життя українського етносу
Аксіологічна	Висловлювати своє ставлення та оцінку повсякденного життя зазначеного періоду

Вступна частина

Актуалізація опорних знань та уявлень учнів

Вчитель проводить вступну бесіду з учнями, пропонує дати відповіді на запитання:

- Що таке повсякденне життя?
- Які напрями життєдіяльності людини включає в себе повсякденне життя?

– Чи можна повсякденне життя трактувати як явище культури і чому?

Мотивація та цілепокладання.

Вправа «Вітер дме». Учні та учениці сидять за партами, а вчитель вимовляє фразу» Вітер дме, для того, хто...

Хоче дізнатися: Що таке повсякденне життя? Які напрями життєдіяльності людини включає в себе повсякденне життя? Вже прокинувся і бажає долучитися до обговорення, хоче отримати гарну оцінку, у кого гарний настрій.

Ті, хто відповідає позитивно, підводяться, відповідаючи таким чином на запитання чи висловлювання. Після цього відбувається оголошення вчителем теми, плану лекції, пояснення учням алгоритму діяльності на уроці. Учитель просить учнів уважно слухати і виділити головне в його розповіді, не записуючи в зошит.

Основна частина

Пошук, отримання та аналіз учнями інформації, конструювання знань, вмінь, осмислення.

Вчитель викладає учням матеріали першої частини лекції. Учні уважно слухають і не роблять ніяких записів. Після розповіді вчителя учням пропонується до 4 хв., щоб записати основні положення того, з чим вони ознайомилися. Після цього декілька учнів знайомлять інших зі своїми записами, відбувається обговорення та коригування в загальному колі.

Вчитель переходить до другої частини лекції. Учні уважно слухають і не роблять ні яких записів. Після розповіді вчителя учням пропонується до 4 хв., щоб записати основні положення того, з чим вони ознайомилися. Після цього декілька учнів знайомлять інших зі своїми записами, відбувається обговорення та коригування в загальному колі.

Вчитель переходить до третьої частини лекції. Учні уважно слухають і не роблять ні яких записів. Після розповіді вчителя учням пропонується до 4 хв., щоб записати основні положення того, з чим вони ознайомилися. Після цього декілька учнів знайомлять інших зі своїми записами, відбувається обговорення та коригування в загальному колі.

Вчитель переходить до четвертої частини лекції. Учні уважно слухають і не роблять ні яких записів. Після розповіді вчителя учням пропонується до 4 хв., щоб записати основні положення того, з чим вони ознайомилися. Після цього декілька учнів знайомлять інших зі своїми записами, відбувається обговорення та коригування в загальному колі.

Узагальнення

Робота в парах з метою повторення матеріалу лекції та корегування записів.

Заклучна частина.

Вчитель просить скласти ланцюжок ключових слів-словосполучень до лекції про повсякденне життя української народності.

Домашнє завдання

Опрацюйте конспект лекції.

Додаток.

Соціально-політичні умови формування життєвого простору української народності.

Найважливішою умовою розвитку культури на Русі було створення та зміцнення держави, яка стала захисником людної від зовнішніх нападників. Цьому сприяло також використання духовних та господарських здобутків попередників русичів — від трипільців до ранніх слов'ян. Важливою умовою було встановлення і посилення зв'язків Русі з іншими державами, зокрема з Візантією. В XI-XII ст. склалися сприятливі умови для значного піднесення як матеріальної, так і духовної культури, зокрема для розвитку освіти, літератури, а також для поліпшення добробуту людей.

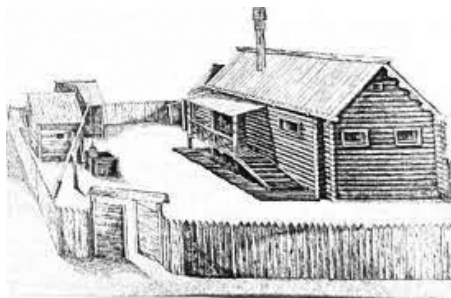
За часів Київської держави почалося формування **української народності**. Це був складний процес, що тривав кілька століть. Територією формування української народності були Київщина, Переяславщина, Чернігово-Сіверщина, Волинь, Поділля, Східна Галичина, Закарпаття й Північна Буковина. Укріплення зв'язків між цими землями сприяв розвиток господарства

Племінні говірки — як джерела становлення та розвитку української мови

У повсякденному житті населення Русі користувалося племінними говірками, які поступово зливалися в діалекти, кожен з яких відповідав певній території. На терені сучасної України було два таких діалекти: подніпровський і південно-західний. Приблизно в XIII ст. відбулося злиття їх в єдину українську мову. Церковні тексти, Богослужбові книги, богослужіння на Русі склалися старослов'янською мовою, що її створили болгари, брати Кирило і Мефодій на основі рідного їм македонського діалекту болгарської мови. Для написання світських текстів використовувалася, так звана, давньоруська мова, сформована на основі старослов'янської із запозиченням слів і цілих зворотів із розмовної мови. Окремі слова, вирази, що містяться в «Слові о полку Ігоревім», у літописах засвідчують процес формування української мови.

У Київській державі були поширені символічні знаки, що становлять основу сучасної національної символіки. Одним із найдавніших є тризуб. Тризуб був знаком князівської влади, родовим знаком Рюриковичів. Його зображення трапляються на золотих і срібних монетах князів Володимира Святославовича, Святополка, Ярослава Мудрого.

Побутові умови життя русичів. Житло.

Побут наших далеких предків значною мірою залежав від особливостей природи краю, особливостей господарства й місцевих культурних традицій.

Найохочіше люди селилися поблизу річок, в місцях, де закінчувався ліс і починався степ. У лісі полювати, збирали ягоди, гриби, а в разі небезпеки там можна було й сховатися. А в степу легше було

утримати худобу, обробити поле. Кожна родина поселялася двором — господарством з житловими будинками і господарськими спорудами, при якому мали поле, пасовисько, сіножать, ліс. З часом оселі ставилися густіше. З дворів утворювався хутір, який переростав у село.

Щоденний побут мало різнився у вищих і нищих верств населення і в цілому був невибагливим. Житла здебільшого були однокімнатними, площею близько 20м. Щоб краще зберігалось тепло, житло заглиблювали в землю на 20—70 см. Стіни будинків виліплювали з глини. Були й дерев'яні житла, рідше — кам'яні. Прості люди спали на рогахі й вкривалися простим рядном. У кожному будинку були ікони. Помешкання освітлювалося восковими свічками. Незаможні люди обмежувалися світлом з печі.

Одяг та їжа.

Невибагливим був одяг того часу. Носили сорочку, підперезану поясом, легкий плащ, бідніші люди — свитки. Поширеним зимовим одягом був кожух. Взуття мали або шкіряне, або плетене. На голову одягали клобуки, жінки покривалися хустками.

Чоловіки мали довге волосся і невеликі бороди, хоча дехто голився. У жінок було довге волосся.

Наші предки їли багато дичини, дещо пізніше — м'ясо домашньої худоби. Багатло вживали риби. Пили коров'яче та овече молоко. З нього ж робили сир. Менше була поширена рослинна їжа. Варили каші — гречану, пшоняну. Пісні страви мастили олією. Випікали з борошна житній та пшеничний хліб, а незаможні сім'ї вживали й вівсяний. На бенкети пекли паляниці, калачі, пироги. З напоїв знали кисіль, мед, пиво. Вино привозили з Візантії.

Важкою була праця жінки, оскільки за нею був дім, приготування їжі для численної родини, а також виготовлення полотна, одягу, догляд за дітьми.

Одяг заможних русичів

Одяг селян періоду Русі-України.

Обряди та звичаї

Обряди та звичаї. Прихід весни вітали веснянками. Це свято пізніше злилося з християнським Великоднем. Русалкам присвячували Русальний тиждень. Відзначали також Мертвецький тиждень, коли поминали рідних і близьких. Влітку — свято Купала. Молодь у вільний час збиралася на забави чи на вечорниці. Однією з поширених розваг була боротьба. Під музику влаштовували танці.

Життя й господарська діяльність давніх русичів супроводжувалися численними обрядами, найпоширеніші — весільний, хрещення та похоронний. До весілля залучалася велика кількість учасників: бояри, друзки, світилки та інші. Пошлюблену жінку відводили у дім її чоловіка. Вдома молода дружина мала роззутися чоловіка, що символізувало її слухняність.

На восьмий день після народження дитині давали ім'я. Найчастіше обирали дідове або когось з близьких родичів. Князі мали два імені: церковне й світське. Церковне бралось з грецького календаря, а світське — зі слов'янського. Дитину намагалися охрестити якнайшвидше. Хлопчику у три роки робили постриг — підстригали волосся. Тоді ж його вперше садили на коня. На князівських дворах ця подія відзначалася дуже гучно.

Після смерті людини справляли похоронний обряд. За часів язичництва небіжчика спалювали на вогнищі, пізніше стали ховати в землю. Померлого клали в могилу в дерев'яній або в кам'яній домовині. На могилі відправляли тризну (поминки).

Як бачимо, багато елементів тогочасного побуту збереглося й до наших днів. Це стосується житла, харчування, обрядовості. Взагалі побут є частиною культури в широкому розумінні слова, і ця її частина має багатовікові традиції.

Українська писанка, її виготовлення та призначення в календарній обрядовості

Навесні, коли перші сонячні промені, пробиваючи зимові хмари, торкаються землі, зверталися люди до неба, простягаючи руки, закликали весну. З вирію прилітали птахи — вісники весни. За давніми легендами весь світ виник з велетенського космічного яйця, яке плавало у морській безодні. За уявленнями наших предків зі шкаралупи утворилося небо, з півки — хмари, з білка — вода, а з жовтка — земля».

Людина здавна наносила на шкарлупу чарівні магичні знаки ще тоді, коли і писати не вміла, були ті знаки малюнками-молитвами. Так і створювалися писанки, адже «записані» були і подяка, і прохання... Писанка, вважали вони, мала приносити добро, щастя, достаток, здоров'я та захищає людину від зла.

Символіка малюнку. Традиційно писанку можна було писати тільки тоді, коли Людина очиститься фізично й духовно: тобто пройшла через піст, сповідь та очистила оселю від бруду, бо оселя, за легендами, — також жива істота. Адже вона будується з піску, глини, дерева та інших матеріалів, які є часточкою живої та неживої природи.

Що зображено на писанках? Це і крапочки-зернятка (Східне Поділля), сонце (Західне Поділля), вода (Львівщина), грабельки (Полтавщина), хрестики (Херсонщина), дубові листочки (Східне Поділля), рибки (Східне Поділля), коники (Гуцульщина), драбинки (Київщина).

Візерунки на писанках мали кожен свою силу. Мали силу й ритуали використання цих писанок. Від тієї миті, як на яйце наносили орнамент, воно переставало бути простим яйцем... Бо ці орнаменти були не просто малюнками, а таємничими знаками, пов'язаними з магичними обрядами.

Техніка виготовлення писанок. У великодню суботу роблять крашанки. За народними віруваннями, крашанки готують в суботу тому, що яйця пофарбовані в п'ятницю, швидко псуються, а, пофарбовані в суботу зберігаються протягом усіх свят.

Гра з писанками «Півник». Сутність гри полягає в тому, що з похилої поверхні скочується яечко і той, хто його скочує має неодмінно влучити ним у яечко, що лежить унизу. Хто більше «наклює» яечок так кажуть про влучення у крашанку внизу), той співає «півником», тобто стає ватажком хлопців. І до кінця гри цей хлопець має найбільшу кількість крашанок, стає переможцем. Влучивши у крашанку внизу, гравець забирає її собі (разом зі своєю); а не влучивши, і свою залишає для інших гравців.

Наступна гра у Великдень — «гойдалки», двоє хлопців сплітають руки «стільцем» (попарно беруть руки один одного за зап'ястя і на цьому «стільці» гойдають третього хлопця, який не має триматися за плечі «гойдалки», а може триматися лише за свої ноги». Якщо за три рази він не злітає з «гойдалки», він переможець.

Яйця, здебільшого, фарбують у червоний, жовтий, синій, зелений і золотистий кольори. Для червоного беруть червону фарбу і фуксин (дьюхтева анілінова фарба, металево-зелені кристали, що розпускаються у воді тем-

ночервоним кольором); для жовтого вживають суху торішню траву «свербель» (зелиста рослина, росте дико, трапляється рідко) або яблуневу кору; для синього — варять проліски. Вживають ще сушені ягоди бузини чорної, лушпиння цибулі, кору з чорноклена. Яєць красять 13 (мають тут на увазі 12 апостолів і Спаситель). Найбільше готують червоних крашанок. Не прийнято робити чорних, бо вони нагадують про кров «лукавого».

Спосіб виготовлення писанок хоч і простий, проте вимагає неабиякого хисту, бо малювати на опуклій поверхні яйця значно тяжче, ніж на рівній поверхні полотна чи паперу.

Віск на писанку наносять писачком. Писачок можна й самому змайструвати із залізного наконечника, який нагадує наконечник на шнурівці взуття. Чим менше буде дірочка, з якої витікає розігрітий віск, тим тоншою буде лінія на писанці. Після цього треба взяти дерев'яну гілочку, вставити туди наконечник і закріпити його ниткою. Далі в невеличку мисочку кладуть шматочок бджолиного воску. Віск має бути гарячим, але не кипіти. Коли все готове, можна починати процес.

На яйці вимальовують розтопленим воском ті місця, що їх треба лишити незафарбованими: обвідки, крапки та оперізування. Спочатку фарбують яйце в ясній фарбі, наприклад, у жовтій. Після цього яйце виймають з фарби і кладуть, щоб висохло. Коли воно висохне на ньому кісточкою наводять віск на ті місця, що мають лишитися жовтими. Потім фарбують у другий, цього разу темніший фарбі. І так роблять доти, доки писанка не набере такого вигляду, якого хоче їй надати писанкарка. Коли вже малюнок закінчений, писанки складають у череп'яну миску і кладуть у піч, де має бути температура 35–40 градусів. Коли віск розтопиться і спливе з яйця, писанка готова.

Якщо на поверхню яйця нанести крапочки воску (покапати), то після занурення його у фарбу отримаємо «крапанку» — писанку з крапками одного чи кількох кольорів.

Мальованками називають яйця, розмальовані фарбою і пензликом. На мальованках малюють квіти, людські постаті, відображують свята та інші події.

Цікавими є писанки — дряпанки. Малюнок на них видряпується гострим предметом на попередньо пофарбованій поверхні яйця. Найчастіше виконуються рослинні орнаменти. Але зустрічаються і зображення тварин — коників, баранчиків, птахів.

Дуже яскравими були восковки-бісерки. Яйце покривали тонким шаром воску, і в цей віск втирали бісер, викладаючи різноманітні візерунки. Замість бісеру використовували шматочки кольорового скла, фольги. Такі восковки — виготовляли переважно в монастирях і продавали на згадку про монастир.

Основні орнаментальні мотиви українського народу, які склалися впродовж століть:

- графічні символи (крапка — початок всіх початків; крапки — зорі; лінія — земля; крапка між горизонтальними лініями — засіяне поле; хвиляста між двома горизонтальними лініями — земля з запасами води; квадрат, ромб — символи родючості землі; коло — сонце, символ життя тощо);

- символічні значення рослин (калина — кров народу, дівоча краса і цнота кохання, символ рідної землі; дуб- сила, мужність, здоров'я; виноград — радість сімейного щастя; барвінок — довголіття, нев'януча молодість, освідчення в коханні та сімейне благополуччя, чорнобривці — чоловіча краса; ягоди — добробут, врожай тощо);

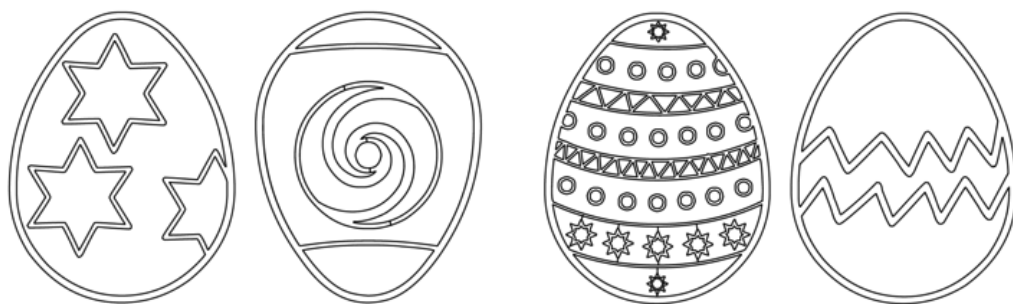

Рис. 1. Писанка та її символіка

- значення зображення птахів (голуби, горлиці — любов, чесність, щирість та вірність; журавель — птах сонця, вісник родючості землі; качка — символ життя; ластівка — добро, щастя, відродження, домашній затишок; сокіл — сонце, небо, блискавка, мужній юнак тощо).

Які орнаменти можна малювати на писанках? Які кольори можна використовуються? Чи складною, на вашу думку, є техніка виготовлення писанок? Розкажіть про власний досвід виготовлення крашанок у вашій родині.

3. Оцінювання досягнень учнів.
4. Домашнє завдання

Тема уроку: Культура Русі-України
(кінця X — перша половина XI ст.)

Мета: поглибити знання учнів з історії культури Київської держави; ознайомити з: архітектурними спорудами, монументальним живописом та іконописом Русі -України; розкрити поняття «книжкова мініатюра», розвивати вміння самостійно знаходити та аналізувати необхідну інформацію, робити висновки, виховувати любов до рідного краю та дбайливе ставлення до історичної спадщини.

Оснащення. Зоровий ряд: зображення Десятинної церкви, Софії Київської, Золотих воріт, храмів Георгієвського та Іринінського монастирів, Свято-Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого собору, церкви Спаса на Берестові, Богородиці Пирогошці, Борисоглібського собору, Іллінської та П'ятницької церков; фотографії фресок та мозаїк Софії Київської, зображення ікони Володимирської Богоматері, «Печерської Богородиці з Антонієм і Феодосієм», «Ярославської Оранти», «Великої Панагії»; зразки книжкової мініатюри «Остромирового Євангелія».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

- Які пам'ятки давньоруської архітектури дійшли до нас?
- Які видатні імена з ними пов'язані?
- Які з них вам доводилося бачити?

III. Вивчення нового матеріалу.

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Співвідносити дати створення визначних писемних, архітектурних та інших мистецьких пам'яток
Просторова	Знаходити на карті місця розташування історико-культурних пам'яток княжої доби.
Інформаційна	Висловлювати свою думку щодо перебігу найпомітніших історичних фактів, подій, явищ
Логічна	Співставляти події і факти
Аксіологічна	Давати стислу характеристику діячам культури

1. Розповідь учителя.

Культура Русі -України — яскрава сторінка в історії світової культури. Основою культури Київської держави є самобутня культура східнослов'янських племен. Принциповою межею у її розвитку стало прийняття християнства. На відміну від Західної Європи, на Русі держава не підпала під владу церкви, відповідно, у культурі світські елементи були сильнішими. За відносно короткий термін Київська держава зробила величезний крок, вийшовши на загальноєвропейський культурний рівень.

2. Виступи учнів із повідомленнями та презентацією, підготовленими в групах.

Група 1. «Історики».

Київська держава успадкувала культуру тих східнослов'янських та неслов'янських племен, які склали етнічне ядро цього державного утворення (в першу чергу полян і древлян). Культура збагачувалася за рахунок розширення території держави, включення до її складу інших народів і племен. Торгівля, дипломатичні контакти сприяли поживленню культурного життя русичів. Але культурний поступ Київської держави зумовлювався передусім, власними потребами й силами, що їх задовольняли. Роль духовного стрижня єдиної давньоруської культури відіграло православне християнство, що мало на той час високорозвинену систему релігійної філософії, літератури й було засновано на матеріальних й духовних здобутках мистецтва Європи й Азії. В галузі матеріальної культури найбільш значним виявився вплив християнства на розвиток архітектури і живопису Русі- України

Основні архітектурні об'єкти:

Група 2. «Архітектори»

- Храм Богородиці, відомий як Десятинна церква (989–996 рр.)
- Софія Київська, Золоті ворота, храми Георгієвського та Ірининського монастирів (1019–1037рр., Київ).
- Спасо-Преображенський собор – (1036, Чернігів);
- Свято-Успенський собор Києво-Печерського монастиря (1073–1077рр., Київ).
- Михайлівський Золотоверхий собор (1108–1113 рр., Київ).

Більшість відомих сьогодні архітектурних пам'яток було споруджено за часів роздробленості. Саме тоді в Києві збудували 19 кам'яних споруд. Досконалістю пропорцій і майстерною технікою виконання вражають Борисоглібський собор, Успенський собор, Іллінська та П'ятницька церква. У цю добу були закладені основи української архітектурної традиції.

Учень. Перлиною давньоруської архітектури стала церква святої Софії, будівництво якої було започатковано 1037 року й тривало 7 років. Вона зводилася візантійськими майстрами, хоча до будівництва залучалися й місцеві майстри. Київська Софія будувалася за хрестово-купольною моделлю. Софійський собор неперевершений архітектурний шедевр. В різні часи споруда храму зазнавала часткової руйнації, а тому перебудовувалася і оздоблювалася. Востаннє Софію архітектурно модернізовано при гетьмані І. Мазепі., коли собор набув поширеного в українській культурі 17–18 ст. стилю козацького бароко. Дивом уціліле від руйнації мозаїчне зображення Оранти отримало назву «Нерушимої стіни», стало національним символом вічності народу і його культури.

З кінця XI століття в архітектурі настає новий етап, який характеризується відмовою від грандіозних форм. Храми стають меншими за розмірами, але строкатішими в оздобленні, що надає їм своєрідної довершеності й краси. Найпоширенішим стає кубічний однокупольний храм. Зразком такого типу споруд стала церква над Золотими воротами (1037р.). Однак найпоширенішим типом церков за часів Київської Русі стала й продовжувала бути на українських землях 3 купольна храмова будівля (Успенська (1078) церква Києво-Печерської лаври, Кирилівська (1146) і Василівська (1183) церкви в Києві та ін.).

Група 3. «Живописці».

З-поміж образотворчих мистецтв Київської Русі найпочесніше місце посідає монументальний живопис — мозаїка та фреска.

Систему розписів культових споруд майстри запозичили у візантійців, але творче переробляли їх.

Інтер'єр Софії Київської (вівтарні приміщення та центральний підкупільний простір) було прикрашено мозаїкою, а стовпи нефів, бічні приміщення, стіни — фресками.

Підлога також була мозаїчною або шиферною.

Учень. Склоробство — уміння виготовляти скло, склообразні маси і виробляти з них різні вироби — належить до найдавнішого ремесла, добре ві-

домого багатом слов'янським племенам, що населяли простори Київської Русі у VIII–IX ст.

Давній Українській мозаїці, що ґрунтується на застосуванні головного мальовничого матеріалу, кольорових смальт (сплаву скла з матеріалами, що приглушають його і різними барвниками) передувала високорозвинена в давній Русі техніка склоробства, яка існувала не тільки в центрі Київської держави — м. Києві, але й у Чернігові, Галичі.

У Києві виникло і розповсюдилося на основі високорозвиненого місцевого київського склоробства, виробництво різномінітних виробів зі скла. Організувалася і почала успішно виробляти свою продукцію, у вигляді різнобарвних плиток мозаїчної смальти майстерня смальти і кольорового скла. А також виникло високе виробництво художньої декоративної кераміки з поливною емаллю, що дійшла до нас у вигляді окремих розписних поливних кахлів з розкопок Великокнязівського палацу в Києві, Десятинної церкви, Золотоверхого собору Михайлівського монастиря тощо.

Завдяки високорозвиненій техніці склоробства на його базі у XI–XII ст. в Київській державі, змогли розвинути і досягти винятково високого рівня майстерності, як у технічному, так і в художньому відношенні, суміжні з ним виробництва: емалі, мозаїчно-смальтове і декоративно-керамічне. Досягнутий київськими майстрами винятково високий рівень технічної і художньої майстерності в техніках мозаїки, емалі і декоративно-керамічної справи був настільки високий, що не лише перевищував у багатьох відношеннях той рівень, якого до цього часу досягли ці види майстерності в Західній Європі, але і служив їм зразком для подальшого удосконалення.

Не менш високо стояло в цей час і мистецтво мозаїчного живопису, і, зокрема, мистецтво готування мозаїчної смальти, як із заглушеного кольорового скла, так і з напівпрозорої смальти, у тому числі із золотих та срібних смальт, що вироблялися київськими майстрами з матеріалів місцевого походження. Палітра київської смальти, за допомогою якої було набрано, видатні за своєю художньою та технічною майстерністю мозаїчні підлоги (в Десятинній церкві в Києві наприкінці X ст., Михайлівського собору Видубицького монастиря, Софіївського собору й інших стародавніх храмах Києва, а також мозаїчний живопис київського Софіївського собору і Золотоверхого собору Михайлівського монастиря), відрізнялася винятковою розмаїтістю і багатством своїх колірних тонів і відтінків. Ймовірніше за все, мозаїчні підлоги у древніх храмах Чернігова і Переяслава Південного також набиралися зі смальти, виготовленими київськими смальтовими майстрами

Давньоруський мозаїчний живопис X–XII ст. може бути поділений на два види: високомистецькі мозаїки, підлоги, що фрагментарно збереглися до наших днів у храмах цієї епохи в Києві, Чернігові й інших давньоруських містах Київської Русі, а також мозаїчний живопис, що прикрашав стіни, зводи і куполи давньоруських храмів — X–XII ст.

До нашого часу збереглася частина мозаїчного живопису київського Софійського собору, виконана київськими художниками. В апсиді головного храму Київської Софії знаходиться величезне зображення «Богоматері -Оранти». Крім того, у ряді місць собору збереглися мозаїчні декоративні прикраси у вигляді орнаментів. Цим і вичерпується всі мозаїки, що збереглися від колись найбагатшого декоративного мозаїчного оздоблення Софійського собору, суцільним килимом накривши стіни, зводи, куполи і стовпи храму.

Мозаїчний живопис київського Софійського собору був набраний місцевими київськими художниками на замовлення київського князя Ярослава Мудрого.

Палітра смальти, що застосовувалася в мозаїчному живописі київських храмів XI ст., нараховувала 72 різновиди. Поряд із прикрасою мозаїчним живописом давньоруських храмів, мозаїки застосовувалися і для оздоблення давньоруських князівських цивільних споруд.

Але оскільки мозаїка була дуже дорогим матеріалом, тому у виконанні більшість зображень в храмах і в князівських палатах (до нашого часу, на жаль, не збереглися), виконувалися у вигляді розписів фарбою — фресок. Майстри фрескових розписів працювали не лише над релігійними сюжетами. Світськими за характером були фрески, що прикрашали стіни княжих палат, а в цервах з'являлися розписи, побутові за тематикою (сцени полювання, княжого життя в галереях Київської Софії). Серед інших малюнків тут можна було зустріти й зображення виступу скоромохів

Сьогодні дослідники знаходять на внутрішніх стінах Софії чимало написів (графіті), надряпаних поважними мирянами, які в такий спосіб відмічали своє місце в церкві або лишали згадку про себе. І хоча цей спосіб вияву грамотності не знаходив схвальної оцінки у церкви й у суспільства, все ж завдяки цим записам ми можемо дізнатися і про імена парафіян (прихожан), і про їх досить вільне ставлення до релігійних заборон. На стінах збереглося викарбуване ім'я легендарного співця Бояна, згаданого у «Слові о полку Ігоревім», а також надзвичайно цікавий зразок давнього алфавіту (на основі алфавіту грецького) із суто слов'янськими літерами Б, Ш, Ж, як припускають, міг передувати кирилиці й зафіксований для нащадків кимсь із місцевих, консервативно налаштованих, киян.

Група 4. «Іконописці».

У XI ст., було створено велику кількість ікон: «Володимирської Богоматері», «Печерської Богородиці з предстоящими Антонієм і Феодосієм», «Георгія- воїна», «Димитрія Солунського», «Архангела (або «Ангела —Золоте Волосся»), мініатюрні іконки» та ін.

Відоме ім'я одного з іконописців — Алімпій (у деяких джерелах —Аліпій, Олімпій), який жив наприкінці XI ст., був ієромонахом Києво-Печерської лаври. Окрім іконопису він займався мозаїкою та ювелірною справою. Ікони Аліпія прославилися як чудотворні.

Ікони XI—XIII ст. відзначаються своєю монументальністю й особливою урочистістю. Найчастіше це були образи Христа та Богоматері.

Учень. Давньоруською державою у 988 році було прийнято християнство з Візантії. Форма, тематика і зміст давньоруського мистецтва тісно пов'язані з релігією, його завдання — зосередити думки й почуття людини на неземному, вічному. Треба пам'ятати, що ікона — це не просто малюнок чи картина — це особливий витвір мистецтва. Ікони писалися на дошках: у Візантії — на важких кипарисових, на Русі — на липових та соснових. Дерево було на Русі доступним та дешевим матеріалом. Зверху дошку покривали левкасом — крейдовим ґрунтом. Потім наносили контури малюнка, на якому писали фарбами. Яечний жовток був у іконописців засобом розтирання фарб, саме тому вони були стійкими й яскравими. Зверху ікону покривали оліфою-речовина на основі олії, що утворює плівку. Ця плівка захищала живопис від вологи й пошкоджень. У давні часи оліфою користувалися замість лаку. Але властивість оліфи — з часом темніти (приблизно через 80–100 років). В минулому яскраві, життєрадісні кольори ікони ставали темними, затуляючи живопис чорною завісою. Такі ікони іноді пускали у річку зображенням вгору, спалювали, або «записували» новим живописом. Реставратори, розчищаючи ікони, нерідко знаходять кілька шарів більш пізнього живопису.

На Русі було відомо біля трьохсот іконографічних сюжетів зображення Богоматері. Найвідомішими є: «Богоматір Володимирська», «Білозерська», «Галицька», «Корсунська» та ін. Велике розмаїття цих сюжетів можна зосередити у трьох композиційних типах: «Богоматір Оранта», «Богоматір Одигітрія», «Богоматір Умилювання».

Зображення Богоматері з піднятими вгору руками, долоні яких звернені до глядача зветься «Оранта» («Та що молиться»). Якщо Немовля Христос сидить на колінах Богоматері, не торкаючись її щокі й дивиться суворим поглядом перед собою, склавши пальці правої руки у благословляючий жест — це «Одигітрія». Якщо на іконі зображена Богоматір з Немовлям, яке торкається своєю щокію щокі Матері, то це — «Умилювання».

Ікон епохи Київської Русі збереглося небагато. Найдревніша з них написана ще при Святополку Ізяславичі або Володимирі Мономаху. Це зображення святого Георгія. У князівсько-дружинному колі Георгія шанували як того, хто ніс перемогу — покровителя ратників та ратної справи. В правій руці Георгія — спис, у лівій він тримає перед собою меча, який у середньовічній Русі був символом княжої влади.

В той же період виникає й видатний за своєю майстерністю образ Богоматері Оранти (від латинського “*orans*” — той, хто молиться), відомо під назвою «Велика Панагія». Цей образ дивує аристократизмом форм, зануреністю у вічність. Саме тут втілений ідеал краси тієї епохи.

Група 5. «Майстри книжкової мініатюри».

Особливим розділом давньоруського живопису є мистецтво книжкової мініатюри. Книга була дієвим засобом поширення християнської віри на Русі.

У книжковій графіці пам'яток XI–XII ст. вдбилися самобутні риси творчості майстрів Київської Русі, стильові ознаки давньоруського мисте-

цтва — величність у вирішенні композиції й умовно-площинне зображення. Книжкова мініатюра й орнаментика наслідують прийоми тогочасного іконопису, фрески, мозаїки, декоративно-ужиткового мистецтва. До видатних пам'яток мистецтва книжкової мініатюри належать:

- «Остромирове Євангеліє» (1056–1058);
- «Трірський псалтир» (або «Кодекс Гертруди»; 1078–1087);
- «Юр'ївське Євангеліє» (1120–1128);
- «Добрилове Євангеліє» (1164).

Мініатюри численних кодексів-Ізборників — були виготовлені за розпорядженням Ярослава Мудрого і склали першу бібліотеку в Русі. Ізборник Святослава (1073) є розкішно оздобленим. Блискучому розквіту книжкового мистецтва Київської держави було завдано тяжкого удару монголо-татарською навалою в середині XIII ст., коли було знищено багато рукописних книг. Також українські землі загарбані у XIV ст. сусідніми феодальними державами. У складних умовах боротьби проти загарбників українському народові доводилося відстоювати, зберігати і розвивати свою культуру.

V. Актуалізація набутих знань.

Приєм «Мікрофон»

Закінчіть речення:

- «Сьогодні на уроці я дізнався...»
- «Мене здивувало...»

Словник до уроку:

Апсид — напівкруглий виступ стіни над вітварем;

Ікона — зображення Бога або святих, що є предметом релігійного поклоніння.

Іконостас — головна частина храму, стіна з іконами, що відокремлюють вітвар від іншої частини церкви.

Купол — архітектурне склепіння, переважно в спорудженні храмів.

Мозаїка — малюнок монументального живопису, складений зі шматочків натурального каміння, смальти, кераміки.

Смальта — кубики або пластини з непрозорого кольорового скла, винахід давньоруських майстрів.

Оранта — зображення Богоматері у повний зріст з піднятими до рівня обличчя руками й повернутими до глядача долонями.

Фреска — монументальний живопис фарбами, розведеними на воді, які наносилися на штукатурку.

Тема. Руські удільні князівства у складі сусідніх держав.

Українська культура XIV–XVI ст.

Зміст уроку.

Етнічні процеси

Пам'ятки середньовічної культури XIV–XV ст.

Костянтин Острозький. Юрій Дрогобич.

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
Учень/учениця зможуть	
Хронологічна	Розглядати історико-культурні процеси в конкретно історичних умовах зазначеного часу
Просторова	Показувати на карті місця розташування найвідоміших культурних пам'яток
Логічна	Порівнювати, співвідносити і визначати особливості розвитку культури з попередніми періодами
Аксіологічна	Висловлювати свою думку щодо особливостей культури зазначеного періоду. Висловити своє ставлення до діяльності Юрія Дрогобича, К. Острозького.
Інформаційна	Аналізувати інформацію, отриману при роботі з текстом підручника та документів.

Тип уроку: урок засвоєння нового навчального матеріалу

Які обставини суспільно-політичного життя мали вирішальний вплив на розвиток української культури?

Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Використовуючи метод «мозгового штурму», учитель з'ясовує суть поняття культура. Для цього він пропонує учням висловити свої ідеї, навести фрази чи слова. Усі пропозиції записуються на дошці в порядку їх надходження. Відбувається обговорення й колективне визначення значення терміна. Школярі можуть спробувати скласти і записати в зошит речення з новим словом.

Повідомляється тема і мета уроку.

V. Опрацювання нового матеріалу

1. Вчитель пояснює учням, що культура виявляється у сферах, які пов'язані між собою. На дошці вивішується схема (буде використана під час роботи з ілюстраціями).

Культура: освіта, наука, архітектура, література, образотворче мистецтво, музика.

Словникова робота.

Складіть таблицю: «Українська культура: освіта, мова, книговидання, літописання, література».

Розповідь учителя.

Формування української народності, що почалося в глибині століть, тривало і в 14–15 ст. Але умови цього процесу надто ускладнилися. Українські землі захопили різні держави, що мали відмінні від українців мову, релігію, культуру та історичні традиції. Проте між окремими частинами Південно-Західної Русі-України розвивалися економічні, політичні, культурні зв'язки.

Українська народність формувалася на землях Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського князівств, Буковини і Закарпаття. В 15–16 ст. територія розселення українців поширилася на південний схід, на Нижнє Подніпров'я, Побужжя, лівий берег Дніпра. Термін «Україна» поширюєть-

ся з Наддніпрянщини на всі українські землі, витісняючи попередній «Русь». Ця назва фігурує в офіційних документах, художніх творах, народних піснях. З 14 ст. з'явилася назва «Мала Русь». Вперше її вжито в грамотах останнього галицько-волинського князя Юрія Болеслава, який титулував себе «король всієї Малої Русі». Згодом термін «Мала Русь» здебільшого вживався в офіційних документах. Народ називав себе русинами — слово, утворене від «Русь». (Так само називалися й білоруси. Росіян у ті часи називали московитами).

Однією з ознак народності є мова. В 14–16 ст. на основі місцевих південних діалектів, в наслідок спілкування з мовами сусідніх народностей склалася українська мова. Наприкінці 16 ст робилися спроби наблизити книжну мову до живої народної української мови.

У 14–15 ст. культура України розвивалася в складних умовах. Роз'єднаність українських земель, іноземне гноблення, спустошливі турецько-татарські напади — все це гальмувало процес становлення української національної культури. Але й за таких умов культурний розвиток не припинився. Українська культура розвивалася на засадах вітчизняних традицій переродних віків, вбираючи в себе ідеї європейського Відродження.

Освіта. Школи існували при монастирях, церквах, але виникали і в маєтках деяких феодалів. Учителями були дяки. Навчалися діти грамоті, молитвам, церковному співу. Окремі українці здобували освіту в школах Польщі, Чехії, Німеччини. Наприклад, син ремісника з Дрогобича Юрій Котермак (Дрогобич) закінчив Краківський університет, потім перейшов у Болонський університет (Італія), де здобув ступінь доктора, викладав астрономію й медицину, був ректором університету. В Римі вийшла книга Ю. Дрогобича «Прогностична оцінка 1483 року». Автор подав багатий матеріал з астрономії й географії. Зокрема, зробив першу в друкованій літературі спробу визначити географічну довготу міст України. Ця книга — перша видана за кордоном наукова праця українського автора.

Літописання. У литовсько-білоруських літописах містяться цінні дані з історії українських земель. Характерна особливість літописів — наявність «повістей» — вставок, що наближаються до художніх творів. Цікавими пам'ятками українського літописання є Короткий Київський та Короткий Волинський літописи, створені на зламі 15–16 ст. анонімними авторами.

У цих творах значне місце відведене висвітленню боротьби українського народу проти турецько-татарської навали, оспівуються ратні подвиги князя К. Острозького.

Центрами книгописання були монастирі, що збирали під своїм дахом переписувачів, художників, проповідників, музикантів, учених. Серед книг тієї доби — «Євангеліє» зі Спаського Красносільського монастиря в Луцьку, «Євангеліє» диякона Спиридона, «Київський псалтир» того ж автора. Найвидатніша пам'ятка 14 ст. — «Київський псалтир», оздоблений майже 300 мініатюрами з алегоріями, пейзажами.

Книги писали на пергаменті. В 15 ст. пергамент замінив папір.

Архітектура й образотворче мистецтво України розвивалися на самобутній народній основі. В цей період церковні впливи дещо витісняються світськими елементами. В неспокійні часи 14—15 ст. боротьби з татарами розвивалося головним чином оборонно-замкове будівництво. Кам'яні замки здебільшого споруджувалися на Правобережжі, у східній Галичині, на Північній Буковині, Закарпатті (Луцьк, Володимир, Острог, Львів, Кам'янець-Подільський та ін.). Навколо тих міст, де не було багатих покладів каменю, а лісу вистачало, зводилися земляні й дерев'яні укріплення (Чернігів, Новгород-Сіверський, Путиль та ін.). Найвизначніші пам'ятки архітектури цієї доби — церкви — твердині у селі Сутківці на Поділлі, Зимненський Успенський монастир на Волині, Церква Богоявлення в Острозі та інш.

У живопису подекуди з'являються елементи світського характеру. В образотворчому мистецтві панував релігійний живопис — іконопис. Українські малярі продовжували візантійські живописні традиції. У найбільших містах України — Львові, Перемишлі, Луцьку — існували оригінальні живописні школи. У 15 ст. виник український іконостас. Так, українські майстри розписали фресками Ягеллонську каплицю в Любліні, Вислицьку колегіату та інші культові споруди у Польщі.

Основою музичної культури були пісенна народна творчість. Тексти й мелодії складали переважно народні поети, композитори-бандуристи, кобзарі вони ж були і виконавцями. Кобзарі оспівували героїчну боротьбу народу з турками, татарами, іншими поневолювачами. Народними інструментами були бандура, кобза, гудок, волинка, бубни, сопілка, дудка, в Карпатах — трембіта. Великого поширення набув танцювальний жанр — гопак, козачок. Їхні мелодії були надзвичайно популярними.

Джерелом театру були народні ігри. У той період розвивалося таке явище в історії театру, як діяльність скоромохів-співаків, музикантів, танцюристів, акробатів. Осілі скоромохи виступали під час свят. Мандрівні — об'єднувалися у ватаги і переходили з місця на місце.

Релігійне життя. Руїна Києва 1240р. призвела до того, що Київські митрополити перебравися до Володимира Суздальського. Галицько-Волинські князі домоглися окремої Галицької митрополії, яка протрималася до кінця 14 ст. Москва, що набирала все більшого впливу, без порозуміння з патрі-

архом на соборі 1448 р. обрала свого митрополита, поклавши початок незалежній Московській державі.

Остаточне розмежування митрополій відбулося після утворення незалежної московської церкви і висвячення на Київську митрополію Григорія Болгарина (1458 р.). У результаті всі українські й білоруські землі надалі залишилися підпорядковані царгородському патріарху. Резиденція митрополита київського, галицького і всеї Русі розташовувалася здебільшого у Вільно.

Дезорганізована церква не могла підтримувати українські духовні традиції, зберігати українську мову, народність в умовах наступу колонізації та покатоличення.

Культурне життя українських земель в той період перебувало під постійною загрозою заборони й викорінення. Багато цінних пам'яток загинуло. В цей період український народ втратив державу, йому загрожувала повна асиміляція. Культура України середньовіччя була проміжним етапом між культурою Київської держави й культурою національного пробудження 17ст. В ній перехрещувалися проміння духовності Сходу й Заходу.

3. Оцінювання досягнень учнів.

4. Домашнє завдання

Тема. Культура України
(XVI-перша половинаXVIIст.).

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
Учень-учениця зможуть	
Хронологічна	Називати дати заснування навчальних закладів
Просторова	Показувати на карті нові міста
Інформаційна	Аналізувати інформацію, отриману при роботі з текстом підручника та документів, виокремлювати головне, характеризувати жанри усної народної творчості, що виникли в умовах 16–першої половини 17 ст., поняття «козацький епос», «дума», «вертеп», «інтермедія», розвиток містобудування в Україні та ознайомити з напрямками та визначати особливості розвитку образотворчого мистецтва й музики.
Логічна	Порівнювати, співвідносити і визначати події культурного життя
Аксіологічна	Характеризувати пам'ятки культури цієї доби

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

Перевірка домашнього завдання

Колективне опитування

– Якими причинами було обумовлене культурне піднесення?

— Чому Києво-Могилянську академію можна назвати центром освіти і науки в Україні?

Визначте зміст поняття «полемічна література» Назвіть найвидатніших полемістів.

Індивідуальне опитування.

Вчитель проводить його з учнями за допомогою дидактичних карток із завданнями:

1. Складіть таблицю: «Українська культура: освіта, мова, книговидання, літописання, література».

Умови розвитку культури		Найвидатніші пам'ятки	
15ст	16ст.	книговидання	Літописання, література

2. За текстом підручника складіть таблицю «Полемічна література».

Причини появи	Автори-полемісти	Назва твору	Основна ідея

Групова робота.

Прокоментуйте документ: «Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій козацькій землі ми поштили прекрасну рису, що нас дуже здивувала: всі вони, крім небагатьох, навіть більшість жінок їхніх, дочок уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні співи; крім того, священники навчають сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялись неуками по вулицях,— записав у своєму щоденнику Павло Алепський 1654 р.»

Чому закордонного мандрівника П. Алепського здивувала писемність українських жінок та дівчат?

На вашу думку, які фактори впливають на загальну писемність серед населення України?

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Вступна розповідь.

Як ми з вами вже зазначали, 16 ст.— перша половина 17ст. були часом, коли український народ, втративши свою державність та постійно виборюючи свою волю в умовах постійної турецько-татарської агресії, продовжував свій духовний розвиток, витворюючи особливий вид світської та церковної архітектури й цілий пласт усної народної творчості.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Усна народна творчість.
2. Архітектура.
3. Образотворче мистецтво.
4. Музика. Зародження театру.

1. Усна народна творчість

Методика формування понять: «дума», «козацький епос».

Характеристика:

На 16–17 ст. припадає розквіт українського епосу: дум, балад, історичних пісень), якими український народ відгукнувся на нові умови буття.

Розвиток усної народної творчості у 16 –першій половині 17 ст. відзначений тим, що вона:

1. Розвивалася на основі народних традицій;

2. Включала в себе нові сюжети, продиктовані політичним життям українських земель; боротьбою проти турецько-татарської агресії та іноземного поневолення. Найціннішим мистецьким надбанням народу тих часів стали думи. Вперше думи згадують на початку 16 ст. Вони виникли у козацькому середовищі, тому їх називають козацьким епосом.

З поміж інших усно-поетичних творів, зокрема історичних пісень, думи вирізняються такими особливостями:

а) мають значно більший обсяг;

б) мають своєрідну віршовану та музичну форму;

в) мають велику імпровізацію (творилася кожна дума під час кожного виконання, незмінними при цьому залишалася тема й найголовніші елементи сюжету);

г) відображають реальну дійсність;

д) мають велике виховне значення.

Найбільш відомими за тематикою і сюжетами є думи про боротьбу з татарами і турками. «Втеча трьох братів із города Азова із турецької неволі», Маруся Богуславка», «Самійло Кішка» та ін.

Поряд із думами важливе місце в українському фольклорі мають історичні пісні. Народні пісні й думи виконували кобзарі, лірники, а співали їх скрізь по Україні. Перекази й легенди донесли до наших днів ім'я талановитої піснярки Марусі Чурай.

Поширеними були також колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні, соціально- побутові(весільні, поховальні та ін.), колискові, дитячі пісні й примовки.

Отже, усна народна творчість є важливим елементом української національної культури.

Завдання учням:

Визначте зміст поняття «дума».

Складіть таблицю «Усна народна творчість першої половини 17ст.» за схемою:

Причини появи думи	Особливості жанру	Значення думи

2. Архітектура й містобудування.

Пояснення

Друга половина 16 –перша половина 17ст.—це якісно новий етап у розвитку архітектури та містобудування.Однією з його особливостей було те, що значну роль у сфері будівництва відігравали італійські будівничі, які на-

давали мурованій архітектурі українських земель яскраво виражених рис пізньоренесансного будівництва, здебільшого у його північноіталійському провінційному варіанті.

Друга половина 16- перша половина 17ст.— це період активного будівництва укріплених замків. До найяскравіших прикладів цього явища належать:

Назва замку	Місце розташування
Замок Острозьких	Дубно
Замок Острозьких	Острог
Замок Острозьких	Старокостянтинів
Олеський замок	Олесь (біля Львова)
Замок Сенявських	Бережани
Жванецький замок	Жванець
Жовклівський замок	Жовкла
Барський замок	Бар
Козацька фортеця	Кодак

Замок Острозьких

Друга половина 16 —перша половина 17ст.— період подальшого церковного будівництва, як кам'яного, так і дерев'яного. Пам'ятниками цього періоду, що збереглися до наших днів є: Успенська церква у Львові, Христовоздвиженська церква на Ближніх печерах у Києво-Печерській лаврі, тощо.

Друга половина 16 —перша половина 17ст.— також період сакрального будівництва не тільки католиків, а й євреїв та мусульман.

Отже, друга половина 16 —перша половина 17ст. увійшли до історії архітектури та містобудування як період подальшого розвитку усталених традицій й одночасно утвердження нових напрямів розвитку: проникнення бастионної системи укріплень, поява барокової архітектури.

Завдання учням:

На контурній карті показати пам'ятники архітектури, що збереглися до наших днів.

3. Образотворче мистецтво.

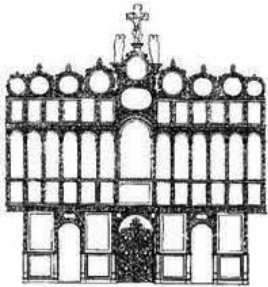
Розповідь.

У другій половині 16 –першій половині 17ст. в українському мистецтві набувають поширення ідеї гуманізму; мистці звертаються до людини, її почуттів і настроїв, духовного возвеличення й морального очищення. Це знайшло прояв у розвитку портретного малярства.

У живопису світського характеру найпопулярнішим стає легендарний образ безсмертного козака Мамає, запорожця-характерника, котрий у найскрутнішу хвилину невідомо звідки з'являється на допомогу людині. Цей образ малювали прості сільські малярі, але їхніми картинами прикрашали і панські світлиці, й сільські хати.

Козак Мамай

Іконостас

Протягом 16 –першої половини 17 ст. розвививався іконопис — найпопулярніший і найпоширеніший вид живопису. Українським іконам цього часу притаманне відображення реального світу. Цікаві у зв'язку з цим ікони Преображення із Яблунева та Воскресіння з Рави-Руської, на яких зображено пасма гір зі струнками смереками та синіми схилами. Деделі частіше зображення на образах набували портретних рис. Виняткової майстерності досягли українські митці у створенні іконостасів. До шедеврів українського мистецтва належить іконостас львівської Успенської церкви, ікони для нього малювали видатні художники Федір Сенькович та Микола Петрахович.

Досконалим видом тогочасного мистецтва були книжкова мініатюра та гравюра. Яскравим взірцем використання українськими майстрами мотивів європейського Відродження можуть слугувати мініатюри Пересопницького Євангелія. Високою майстерністю відзначалися графічні зображення «Апостола» (1574р.) та Острозької Біблії (1581р.). З особливою відповідальністю українські митці оформляли титульний аркуш. На ньому зображували урочисту арку, що символізувало вхід у книгу — джерело знань.

З поміж тогочасних українських гравюр чимало присвячено світським сюжетам. Перші такі гравюри були вміщені як ілюстрації до «Віршів на жалосний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного». Збереглися свідчення про одного з тогочасних граверів — Іллю, який спершу працював у Львові, а згодом, на запрошення митрополита Петра Могили переїхав до Києва. Це був майстер, який не втратив зв'язків із народними декоративними традиціями. Для нього була характерна любов до побутових сцен, що їх художник відтворював із почуттям гумору. Найкращі роботи майстра Іллі — гравюри до «Требника» Петра Могили (1646) та Києво-Печекрського патерика (1661).

Заповніть таблицю: »Образотворче мистецтво» за схемою:

Жанр	Пам'ятка
<div data-bbox="226 224 563 335" style="text-align: center;"> </div> <p data-bbox="334 354 455 382" style="text-align: center;">Годержаніє</p> <p data-bbox="268 392 514 420">Послѣдованіє ѿцагѣ молѣвна</p> <p data-bbox="268 430 448 477">Послѣдованіє малагѣ ѡсцѣненїа водѣ</p> <p data-bbox="268 487 435 535">Прокіменї и чтенїа на молѣвнѣ</p> <p data-bbox="268 544 523 592">Чинъ лѣтїи бываемыа во днѣхъ седмици, ѡ оубошнѣхъ</p> <p data-bbox="268 601 488 649">Чинъ надъ крѣтїемъ въ пѣмать оубошнѣхъ, на лѣтѣрїи</p> <p data-bbox="268 658 488 706">Чинъ надъ крѣтїемъ въ пѣмать оубошнѣхъ, вѣчера</p> <p data-bbox="268 715 448 744">Послѣдованіє панхїды</p> <div data-bbox="363 773 426 820" style="text-align: center;"> </div>	<div data-bbox="652 224 965 363" style="text-align: center;"> </div> <p data-bbox="751 373 869 401" style="text-align: center;">Годержаніє</p> <p data-bbox="606 420 790 487">Чинъ, егда слѣдїтъа въкрѣтъ вельмїи кольнѣмъ лѣти причастїе</p> <p data-bbox="606 496 790 544">Послѣдованіє стѣгѣ елѣа, совѣршѣмаго поборѣ</p> <p data-bbox="606 554 744 601">Мѣтва на ѡснованїе домѣ</p> <p data-bbox="606 611 797 658">Чинъ бѣгословенїа нѣвагѣ домѣ</p> <p data-bbox="606 668 771 715">Мѣтва на бѣгословенїе чертога</p> <p data-bbox="606 725 784 773">Мѣтва на ѡсцѣненїе всѣхъ вѣщїи</p> <p data-bbox="830 420 1014 563">Чинъ ѡсцѣненїа колѣнїици</p> <p data-bbox="830 458 994 563">Послѣдованіє стѣгѣ елѣа, пѣваемое ѡ седмии сїрѣнникѣхъ, совѣршнѣхъ въ цркви, пѣи въ домѣ</p> <div data-bbox="889 592 952 639" style="text-align: center;"> </div>

Требник Петра Могили

4. Музика. Зародження театру,

Методика формування понять «кант», «поліфонічний спів».

Характеристика.

Протягом 16 – першої половини 17ст. розвиток музики відзначений такими новими явищами:

- 1) Відбувався процес становлення професійної музики.
- 2) Появою нових жанрів світської музики, зокрема побутова пісня для триголосого хору – кант, а також сольна пісня із супроводом.
- 3) Поширенням поліфонічного співу- багатоголосний спів із нот без супроводу.
- 4) Поліпшення музичної освіти.
- 5) Зростання майстерності музик, які об'єднувалися у цехи.

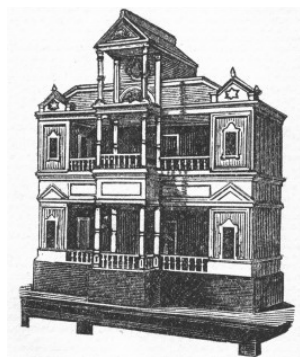
Завдання учням

- Скласти план-конспект.
- Методика формування понять «вертеп», «інтермедія».
- Реферативне повідомлення учня на тему «Вертеп»

Пропонований варіант:

Кінець 16 – першою половиною 17ст. це початки лялькового народного театру – вертепу. Як свідчить польський етнограф і фольклорист Еразм Ізопольський у статті «Вертепна драма про смерть», він бачив у 30-х роках 19 ст. у якомусь із сіл під назвою Становище, а також с. Дашова дерев'яну скриньку. Вигляд її етнограф описав так: «Мала скриня, збудована у вигляді триповерхового палацу з галереєю, висунутою з третього поверху, на якій безнастанно

несуть варту група солдатів і добошів (барабанщиків) називається в Україні вертепом і є для народу святковим видовищем, яке представляє і заступає у того ж народу місце сценічних видовищ. Вистави у вертепі відбуваються на третьому і першому поверхах, тим часом як другий поверх є складом і місцем для перебування акторів (ляльок) та притулком всієї вертепної машинерії. За вертепною скринькою сидить і господар, який виводить своїх акторів (ляльок), найбільше від шести до восьми дюймів висоти, з другого поверху на третій, провадить за них розмову, виробляє німі пантоміми, словом, представляє ті видовища, які чарують своєю досконалістю і від кількох років відомі у нас під назвою «театр метаморфоз».

Вертепна скринька

Завдання учням:

— Визначте зміст поняття «вертеп».

Розповідь.

Протягом другої половини 16 —першої половини 17 ст. у народному побуті зберігаються й елементи театральних дійств, успадковані від попередньої доби. Водночас шкільний театр в Україні набирає барокових прикмет, причому однією з історичних рис культури стає підкреслена театральність. Театральні елементи були однією з ознак властивого добі бароко синтезу мистецтв, що відбивають суперечливість тодішнього світогляду, поєднання в ньому середньовічної спадщини і пошуків шляхів самовираження людини. Шкільна драма розвивалась у братських школах. Це були веселі побутові сценки, які показували в антрактах великих релігійних драм для розваги глядачів. Такі вистави називалися інтермедіями.

Одним з перших були інтермедії, додані до польської релігійної драми Я. Гаватовича: «Усікновення голови Іоанна Хрестителя» (1619) під назвами «Продав kota в мішку», «Найкращий сон», їхні сюжети взяті з українського фольклору, написані вони народною мовою і вперше в українській літературі в них з'являється образ простої людини — селянина.

Завдання учням:

— Визначте зміст поняття «інтермедія».

IV. Закріплення та повторення вивченого.

Коллективна робота:

Вчитель організовує історичну вікторину й пропонує учням бліц, за яким кожна команда має на дошці назвати нові явища та риси, що характеризували розвиток фольклору, архітектури, образотворчого мистецтва та музики.

V. Узагальнення.

Розвиток мистецтва України 16 —першої половини 17ст., зберігаючи традиції попередніх епох, відзначене збагаченням нових ідей, витворенням названих раніше форм та яскравим проявом національної самобутності. Такі риси його розвитку засвідчують, що в Україні відбувався процес національно —культурного відродження.

VI. Домашнє завдання.

Користуючись додатковою літературою, підготувати повідомлення «Народна поетеса Маруся Чурай».

Тема. Культурне життя в Україні

(XVI — перша пол. XVIIст.).

Тип уроку: урок засвоєння нового навчального матеріалу

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Називати дати заснування найвідоміших навчальних закладів
Просторова	Показувати на карті місця розташування найвідоміших козацьких культурних пам'яток
Інформаційна	Використовувати наукові та наукові джерела для характеристики культурних пам'яток
Логічна	Порівнювати, співвідносити і визначати віддаленість найвідоміших навчальних закладів до сьогодення; порівнювати основні культурні досягнення Русі -України різних періодів
Аксіологічна	Давати характеристику діячам культури

Повідомлення теми уроку.

1. Бесіда за запитаннями:

- Пригадайте, що означає слово культура?
- Які сфери вона охоплює?
- Наведіть приклади літописних пам'яток Київської та Галицько- Волинської держави.
- Наведіть приклади архітектурних пам'яток княжої доби.
- Коротко охарактеризуйте розвиток освіти на Україні у середині 16 ст. Відповідь підготуйте на прикладі Острозької академії.
- Назвіть найвідоміших культурних діячів княжого та польсько- литовського періодів.

Повідомлення теми та мети уроку.

Постановка проблемного завдання.

Поясніть, чому, на вашу думку, параграф про культурне життя козацької України називають «культурний динамізм»?

Вивчення нового матеріалу

1. Словникова робота.

Учитель пояснює значення слів та словосполучень іконопис, братство, братська школа, декламація, дума, колегія.

2. Вибіркове читання. Вивчення нового матеріалу доречно розпочати із вибіркового читання вступної статті до теми за планом:

1. Освіта. Братські школи. Київська Колегія. Петро Могила.
2. Література. Козацьке мистецтво. Самійло Величко.
3. Образотворче мистецтво. Іконопис.
4. Архітектура. Церковне будівництво.
5. Театр і музика. Перші вистави. Думи та історичні пісні.

Петро Могила

Знайомлячись із розвитком церковного будівництва, учні аналізують текст рубрики «Допитливим» попереднього параграфа, де розповідається про спорудження собору

Бесіда за змістом прочитаного. Для організації бесіди школярам пропонується запитання, відповіді на які передбачають порівняння з матеріалом попередніх тем.

- Що ви дізналися про розвиток освіти у козацькі часи?
- Чим відрізнялися братські школи від вищих навчальних закладів, таких як Острозька академія та Київська колегія?
- Пригадайте, хто з українських гетьманів сприяв піднесенню авторитету Києво-Могилянської колегії? (*Петро Сагайдачний*)

Заповнити пропуски.

Сучасний шкільний урок має далеких попередників – уроки в сучасних школах, закладених громадами українських міщан при православних церквах. Ці школи називають_____. Перший такий заклад з'явився у місті_____ року_____, згодом їх в Україні було близько_____. У цих школах дітей навчали рідною мовою. Крім початкової грамоти, учні опанували _____. Мережа таких шкіл зробила освіту досяжною для багатьох українців, адже двері до них були розчиненими як для дітей із заможних родин, так і для бідних.

- Що вам відомо про літописи та літописців княжої доби?
- Чим відрізняються козські літописи від попередніх?
- Як ви гадаєте, завдяки чому С. Величко отримав змогу користуватися різноманітними українськими писемними джерелами?

Робота з документами. Учитель пояснює значення слів статут, щоденник. Учні читають тексти документів і відповідають на поставлене запитання.

Визначте час написання опрацьованих документів.

Яким чином вирізняли кращих учнів у братських школах?

Порівняйте права та обов'язки тогочасних учнів та учителів із сучасними. Які із цих правил можна застосувати у вашій школі?

З 1648 і по 1658 рік тривала Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої. Павло Алепський побував на Україні тоді, коли завершилися найбільш активні бойові дії. Який висновок ви можете зробити про розвиток освіти у цей час.

Обчислення дат.

Школа Київського братства діяла на Подолі від 1615р. Лаврську школу засновано 1631 року тодішнім настоятелем Києво-Печерської Лаври Петром Могилою. У 1632 внаслідок злиття двох шкіл було утворено Києво-Могилянську колегію (академію). У 1992 діяльність цього навчального закладу відновлено.

Позначте названі дати на стрічці часу. Вкажіть століття, до якого належать ці дати: а) заснування Київської колегії; б) відновлення діяльності Києво-Могилянської академії.

6. Опрацювання оповідання «Із вірою в добро»

Перед читанням тексту оповідання наставник витлумачує слово філософія та коротко розповідає про життєвий шлях Г. Сковороди. Варто наголосити, що це людина всебічно обдарована: філософ, поет, письменник, музикант.

Г. Сковорода народився на Полтавщині. Походив з козацького роду. Із дев'ятирічного віку – круглий сирота. Навчався у Києво-Могилянській академії, Відвідав Братиславу, Прагу, Відень. Співак придворної капели у Петербурзі. Викладав у Переяславському та Харківському колегіумах. Понад 25 років мандрував Україною; був домашнім учителем. Коли Катерина II запропонувала йому переїхати до столиці Російської імперії, відповів: «Скажіть матінці-цариці, що мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця».

Читання за особами. Поміж учнями розподіляються ролі автора, Г. Сковороди, пастушків, панича, батька.

В. Моделювання ситуації. Учитель пропонує уявити себе в ролі пастушків або панича і поставити питання Г. Сковороді. Роль філософа виконуватиме педагог. Такий вид роботи навчить творчо сприймати художній текст, а проведена бесіда про життєвий шлях відомої людини матиме важливе виховне спрямування.

Підбиття підсумків уроку.

1. Обговорення проблемного питання.

Поясніть, чому, на вашу думку, параграф про культурне життя козацької України називається «культурний динамізм»

Чи згодні ви з позицією автора цих слів?

Використовуючи метод « незакінчених речень», наведіть приклади здобуків у певній галузі культури козацької доби.

Приклади незакінчених речень

а) У другій половині 16ст в Україні з'являються перші братські школи... (Львівська братська школа). б) До нашого часу збереглися ікони видатних українських митців, зокрема...(Івана Рутковича та Йова Кондзелевича) в) Слави найвідомішого козацького літописця зажив Самійло Величко. У своєму літописі він оповів про...(Найважливіші події з історії Національно-визвольної війни та Української козацької держави). г) Року 1632 почали діяти колегія, що з'явилася внаслідок злиття двох навчальних закладів, а саме... (Києво-Могилянська академія).

2. Гра навчає впізнавати історико-культурні пам'ятки; співвідносити їх із відповідним історичним періодом, характеризувати, чітко висловлюючи свою думку. Це цікавий метод роботи з ілюстраціями.

Організатором виступає учитель. Він готує ілюстрації пам'яток культури княжого та козацького періодів.

Орієнтовний перелік історико- культурних пам'яток для проведення гри.

Пам'ятник Данилу Галицькому у Львові, Софіївський собор, церква Святого Пантелеїмона, Богородиця Оранта із Софії Київської, Михайлівський Золотоверхий собор, сторінки «Повісті минулих літ», П'ятницька церква в Чернігові, Успенський собор Києво-печерського монастиря, сторінки Острозької Біблії, ікони І. Рутковича та Й. Кондзелевича, пам'ятник Г. Сковороді у Переяславському колегіумі, сторінки «Літопису» С. Величка.

3. Оцінювання досягнень учнів.

4. Домашнє завдання

Тема: Культура України
другої половини XVIII ст.

Мета: з'ясувати особливості розвитку культури України у другій половині XVIII ст., ознайомити учнів з основними досягненнями в різних галузях культури; розвивати вміння аналізувати й систематизувати історичний матеріал, працювати з історичними джерелами інформації, виховувати в учнів почуття пошани до досягнення наших предків, розуміння того, що справжнім творцем культури є народ.

Основні поняття: культура, освіта, наука, мистецтво, філософія.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
	Учень/учениця зможуть
Хронологічна	Розглядати історико-культурні події, явища, процеси в конкретних історичних умовах зазначеного часу.
Просторова	Співвідносити культурні явища й процеси з географічним положенням та природними умовами України.

Інформаційна	Самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історико-культурні події, явища, процеси.
Логічна	Аналізувати, узагальнювати великий обсяг фактів. Простежувати зв'язки та тенденції історико-культурного процесу.
Аксіологічна	Оцінювати культурний розвиток українських земель.

Форма уроку: урок –конференція

Урок проводиться у формі конференції, на якій учні мають представити свої проекти. На попередньому уроці учні були об'єднані в групи, пари, кожна з яких отримала завдання підготувати проекти:

1-а група: «Розхвиток освіти і книгодрукування в Україні в другій половині XVIII ст.»

2-а група: «Українська література і розвиток природничих наук в другій половині XVIII ст.»

3-я група: «Українська архітектура і скульптура другої половини XVIII ст.».

4-а група: «Видатні українські композитори – А. Ведель, М. Березовський, Д. Бортнянський».

5-а група: «Український живопис і графіка другої половини XVIII ст.».

6-а група: «Розвиток філософських ідей в Україні в другій половині XVIII ст.».

Протягом тижня учні здійснюють самостійну пошукову роботу, добирають джерела інформації, займаються оформленням проекту.

За допомогою вчителя було розподілено обов'язки серед членів групи, призначено керівників-експертів групи серед сильних учнів.

Склад учасників конференції: Голова — учитель; Експерти — керівники груп; журі — вчителі, учні-старшокласники; Учні, що готували проекти; Слухачі — учні, які не брали участі у підготовці проектів.

Хід уроку.

I. Актуалізація опорних знань учнів

Бесіда з учнями.

У процесі бесіди визначаються особливості розвитку української культури

1. Чи була Україна в даний час самостійною державою?
2. Між якими державами були поділені українські землі?
3. Яку політику проводили уряди цих держав щодо українських земель?
4. Як вона впливала на стан української культури?

Проблемне питання

Які зміни в культурному житті на українських землях сталися в в другій половині XVIII ст.?

Відповідь на це питання учні мають дати наприкінці уроку.

II. Вивчення нової теми

Презентація проектів.

Відбувається презентація проектів кожної групи. Учні характеризують культурний розвиток на українських землях у другій половині XVIII ст.; де-

монструють плакати, таблиці, схеми, ілюстрації, комп'ютерні презентації; експерти доповнюють виступи учнів своєї групи. Запитання до виступаючих можуть ставити всі присутні.

III. Підбиття підсумків.

Бесіда з учнями.

1. Назвіть імена видатних представників української культури другої половини XVIII ст.».
2. Якими були здобутки української музичної культури? Природничих наук?
3. Які архітектурні стилі домінували в українських землях?
4. Чому народні картини вражають своєрідним зображенням тогочасного українського життя?
5. Чим можна пояснити високий рівень розвитку музичного мистецтва в Україні?
6. Яких змін зазнала Києво-Могилянська академія?
7. Які зміни в культурному житті на українських землях відбулися в другій половині XVIII ст. порівняно з першою половиною XVIII ст.?

IV. Оцінка роботи учнів

Оцінювання всіх активних учасників конференції. Журі визначає найкращий проект і мотивує своє рішення.

V. Домашнє завдання

Додаток. Зразок захисту учнівського проекту.

Друга половина XVIII ст. збагатилася новими ідеями українську філософську думку. У Києво-Могилянській академії курс філософії викладав відомий суспільний діяч, письменник М. Козачинський. Він знайомив слухачів з ідеями про невід'ємні природні права людини, які з'явилися в тогочасній Західній Європі. Свої погляди він виклав у книзі «Громадянська політика».

Він вперше в українській філософії спробував викласти правове вчення і заклав основи громадянського природного права.

Найвизначнішим серед учнів М. Козачинського був Г. Сковорода. — філософ, гуманіст, просвітител, поет, педагог, музикант.

Григорій Сковорода народився 3 грудня 1722р. в с.Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині в родині малоземельного козака. Його дитячі роки проходили серед чудової полтавської природи. У 9 років залишився круглим сиротою. Здібного хлопчика взяв до себе старий чернець.ім'я якого невідоме. Він був людиною надзвичайно освіченою.(можна припустити, що чернець-випускник Києво-Могилянської академії) і всі свої знання передав жадібному до науки хлопчику. Спочатку Г. Сковорода навчався в місцевій школі, охоче ходив у церкву на крилос і там « співав напрочуд приємно», як відзначав М. Ковалинський. Йому пророкували кар'єру видатного співака. Ставши студентом академії, Г. Сковорода одразу ж привернув до себе увагу диригента співочої капели і був прийнятий у хор, що уславився на всю Російську імперію. Його першим зарахували до придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни, хоча він наполегливо просив дозволу залишитися в академії. І все ж на

якийсь час довелося перервати заняття. Навчався він добре. В оригіналі читав і знав Арістотеля, Лукіана, Лукреція Кара, Сократа, Вергілія, Горация, Овідія та ін. Пройшов усі класи академії, навіть богословський, але не закінчив навчання, тому що трапилася щаслива нагода виїхати за кордон.

Г. Сковорода ввели до складу так званої Токайської комісії, що виїжджала у торгових справах до Європи. На чолі її стояв земляк філософа, генерал-майор Вишневський., що опікував спудея академії. Офіційно Г. Сковорода їхав у комісії як перекладач, але 5 років, проведених за кордоном, він цілком використав для навчання та зустрічей з видатними людьми, не обтяжуючи себе обов'язками в комісії. Ця подорож сприяла формуванню юнацького світогляду, вивченню життя, звичаїв, побуту народів Європи. З 1745р. Григорій подорожує Австрією, Чехією, Словаччиною, Німеччиною, Італією. Збереглися відомості, що йому пропонували викладати в кількох університетах, але він відмовився, не уявляючи свого життя без України. Восени 1751р. Г. Сковорода продовжив навчання в богословському класі Київської академії., а через 2 роки (1753р.) залишив її, так і не закінчивши, тобто став «вічним студентом». Чудове знання мов, поезики, риторики, античної й нової філософії сполучалося в молодій людині з надзвичайними здібностями в галузі літератури та мистецтва. Він складав вірші і байки, писав музику, співав, грав на різних музичних інструментах. У 1753р. на запрошення єпископа Никодима Сребницького Г. Сковорода влаштувався викладачем поезики в Переяславському колегіумі. Тут він написав «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной», яке шокувало священників. Автора вигнали з колегіуму — це було перше випробування твердості духу.

Наступні роки він працював домашнім вчителем у поміщика Стефана Томари у с.Коврай, де написав збірник віршів «Сад божественних пісень». З 1759 до 1769 р. Г. Сковорода з перервами працював викладачем поезики, а пізніше етики Харківського колегіуму, але через обвинувачення в антиурядовій і антицерковній діяльності, змушений був припинити педагогічну діяльність. До переслідування привела відмова Григорія прийняти чернецтво. Ніколи в Г. Сковороди не було свого дому, майна, він вважав, що це не головне в житті філософа. Один із володарів докоряв поетові, чому він зовсім не піклувався про те, щоб утвердитися в житті, досягти певного соціального стану. Адже для людини з такими енциклопедичними знаннями і такою славою зробити це було неважко.

Відмовився Г. Сковорода і від пропозиції харківського губернатора Є. Щербіна (цю бесіду згадує М. Ковалинський) обійняти високу світську посаду. На питання губернатора, чому він не обере якоїсь посади, Г. Сковорода відповів: «Милостивий пане! Світло подібне театру. Дійову особу в театрі не за знатність до ролі, а за вдалість гри хвалять. Я довго міркував про те і після багатьох випробувань себе побачив, що не можу представляти у театрі світу жодної особи вдалої, крім низької, простої, безтурботної, усамітненої. Я цю роль вибрав, взяв і задоволений». Губернатор гідно оцінив відповідь мудреця: «От розумна людина! Він прямо щасливий: було б менше на світі дурощів і незадоволення, якби люди так мислили».

У філософських роздумах Г. Сковорода приділяв увагу тому, як людина може стати щасливою. На його думку, для цього потрібно пізнати самого себе й займатися в житті тим, що людині природно відповідає. Одним із головних джерел творчості Г. Сковороди була українська дійсність другої половини XVIII ст. Імовірно, саме тому філософ стверджував, що найвищим досягненням людини є воля, то ж треба за будь-яку ціну забезпечувати особисту незалежність. Це переконання зустрівало різке засудження тих, хто гнобив українських селян. Вихід з існуючого становища філософ убачав не в активній боротьбі, а в униканні ненависного зла, розуміючи під ним прагнення до непотрібного збагачення і пригноблення інших. Велику роль в усуненні існуючого зла, на думку, могла відіграти освіта. Просвітителю вірив у безмежні можливості людського розуму. «Не розум від книжок, — стверджував він, — а книжки від розуму». Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне-то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія.

Він хотів волі й прагнув нікого не обтяжувати собою, не завдавати клопоту. І в цьому сенсі уражає опис останнього дня життя Г. Сковороди. За спогадами сучасників, він був веселим і говірким, обідав із друзями, читав їм свої твори. Після обіду вийшов з будинку і став копати собі могилу. Закінчивши роботу, зайшов у кімнату, переодягнувся в чисту білизну, поклав під голову сумку зі своїми рукописами і ліг на лаву, з якої уже ніколи не встав. Помер філософ 29.10.1794 р.в с.Пан-Іванівці на Харківщині (зараз с. Сковородинівка Золочівського району).

Тема уроку: Художня культура козацької доби.

Стиль бароко в українському мистецтві.

Мета. Ознайомлення зі стилем бароко, визначення особливостей стилю бароко в українському мистецтві

Очікувані результати за складовими історичної компетентності	
Учень/учениця зможуть	
Хронологічна	Розглядати історико-культурні події, явища, процеси в конкретно історичних умовах зазначеного часу
Просторова	Показувати на карті місця розташування найвидатніших пам'яток українського бароко.
Інформаційна	Самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історико-культурні події, явища, процеси.
Логічна	Порівнювати, співвідносити і визначати особливості стилю бароко
Аксіологічна	Висловлювати свою думку щодо особливостей стилю бароко.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку

1. Організація пізнавальної діяльності учнів.
2. Актуалізація опорних знань

Вправа 1. Пригадай: до яких культурних епох належать представлені твори (див. слайд-шоу) за наданими ілюстраціями учні визначають мистецький твір, автора, культурну епоху.

Вправа 2. «Ланцюжок». З наданих слів (античність, культура східних слов'ян, культура Русі -України, Ренесанс, бароко, трипільська культура) створити «ланцюжок» послідовності культурних епох. Визначити —яка культурна епоха не визначалася раніше. По завершенню вправи учням показується слайд «Перевір себе» з правильною відповіддю, згідно якої учні перевіряють свої результати. Визначається культурна епоха з якою вони не знайомі- «бароко».

III. Виклад нового матеріалу.

Найяскравіше стиль бароко утілювався в архітектурі: бароковим спорудам притаманні нагромадження розкішних оздоб, підкреслена декоративність, грандіозність. Прикметні риси європейського бароко в українській архітектурі набули яскравої своєрідності. Тому дослідники українських барокових споруд послуговуються терміном українське, або козацьке бароко. Найбільшою самобутністю відзначаються барокові споруди на землях Гетьманщини й Слобідської України за часів гетьмана Івана Мазепи. Проте пам'ятки української барокової архітектури збереглися і в Західній Україні та в дерев'яному народному будівництві всіх українських земель.

Справжніми шедеврами світової архітектури є українські барокові споруди:

- Софіївський та Михайлівський Золотоверхий собори в Києві.
- Хрестовоздвиженський собор у Полтаві (1709р.)
- Покровський собор у Харкові (1689р.)
- Георгіївський собор Видубецького монастиря в Києві (1696—1701рр.)
- Церква «Всіх святих» над брамою Києво-Печерської лаври (1696—1696рр.)
- Церква св. Катерини в Чернігові (1716р.)
- Преображенська церква у Великих Сорочинцях (1732р.)
- Собор св. Юра у Львові (1747—1762рр.)

Андріївська церква. Унікальний пам'ятник архітектури, побудований у 18ст. у стилі бароко за проектом архітектора Франческо Растреллі. Своїми витонченими контурами церква велично вимальовується на тлі небосхилу і гармонійно вписується в ландшафт над Дніпром. Прикрасою інтер'єру є багатоярусний, багато декорований іконостас, елементи декоративного барочного ліплення, скульптура і живописні полотна.

Михайлівський Золотоверхий соборний храм збудований на честь Архангела Михайла в стилі українського бароко, а також трапезну з церквою Іоанна Богослова (1713р.) і дзвіницю (1716—1719рр.). Вважають, що Михайлівський собор був першим храмом з позолоченими куполами. Зведений в 1108—1113 роках Михайлівський собор був присвячений архангелові Михайлу — небесному заступникові Києва. У 12 столітті монастир був місцем поховання князів.

На західних землях України на зламі 16—17 століть виникає короткочасна суміш зі стилів маньєризму, ранішнього бароко. Найбільш яскравим при-

кладом такого поєднання став фасад Бернардинського костелу у місті Львові. Якщо в гравюрі і живопису стиль маньєризму утримав свої позиції до початку 18 ст., то в архітектурі він зникає під могутнім наступом римського бароко.

Визначний будиничий доби бароко — Степан Ковнір. Одна з найкращих споруд Ковніра — корпус на території Києво-Печерської лаври, названий його ім'ям.

Найвідоміший архітектор українського бароко — Іван Григорович-Барський. Він спорудив, зокрема, дзвіницю Кирилівського монастиря, Покровську церкву та церкву Миколи Набережного на Подолі в Києві.

Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях — один із найкращих зразків церковної архітектури Лівобережної України початку 18 ст. Заснована гетьманом Данилом Апостолом, який у ній і похований. Церква відзначається багатством декоративного оформлення фасадів у стилі українського бароко. У храмі зберігся унікальний дерев'яний різблений іконостас, що налічує 113 ікон.

Іллінська церква була побудована в 1692 році. У плані церква повторює дерев'яну. У першій половині 18 ст. була побудована двох'ярусна дзвіниця і встановлені ворота храму в стилі українського бароко, виконана видатним українським архітектором І. Григоровичем Барським.

Ратуша (1703р.) пл.Волі у м.Бучач. Побудована за проектом Бернарда Меретина в стилі українського бароко з елементами стилю Відродження. Загальна висота споруди 31 м. Будівля ратуші прикрашена скульптурами роботи Пінзеля. Більшість скульптур до нашого часу не збереглися.

Протягом 17–18 ст. в Україні розвивалася скульптура. Автором численних іконостасів і скульптур був Сисой Шапматов. Талановиті скульптори працювали і в Західній Україні, з-поміж яких найвидатнішим був Йоган Пінзель, автор скульптурного оформлення Святоюрського комплексу у Львові та ратуші в Бучачі.

В зазначений період бурхливо розвивалася гравюра. Великої слави зажили українські художники — графіки Олександр та Леонтій Тарасевичі. 1702 році в Києві вийшов друком «Києво-Печерський патерик із 40 гравюрами Леонтія Тарасевича. Неперевершеним гравером був Іван Щирський. У гравюрах цього майстра складні рослинні орнаменти поєднуються з античними, глибоко символічними сюжетами з реалістичними зображеннями. Так у графіці втілювалися закони мистецтва бароко.

Нові мистецькі принципи поступово поширюються в іконописі. Своєрідне поєднання іконописних традицій із тогочасними художніми досягненнями спостерігаються у творчості Івана Рутковича та Йова Кондзелевича —найвидатніших іконописців козацької доби.

Пензлю І. Рутковича належить частина ікон з іконостасів у селах Водиця-Дерев'янська, Воля-Висоцька (Львівська область) та в с.Потапичі (Львівська обл.), а також іконостас церкви Різдва Христового у Жовкві.

Від тих часів збереглося багато безіменних іконописних шедеврів. Найчастіше народні іконописці зверталися до образу Божої Матері. На іконах козацької доби Богородицю зображено в національному українському вбранні на тлі золоченого різбленого рослинного орнаменту. Великого поширення

в Україні набула ікона Покрови Божої Матері. Таких ікон збереглося чимало. У нижній частині таких ікон подавалися реалістичні зображення представників козацької старшини, кошових отаманів, гетьманів. Збереглася ікона Покрови Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького. Ще на одному образі з-поміж козаків, які просять захисту в Богородиці, зображено останнього кошового Петра Конашевича-Сагайдачного.

Велику популярність мав за тих часів світський портретний живопис. Портрети замовляли представники козацької старшини, власне, тому їх і називають козацькими. Чудовим зразком козацького портрета є зображення стародубського полковника Михайла Маклашевського початку 18 ст. та знатного військового Василя Гамалії кінця 17ст.

Надзвичайну популярність мали в Україні народні картини «Козак Мамай». Протягом 18 ст. зображення козака Мамаю можна було побачити в кожній українській хаті. Козаків малювали олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, віконцях, кахлях, скринях, посуді й, навіть, на вулицях, вважаючи символічне зображення Мамаю — оберегом.

Високого рівня досягло в 18ст. українське музичне мистецтво. Композитори Дмитро Бортнянський, Максим Березовський і Артемій Ведель заклали основи знаменитого українського хорového церковного співу. У своїх творах вони надихалися українськими народними мелодіями.

Народний ляльковий театр — вертеп, його назва пов'язана з тим, що перші лялькові вистави інсценували біблійний сюжет про народження Христа у Віфлеємській печері (вертеп давньослов'янською — печера).

На 17–18 ст. припадає період розвитку українського шкільного театру. Він зародився у навчальних закладах — Києво-Могилянській академії. Феофан Прокопович викладав в Києво-Могилянській академії спочатку піїтику, потім риторику, філософію і богослов'я. І з цих предметів він склав поради до їх викладання.

Пояснення нового матеріалу супроводжується слайд-шоу.

IV. Підведення підсумків уроку.

1. Інтерактивний метод «Ланцюжок»: Назви твори мистецтва бароко, які тобі найбільше запам'яталися.

2. Інтерактивний метод «Мікрофон». Вислови свої враження від уроку.

Висновки. Архітектура Придніпров'я, Чернігівщини та Слобожанщині, особливо, Києва 1720–1770 років дала найяскравіші зразки українського бароко. Захопленість цим стилем пройнята діяльність майстрів цього часу як у створенні величних архітектурних ансамблів та окремих будівель, так і в декоративних оздобах. Сила і художня переконливість архітектурних витворів українських майстрів 18 ст. певною мірою вплинула на окремі, найвидатніші будови Галичини та Волині, такі як Почаївська лавра та церква святого Юра у Львові.

На відміну від простоти мистецтва Відродження для доби бароко характерна підкреслена урочистість, пишність, примхливість, підвищена мальовничість.

Використана література

1. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії.— Х.: Вид. група «Основа». 2012.— 239 с.
2. Баханов К. О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище // Історія та правознавство.—2008.— № 33.— с. 4—10.
3. Вашкевич В. Методика викладання історії: необхідність оновлення /В.Вашкевич// Політичний менеджмент.—2005.—№ 6 (15).с.114—120.
4. Власов В. С. Історія української культури першої половини ХVІІст. Матеріали до уроків / В. Власов //Історія в школах України.—2009.—№ 1—2.—с.6—12
5. Горохівський П. І. Історія України. 8 клас. Розробки уроків./П.І.Горохівський.— Тернопіль: Підручники посібники.2000.—68с.
6. Іванова Н. І. Самостійна робота з картою як один із напрямів формування просторової компетенції. Історія й правознавство № 2 (318) січень 2013 р.
7. Гаврилюк Ж. М. Духовно-моральне виховання учнів засобами культурологічної освіти на уроках історії України у 8—9 класах /Ж.М.Гаврилюк/ Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.— Остріг: ФОП Фролов М. Ю.—2012.—с.120—125.
8. Гаврилюк Ж. М. Методичне забезпечення вивчення культурологічних тем на уроках історії України //Історія України. Уроки з історії культури по-новому.7—11класи.—Х.: Основа,2006.—с.5—40.
9. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення. Навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи.— Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2010.— 215с.
10. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі.— К.: Генеза, 2006.— 328 с.
11. Федчиняк А. О. Структура аксіологічної компетентності в шкільній історичній освіті. //Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.— 2013.— № 1.— с. 191—197.

Рекомендована література

1. Баханов К. О. Готовність учителя та учнів до запровадження компетентнісного підходу /Костянтин Баханов //Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання.—2013.№ 3.—С.7—9.
2. Баханов К. Добір змісту навчання історії крізь призму компетентнісного підходу/Костянтин Баханов//Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання.— 2013.—№ 4.с.4—6.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи /Н.Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина та ін.; за заг.ред. О. Овчарук.—К.: К.І.С.,2004.—112с.
4. Книга для читання з історії середніх віків: Навчальний посібник для 7-го кл. Загальноосвітн. навч.закл. / Клименко Н. П., Малієнко Ю. Б.— К., 2004.— 304 с.
5. Крип'якевич. І. Історія української культури/ Під ред. Крип'якевича І. (1937) Львів, видання Івана Тиктора, 719с.
6. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті /Олена Пометун// Історія в школах України.—2007.—№ 6.—с.3—12.
7. Попович М. Нарис історії культури України.— К.: «АРТЕК», 1998.— 728 с.;
8. Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти // Феномен української культури: методологічні засади осмислення.— К.: Наукова думка, 1996.— С. 15.

9. <http://www.history.org.ua> — сайт Інституту історії України Національної академії наук України.
10. <http://www.history.org.ua/?encyclor> — 10 томів Енциклопедії історії України на сайті Інституту історії України Національної академії наук України.
11. <http://izbornik.org.ua> — сайт «Ізборник». Першоджерела та інтерпретація історії України 1Х—ХУШст. — проект електронної бібліотеки давньої української літератури. Бібліотека є добіркою електронних книг і текстів.
12. <http://www.litopys.com/ua> — електронна енциклопедія історії України.

Словник

Етапи формування в індивіда етнічної картини світу — рівні сформованості етнічної установки на основі традицій взаємодії етнічного поля особистості і педагогічного поля етносу: 1) усвідомлення інформації, значень, символів (емоційно-ціннісне ставлення); 2) оволодіння етнічним стереотипом поведінки; 3) готовність до трансмісії знань, умінь і навичок наступним поколінням. У процесі оволодіння етнічною картиною світу людина із пасивного носія етнічних якостей і цінностей (автохтона) перетворюється в їх активного поширювача, пропагандиста-етнофора. Взаємодія етнічного поля особистості і педагогічного простору етносу співвідносяться як узгодженість педагогічних цілей і умов їх досягнення.

Етнізація — це процес і результат засвоєння особою елементів етнічної культури, що допомагає їй стати повноцінним членом етносу, набути етнокультурної компетентності; становлення, розвиток і закріплення в особистісних структурах якостей, що відбивають особливості культури етносу, членом якого є особа; соціалізація і вкорінення людини в етнос.

Етнічна ідентифікація (етнічне Я — ступінь усвідомлення спільнотою і індивідом уявлень про самих себе, співвіднесення (порівнення) себе із подібними до себе, на основі чого будується відносини в середині з іншими етноспільнотами та їх окремими представниками з метою розуміння інших, а не протиставлення себе їм. Етнічна ідентифікація як категорія етнопедагогічної системи є: а) метою виховання, оскільки поряд з етнокультурою виступає головною ознакою, що відрізняє один народ від іншого; б) засобом національного виховання, тому що на її основі і з її допомогою формується етнічний образ світу, етнічне світовідчуття і світосприйняття. Етнічна ідентифікація є основою прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етноспільноти, що звільняє від потреби перебудовувати власну поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Значущість етнічної самоідентифікації визначається здатністю центральної зони культури спільноти (ядра культури) впливати на поведінку представників етноспільноти (особливо у ситуаціях мобільного реагування) через такі складові етнокультури, як рідна мова, матеріальна культура, соціонормативні стереотипи, етнопсихологічні орієнтири. Наявність ідентичності з певною спільнотою сприяє сприйняттю навколишнього світу як більш надійного, стабільного. Відсутність такої ідентичності дезорганізує внутрішній світ індивіда, що врешті-решт призводить до дезорганізації уявлень про довкілля в цілому.

Етнос — (з давньогрецької — народ, плем'я) — позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальна або міфічна), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою).

Етногенез — (з грецької) — походження народів. Сукупність історичних, соціально-біологічних процесів від початку до складання самобутніх етнічних спільнот (етносів) та їх зникнення.

Етнографія — (від грецьких слів *ethnos* — народ і *grapho* — пишу) — народо-опис одна з галузей історичної науки, що займається вивченням походження народів (етносів), процесу їх розвитку, особливостей традиційного побуту, матеріальної і духовної культури; наука про культуру, побут, звичаї того чи іншого народу (етносу).

Етнокультура — успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної і духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити і протиставити себе іншим етносам (М. Тиводар); специфічний, неповторний спосіб буття певного етносу (М. Степико).

Етнокультурна адаптація — (від латинського слова *adaptation* — пристосування).

Вид соціально-психологічної адаптації, що являє собою психологічне і соціальне звикання, пристосування людей до нової культури «чужих» національних традицій і цінностей, способу життя і поведінки, в результаті чого узгоджуються норми-вимоги і очікування учасників міжетнічної взаємодії; різновид взаємодії особистості, соціальної або етнічної групи з соціокультурним середовищем, під час якого узгоджуються вимоги та сподівання її учасників. В процесі етнокультурної адаптації особа проходить через три етапи, котрі супроводжуються певними трансформаціями її психіки, ціннісних установок і поведінки. На першому етапі в індивіда з'являється ентузіазм і піднесений настрій. На другому — наявна фрустрація (стан розгубленості, переживання соціально-психологічного дискомфорту представника певної етнічної спільноти у формі депресії, втрати соціальної і національної перспективи, появи розгубленості, домінування негативних стереотипів і установок та ін.). На третьому етапі з'являється почуття впевненості у власних силах, задоволення від власних переживань.

Етнокультурна вихованість — інтегративне особистісне утворення, до структури якого включено такі компоненти: необхідні знання про культуру свого народу; етнокультурні потреби; етнокультурні ідеали, традиції, інтереси, прагнення; емоційна чуйність до краси, цінностей етнокультури.

Етнокультурна ідентичність — процес і результат ототожнення індивідом себе з носіями певної етнокультури, що дозволяє йому усвідомити необхідні стереотипи поведінки та вимоги до основних етнокультурних ролей.

Етнічна історія — реальний процес змін та подій, який зазнав певний етнос (народ) від свого виникнення до сьогодення.

Етнічні процеси — істотні зміни в історичному розвитку окремих етнічних елементів, частин етносів і етноса в цілому, а також поява нових етносів. Поділяються на роз'єднавчі (характерні для первісного і феодального суспільства) і об'єднавчі (характерні для новітньої історії).

Етнонім — назва народу.

Етнічна територія — історико-географічне поняття, територія переважного розміщення певного етносу, яка включає ареал його формування і компактного розселення, райони змішання з іншими народами. Етнічна територія — один з визначальних факторів етногенезу. Особливості розташування і природні умови етнічної території суттєво впливають на формування життя, культуру і побут етносу. В ході історичного процесу етнічна територія народів змінюється внаслідок міграцій, завоювань, етнічних процесів.

Історико-етнографічні області — території, на яких формуються культурно-побутові особливості.

Історико-етнографічний регіон — це таке етнотериторіальне утворення в межах усього етносу, котре є самобутнім за історичною долею та етнокультурними особливостями його населення, що зафіксовано в історичних документах і відтворене у крайовій символіці та людській пам'яті.

Культурологія — це наука, яка вивчає специфіку розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів, націй у конкретно-історичному періоді, їх взаємозв'язки та взаємовпливи.

Компетентність — проінформованість, обізнаність, авторитетність.

Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід.

Компетентність також визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Компетентнісний підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є такі ієрархічно підпорядковані компетентності учнів, як ключова, загальнопредметна і предметна.

Культурна компетентність — рівень адаптованості людини до культурного, техногенного та ін. середовища, її вміння орієнтуватися у інформаційному потоці, правильно використовувати отриману інформацію для прийняття рішень.

Культурна компетентність передбачає високу міру соціалізованості та інкультурованості індивіда, що дозволяє йому достатньо вільно комунікуватися у сучасному полікультурному глобалізованому світі. При цьому культурна компетентність включає знання і прийняття національних та загальнолюдських цінностей, які лежать в основі поведінки особистості.

Етнокультурна компетентність — інтегративна якість особистості, яка сполучає в собі мотиви пізнання, прийняття загального й специфічного рідної культури як цінності; знання законів життєдіяльності та розвитку полікультурного світу та вміння застосувати її на практиці.

ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Мацейків Тетяна Іванівна

**Методика реалізації
етнокультурної складової
змісту історії України
у 7-8 класах**

Методичний посібник

Верстка Мирончик Ю. П.
Обкладинка Лук'яненко Л. П.

Підписано до друку 29.10.2018 р. Формат 70x100 1/16
Гарнітура Newton. Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 7,8
Наклад 300 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38044 332–84–73.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.